

RÜSTEM PAŞA'NIN MUTASARRIFLIĞI DÖNEMİNDE

CEBEL-İ LÜBNAN (1873-1883)

Can ÜNSAL

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2017

**RÜSTEM PAŞA'NIN MUTASARRIFLIĞI DÖNEMİNDE
CEBEL-İ LÜBNAN (1873-1883)**

Can ÜNSAL

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2017

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Can ÜNSAL tarafından hazırlanan “Rüstem Paşa'nın Mutasarrıflığı Döneminde Cebel-i Lübnan (1873-1883)” başlıklı bu çalışma .../.../2017 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

Üye.....

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

(Danışman)

Üye.....

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

Üye.....

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

Üye.....

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

Üye.....

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

ONAY

...../...../ 2017

(İmza)

(Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı)

Enstitü Müdürü

...../...../.....

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin / projenin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Can ÜNSAL

ÖZET

RÜSTEM PAŞA'NIN MUTASARRIFLIĞI DÖNEMİNDE CEBEL-İ LÜBNAN (1873-1883)

ÜNSAL, Can

Yüksek Lisans Tezi-2017

Tarih Anabilim Dalı

Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Musa Kılıç

1516 yılında Yavuz Sultan Selim Lübnan'ı Osmanlı Devleti toprakları arasına kattığında bölgede feodal bir yönetim anlayışı hakimdi. Bölgede üç semavi dinden de insanlar yaşamaktaydı. Lübnan'ın kuzeyinden güneyine uzanan Lübnan Dağı nam-ı diğer Cebel-i Lübnan fiziksel yapısı itibariyle heterodoks mezhep grupları için sığınacak güvenli bir bölgeydi. Bu mezhep grupları içerisinde Hıristiyan Maruniler ve Şii'liğin bir kolu olan Dürziler söz sahibiydiler.

Mezhep çatışmalarının, kaos ortamının eksik olmadığı Osmanlı yönetimindeki Cebel-i Lübnan'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın bölgedeki hükümdarlığının bitmesinin ardından 1845 yılında iki kaymakamlık düzenine geçilerek feodalite sona ermiştir. Fakat 1858 yılında patlak veren köylülerin alınan vergilere karşı isyanı 1860 yılında bir iç savaşa dönüşmüştür. Babıali'nin yetkin diplomatı Fuad Paşa bölgeye giderek iç savaşı bitirip suçluların gerekli cezalarını verdikten sonra onun önderliğinde toplanan uluslararası komisyonlar neticesinde 1861 yılında Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi yayınlanarak Cebel-i Lübnan'da Mutasarrıflık idaresi kurulmuştur. Böylece bölgede Osmanlı güdümünde bir otonom yapı oluşmuştur.

Bu çalışmada öncelikle Cebel-i Lübnan kavramının nasıl ortaya çıktığı, bölgenin Mutasarrıflık düzenine kadar olan tarihsel gelişimi birçok açıdan incelenmiştir. Sonrasında ise Mutasarrıflık düzeninin işleyişi ve Rüstem Paşa'nın Mutasarrıflık sürecinin hakkında idari ve siyasi analizi yapılmıştır. Bu sayede Rüstem Paşa'nın Mutasarrıflığı döneminde Cebel-i Lübnan'ın detaylı bir portresi sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Rüstem Paşa, Cebel-i Lübnan, Lübnan, Osmanlı Devleti, Mutasarrıflık, Maruni, Dürzi

ABSTRACT

THE MOUNT LEBANON UNDER RUSTEM PACHA'S GOVERNORSHIP (1873-1883)

ÜNSAL, Can

Master Degree-2017

Department of History

Field of Modern Age History

Adviser: Asst. Prof. Dr. Musa KILIÇ

When Yavuz Sultan Selim conquered Lebanon, and added it to Ottoman territory, the administrative system was feudalism. The believers living there are from the three monotheistic religion. The Mount Lebanon which is ranging from North to South was a safe place for heterodox sects. Among these sects Christian Maronites and The Druzes which is a branch of Shiah, were the majority.

In the Mount Lebanon administrated by Ottoman Empire where there is a constant chaos, after the reign of İbrahim Pacha at the region who is the son of Mehmed Ali Pacha, feudalism was ended when the administrative system was changed to two qaim'maqamate system in 1845. But in the year of 1858, a peasant riot broke out against the taxes. In progress of time the revolt was transformed into a civil war in 1860. The experienced bureaucrat of Sublime Porte The Fuad Pacha is sent to Mount Lebanon. He ended the civil war there, made the necessary judgements and penalized the guilty persons. After that an international commission was set up under the leadership of Fuad Pacha. In consequence of these commissions at the year of 1861, Mount Lebanon province regulation was signed and the Governorate of Mount Lebanon was established. With this fact, an autonomous administrative structure were set out under the guidance of Ottoman Empire.

In this study, the question of how the concept of Mount Lebanon emerged and what is the region's situation till the Governorate of Mount Lebanon were examined at first place. Afterwards, an administrative and political analysis of Rüstem Pacha's governorship had been made. Then the functional system of the Governorate of Mount Lebanon were described. Thus, a detailed description of Mount Lebanon under Rustem Pacha's Governorship had been presented.

Key Words: Rustem Pacha, Mount Lebanon, Lebanon, Ottoman Empire, Governorate, Maronite, Druse,

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	viii
ABSTRACT.....	x
EKLER LİSTESİ.....	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xv
ÖNSÖZ.....	xvi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CEBEL-İ LÜBNAN KAVRAMINI ANLAMAK.....	6
1.1. CEBEL-İ LÜBNAN'IN COĞRAFI ÖZELLİKLERİ.....	6
1.2. CEBEL-İ LÜBNAN'IN 1861 NİZAMNAMESİNE KADAR GENEL BİR TARİHÇESİ.....	8
1.3. CEBEL-İ LÜBNAN'IN 1861 NİZAMNAMESİNE KADAR GENEL BİR BAKIŞ AÇISI İLE SİYASİ, İDARİ, EKONOMİK, SOSYOLOJİK VE DİNSEL YAPISI.....	12
1.3.1. Siyasi, İdari ve Ekonomik Yapı.....	12
1.4. DİNSEL, SOSYOLOJİK VE KÜLTÜREL YAPI.....	26
1.4.1. Dinsel Yapı.....	26
1.4.1.1. Marunilik.....	26
1.4.1.2. Dürzilik.....	29
1.4.2. Sosyolojik Yapı.....	32
1.4.3. Kültürel Yapı.....	36

İKİNCİ BÖLÜM

RÜSTEM PAŞA VE CEBEL-İ LÜBNAN.....	37
2.1. RÜSTEM BEY'İN KİŞİLİĞİNE, ÖZGEÇMİŞİNE VE BÜROKRATİK GEÇMİŞİNE KRONOLOJİK BİR BAKIŞ.....	37
2.2. 1861 CEBEL-İ LÜBNAN VİLAYET NİZAMNAMESİ, MUTASARRIFLIĞIN KURULMA SÜRECİ VE MUTASARRIFLIK DÜZENİNİN İLK YILLARI..	43
2.2.1. Mutasarrıflık Düzeninin İlk Yıllarına Genel Bir Bakış.....	52

2.3. RÜSTEM PAŞA 'NIN CEBEL-İ LÜBNAN MUTASARRIFLIĞINA ATANMASI VE RÜSTEM PAŞA 'NIN MUTASARRIFLIK DÖNEMİNİN İDARİ VE SİYASİ ANALİZİ	53
2.3.1. Rüstem Paşa'nın Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığına Atanması.....	53
2.3.2. Rüstem Paşa'nın Mutasarrıflık Döneminin İdari Analizi.....	55
2.3.2.1. Ekonomi.....	56
2.3.2.2. Bayındırlık Faaliyetleri.....	58
2.3.2.3. Sosyolojik Tablo, Göç ve Basın-Yayın.....	60
2.3.2.4. Yargı Reformları.....	62
2.3.3. Rüstem Paşa'nın Mutasarrıflık Döneminin Siyasi Analizi.....	63
2.3.3.1. Rüstem Paşa'nın Maruniler ve Dürziler ile olan İlişkileri.....	63
2.3.3.2. Rüstem Paşa'nın Şark-i Rumeli Vilayetine Mutasarrıf, Erzurum'a Vali Olarak Atanması Durumu.....	67
2.3.3.3. Rüstem Paşa'nın İngiltere ve Fransa İle Olan İlişkileri.....	70
SONUÇ	76
KAYNAKÇA	81
EKLER	90

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Cebel-i Lübnan'da Bulunan Ziftli Yarılmış Taş Madeni Haritası

Ek 2: 1845-1861 İki Kaymakamlık Düzeni Haritası

Ek 3: 1861-1914 Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı İdari Sınırları Haritası

Ek 4: Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı Fiziki Haritası

Ek 5: Rüstem Paşa'nın Sicil Kaydı

Ek 6: Temsili Dürzi Resmi

Ek 7: Temsili Maruni Patriği Resmi

Ek 8: Temsili Maruni Resmi

Ek 9: Rüstem Paşa'nın Çocukluğu

Ek 10: Rüstem Paşa'nın Resmi

Ek 11: Rüstem Paşa'nın Fotoğrafi

KISALTMALAR

- yy.** : yüzyıl
- bkz.** : bakınız
- C.** : cilt
- S.** : sayfa
- ss.** : sayfa sayısı
- ev.** : Çeviren
- M..** : Milattan nce
- M.S.** : Milattan sonra
- No.** : numara
- Vol.** : volume
- Editeur** : editör
- Fasc.** : fasikül

ÖNSÖZ

Ünlü Roma'lı devlet adamı ve filozof Cicero; “Tarih, hayatın öğretmenidir” demektedir. Bu sözünde de haklı olduğunu yine bize tarih göstermiştir. Adeta bir zaman makinesi olan tarih kitaplarının arasında kaybolmanın ve bir eser ortaya çıkarmanın verdiği hazzın kelimelere dökülebilecek bir olgu olduğunu düşünmemekteyim. Lübnan eski dönemlerden günümüze kadar çatışmanın ve çeşitliliğin beşiği olan bir coğrafya olmuştur. Tezimizin konusunu oluşturan öğelerden birisi olan Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı klasik sancak kavramından farklı bir otonomluğa sahip olmasından dolayı konu olarak ilgimi çekmiştir. 1861 yılından 1915 yılına kadar bölgede görece bir barış düzenini sağlayan mutasarrıflık düzeninde Rüstem Paşa'nın on yıllık görev süreci gerek idari gerek diplomatik ve başka açılardan önem arz etmektedir. Rüstem Paşa'nın farklı kişiliği, kökenlerine rağmen Osmanlı çıkarlarını her daim korumuş ve kollamıştır. Bu durumda onu Osmanlı diplomasisi ve bürokrasisinde ayrı bir yere koymaktadır. Nev-i şahsına münhasır kişiliği de beni bu konuyu çalışmaya ve incelemeye yönelten başka olgulardan birisi olmuştur. Öncelikle zorlu ve emek isteyen bu süreçte bana her zaman destek olan Annem'e ve beni gökyüzünden izleyen Babam'a teşekkürü bir borç bilirim. Tarih yazıcılığı yolunda bana yol gösteren ve desteklerini esirgemeyen hocam Yrd. Doç. Dr. Musa Kılıç'a, Doç. Dr. Hayrettin Pınar'a ve Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı'ndaki tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı Cebel-i Lübnan'ın yani Lübnan dağının coğrafi terimden öteye geçerek siyasi bir kavram ve bölge haline gelişinin incelenerek 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in Lübnan'ı fethettikten sonra 1861 yılında Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi ile birlikte bölgede kurulan Mutasarrıflık düzeninin önemli bir periyodu olan Rüstem Paşa'nın 1873-1883 yılları arasındaki Mutasarrıflık görevi süresince sürdürdüğü yönetiminin siyasi ve idari analizinin yapılarak 1873-1883 yılları arasında Rüstem Paşa'nın döneminde Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığının durumunu gözler önüne sermektir. Bu çalışmada aynı zamanda Rüstem Paşa'nın Cebel-i Lübnan'da vakıf olduğu başarılı yönetim incelenerek bürokratik hayatı ve kısmen de özel hayatı ve kişiliği de incelenmiş olacaktır. Mutasarrıflık düzeni garantör ülkelerle birlikte kurulan bir otonom siyasi yapıdır. Çeşitli etnik ve dini yapıya sahip olan bölgede sayıca nüfuzca en büyük olan grupla Maruniler ve Dürzilerdir. Marunileri Fransa, Dürzileri ise İngilizler desteklediği için bu çalışmada Fransa ve İngiltere'nin 19.yy. Lübnan ve kısmi olarak Ortadoğu politikaları da incelenmiş olacaktır.

Küçük Lübnan olarak da tabir edilen, 1860 yılından 1915'e kadar süren Mutasarrıflık düzeninin yapısını anlayabilmek için bölgenin o süreye kadar olan tarihçesini ve Siyasi, İdari, Etnik, Dini yapısını anlamak önem arz etmektedir. Bunlar anlaşılmadan Mutasarrıflık düzeninin ve Rüstem Paşa'nın görev sürecinin sağlıklı şekilde analiz edilip, anlaşılamayacağını düşünmekteyiz. Cebel-i Lübnan ve Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı konuları hakkında yabancı ve Türkçe literatür incelendiğinde genel olarak Mutasarrıflık döneminin kısaca anlatılarak fazlaca detaylandırılmadığını, sadece belli başlı eserlerde detaylı bir anlatım olduğunu görmekteyiz. 19.yy. Osmanlı Diplomasinin önemli isimlerinden olan Rüstem Paşa'nın Londra Sefirliği gibi önemli bir mevkiye gelmeden önceki görevi olan ve diplomatik arenada yıldızının parladığı Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı döneminin incelenmesinin önem arz ettiğini düşünmekteyiz.

Bu çalışmada Türkçe, İngilizce ve Fransızca kaynaklar kullanılacaktır. Rüstem Paşa'nın Mutasarrıflık dönemi incelenirken temel yazılı kaynaklar olarak Engin Deniz Akarlı – The Long Peace ve John P. Spagnolo – France and Ottoman Lebanon (1861-1914) kullanılacaktır. Ayrıca dönemin İngilizce ve Fransızca basın kaynaklarından,

Osmanlı Arşivindeki Osmanlıca, Fransızca ve İngilizce arşiv belgelerinden, dönemin İngilizce ve Fransızca gazetelerinden de yararlanılacaktır.

Birinci bölümde öncelikle Lübnan bölgesinin coğrafi özellikleri anlatılacaktır. Lübnan boyunca uzanan ve bu çalışmanın temel kavramlarından birisi olan Cebel-i Lübnan'ın yani Lübnan dağının coğrafi özelliklerinden, ikliminden ve ayrıca Cebel-i Lübnan'ın fiziki sınırlarından bahsedilecektir. Sonrasında ise Lübnan bölgesinin antik çağlardan, Mutasarrıflık düzeninin kurulduğu 1861 yılına kadar kronolojik bir tarihçesi verilecektir. Bu kronolojik tarihçede mutasarrıflık düzeninin kuruluşuna kadar bölgedeki değişim genel olarak incelenecektir. Devamında ise mutasarrıflık düzenine kadar bölgedeki siyasi, idari, ekonomik, sosyolojik ve dinsel yapı anlatılacaktır. Bu sayede mutasarrıflık dönemine kadar olan siyasi ve idari transformasyon betimlenmiş olacaktır.

Lübnan bölgesi tarihinde üç semavi dinin mensuplarını görebilmekteyiz. Cebel-i Lübnan bölgesinin eski zamanlardan bugüne kadarki siyasi ve sosyolojik yapısının içinde en çok etkisi olan iki dini grup vardır. Bunlar Maruniler ve Dürzilerdir. Maruniler, Katolik bir Hıristiyan cemaatidir. Maruni tarihçilere göre Marunilerin kökeni 4.yy.'da Kuzey Suriye'de yaşamış olan Aziz Marun'a dayanmaktadır. Maruni kilisesinin hiyerarşisinin en üstünde Patrik bulunmaktadır. Marunilerin dini hayat tarzında, manastır yaşamı temel teşkil etmektedir. Maruniler ticari yaşamda başarılı idiler. Dürzilik mezhebi ise, Fatımilerin beşinci halifesi olan El Aziz'in oğlu olan Hakim-Bi-Emrillah tarafından ortaya konulmuştur. Hakim-Bi-Emrillah, batini hareketin taraftarı olan iki kişinin etkisinde kalmıştır. Bunlardan birisi Dürziler tarafından dini inançlarının yazarı olduğuna inanılan Hamza ve Dürzilik mezhebinin ismini o kişiden aldığı Derazi'dir. Dürziler ezoterik bir gruptur. Dışa kapalı ve takiyecilerdir.

M.S. 500 yıllarından itibaren bölgeye gelen Arap varlığı ile birlikte Lübnan bölgesinde Emirlik dönemi ve 1845 yılına kadar sürecek olan bir feodalite dönemi de başlamıştır. 1000 – 1291 yılları arasında süren haçlı seferlerinden sonra bölge Memlûklülerin kontrolüne girmiştir. Memlûklülerin iktidarı 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in bölgeyi fethedişine kadar sürmüştür. Yavuz Sultan Selim Suriye'yi ele geçirdiği zaman bölgeyi 3 vilayet halinde idari şekilde örgütlemiştir. Halep, Şam ve Trablusşam vilayetlerine ayrılan Suriye bölgesinin içerisinde Lübnan, Trablusşam

eyaletine bağılı bulunmaktaydı. Bölgenin, Osmanlı topraklarına bağlanması zamanına kadar süregelen feodal sistemin içerisinde 18.yy.'a kadar Dürzi ailelerinin üstünlüğünü görmekteyiz. 18.yy.'dan itibaren üstünlük Marunilere geçecektir.

Bölgenin yönetiminde güçlü aileler kim ise onlar söz sahibi olmaktadır. İki kaymakamlık yani merkezi yönetime geçilene kadar Cebel-i Lübnan'da güç sahibi olmuş iki büyük aile vardı. Bunlardan birisi Ma'an ailesi (1120-1697) diğeri ise Şihab ailesidir (1697-1842). Merkeziyetçi bir yönetim sisteminin yoksunluğu bölgede mezhep çatışmalarına ve kaos ortamına zemin hazırlamaktaydı. Vergilerin oranlarını bölgede söz sahibi ailelerin belirlemesi ekonomik adaletsizliği de beraberinde getirmekteydi. Ağır vergiler altında ezilen köylü sınıfı zaman zaman isyan etmekteydi. 1820 yılında görülen isyan bu duruma bir örnektir.

1831 yılında ortaya çıkan Kavalalı Mehmed Ali Paşa meselesi, Kavalalı'nın Suriye emelleri yüzünden Lübnan'ı da etkilemekteydi. Cebel-i Lübnan bölgesi 1831-1840 yılları arasında İbrahim Paşa yönetiminde kalmıştır. İbrahim Paşa döneminde merkezileşme ve reform çabaları olsa da son tahlilde yine vergi oranları arttırılmıştır. Fakat bu dönemde Lübnan ekonomisinin Avrupa'ya daha çok açıldığını söyleyebiliriz. 1840 yılında alevlenen bir Maruni – Dürzi çatışması iç savaşa dönüşmeden bastırılmıştır. Kavalalı Mehmed Ali Paşa sorununun çözülmesi ile birlikte büyük güçler bölgede kaos ortamını önleyerek stabil bir yönetime geçilmesi adına iki kaymakamlık düzenini önermişlerdir ve 1845 yılında bu düzene geçilmiştir. İki kaymakamlık düzeninde Kuzey bölgesi Maruni kaymakamlığı, güney bölgesi ise Dürzi kaymakamlığı olarak belirlenmişti. Fakat Dürzi bölgesi içinde yaşayan Marunilerin çok olduğu bölgeler bulunmaktaydı ve kuzeyde Maruni bölgesinde de aynı durumun örneği geçerliydi. Bu sebeple iki kaymakamlık düzeninden de tam bir verim alınamamıştır. Bu dönemde ticari başarılarıyla ve Fransa desteği ile Maruni üstünlüğü artmaktaydı. Dürzi üstünlüğünden dolayı Cebel-i Düruz yani Dürzi Dağı denilen yer artık Osmanlı ve diğeri devletler tarafından Cebel-i Lübnan olarak anılmaya başlamıştı. Birinci bölümde yukarıda bahsedilen kavramlar incelenecektir.

Ayrıca Lübnan tarihinde ve Mutasarrıflık düzeni denildiğinde önemli olaylardan birisi olan 1860 iç savaşının başlangıç ve gelişim süreci incelenerek, Fuad Paşa'nın bölgeye gönderilişi ve iç savaşı bastırarak bölgede asayişin sağlama süreci aktararak onun önderliğinde oluşturulan komisyonun çalışmaları sonucunda

Mutasarrıflık düzeni fikrinin nasıl ortaya çıktığı anlatılacaktır. Lübnan bölgesinde üç semavi dinden de nüfus görülmektedir. Cebel-i Lübnan bölgesinin karmaşık bir dini nüfus yapısına sahip olmasından dolayı dinsel yapı ve buna bağlı olarak sosyolojik ve kültürel yapı alt başlık altında incelenerek siyasi ve idari yapıdaki mezhep olgusunu anlamaya yardımcı olacak fikirsel altyapı sağlanacaktır. Cebel-i Lübnan'da eski çağlardan günümüze kadar varlıklarını gösteren iki önemli mezhep olan Marunilik ve Dürzilik ayrı alt başlıklar altında kavramsal olarak incelenecektir.

Böylelikle birinci bölümde Cebel-i Lübnan'ı kavramının coğrafi özelliğinden yola çıkılarak zamanla oluşan siyasi gelişmelerle Cebel-i Dürüz'un nasıl Cebel-i Lübnan'a dönüştüğü ve nasıl siyasi bir terim haline büründüğü anlatılacaktır. Lübnan bölgesinin eski çağlardan 1516 yılında Osmanlı yönetimine girişi ve 1861 yılında kurulan Mutasarrıflık düzeninin kadar olan süreçteki siyasi, idari, ekonomik, sosyolojik, dinsel ve kültürel yapısı kronolojik olarak genel bir bakış açısı ile incelenerek ikinci bölümde anlatılacak olan kavramlar için fikirsel altyapı oluşturulacaktır.

İkinci bölümde ise öncelikle Rüstem Bey'in kişisel ve bürokratik özgeçmişi kronolojik olarak anlatılacaktır. Böylece Rüstem Bey'in geçmişi, ailevi kökenleri, kişiliği hakkında bilgi edinilerek bürokratik hayatının gelişimi açıklanarak çalışmanın ileriki safhalarında Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı görevi döneminin siyasi ve idari analizi yapılırken Rüstem Bey'in zihin ve vizyon yapısını anlamaya katkıda bulunulacaktır.

Rüstem Bey'in kişisel ve bürokratik özgeçmişini müteakip 1861 Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesinin imzalanarak Mutasarrıflık düzeninin kuruluşunu anlatılacaktır. Sonrasında ise Rüstem Paşa'nın Mutasarrıflık görevine başlangıcına kadar görev yapan ilk mutasarrıf Davud Paşa ve onun halefi Franko Paşa'nın mutasarrıflık dönemleri dolayısıyla Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığının ilk yılları genel manada incelenerek böylece Rüstem Paşa'nın Mutasarrıflık görevine başladığında bölgedeki genel tablonun anlaşılmasına yardımcı olacak olgusal bir zemin hazırlanacaktır.

Bu bölümün son kısmında ise Rüstem Paşa'nın St. Petersburg büyükelçiliği görevindeyken sonrasında Cebel-i Lübnan'a Mutasarrıf olarak atanarak göreve başlama süreci anlatılacaktır. Osmanlı Devleti'nin dahili ve harici birçok sorunlarla uğraştığı 19.yy.'da Mutasarrıflık görevini devr alan Rüstem Paşa'nın on yıllık görev

süreci idari ve siyasi analize tabi tutularak Rüstem Paşa'nın nasıl bir yönetim sergilediği ve Cebel-i Lübnan'ın 1873-1883 yılları arasındaki durum birçok perspektiften incelenerek bir tablo oluşturulmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

CEBEL-İ LÜBNAN KAVRAMINI ANLAMAK

1.1. Cebel-i Lübnan'ın Coğrafi Özellikleri

İbranice'de “Lübnan” kelimesi beyazlığı belirtmektedir. Yani ülkeyi baştanbaşa kaplayan dağ dizilerinin zirvesinde sürekli olarak bulunan karların beyazlığına atıfta bulunmaktadır.¹ “Levant”² olarak adlandırılan bölgeye dahil olan Lübnan, Doğu Akdeniz’e 130 km’lik kıyı şeridi olan, toplam alanı 10.452 km²’den ibaret, büyük bir bölümü Suriye’ye sınır olan ve güneyde ise İsrail’e sınırı bulunan, küçük ama stratejik ve tarihi öneme sahip bir bölgedir. Uzun bir süre boyunca Arap dünyası ve Akdeniz dünyası arasında bir köprü görevi görmüştür.³ Günümüz Lübnan’ı coğrafi olarak genel haliyle birkaç kısımda ifade edilebilir. İlk olarak yer yer bataklık olan dar bir kıyı şeridi ve denizden 11.024 fit yüksekte bulunan meşhur Lübnan sedirinin yetiştiği dağ sırası, bu dağ sırasının hemen yanında ve doğusunda ise verimli, düzlük bir plato olan Al-Biqa vadisi bulunmaktadır. Buna ek olarak denizden 9.383 fit yüksekte bulunan Suriye ile sınırını belirleyen Hermon Dağı ve güneyinde ise İsrail bulunmaktadır. Al-Biqa Vadisi’nin doğusunda ise “Anti-Lebanon”⁴ olarak adlandırılan ve yukarıda bahsedilen Hermon Dağı’nın güneyini oluşturduğu bir dağ sırası da bulunmaktadır.⁵ Eski Ahit’te de betimlenen Lübnan coğrafyası, estetik açıdan güzel bir peyzaja sahiptir.

Lübnan ikliminde, kasımın ortalarından marta kadar yağış görülür fakat diğer aylarda ise kuru bir iklim hakimdir. Kıyı şeridinin yıllık yağış oranı yüksektir. Yüksek rakımlarda bulunan köyler, yaz tatilcileri için rahat ve huzurlu bir ambiyans sağlamaktadır ve bölgeden bir çok turisti kendisine çekmektedir. Turizmin ülke ekonomisine katkısı yadsınamayacak düzeydedir. Farklı iklimleri barındırmasından dolayı Lübnan’ın botanik çeşitliliği de zengindir. Zeytin ağaçları bol miktarda

¹ Louis Zouaïn, *Notes et Souvenirs d’Un Voyageur Libanais (2e édition)*, Imprimerie de Notre-Dame de Monteglion, Paris, 1901, S. 1.

² Akdeniz’in doğu sahillerini tanımlamak için kullanılan, tam sınırları belli olmayan coğrafi ve kültürel bir terim.

³ As’ad AbuKhalil, *Historical Dictionary of Lebanon*, Scarecrow Press, Lanham, 1998, S. 1.

⁴ Anti-Lübnan, yani Cebel-i Lübnan’ın karşısında bulunan dağ.

⁵ AbuKhalil, *Dictionary of Lebanon.*, S. 2.

bulunmakla beraber, Lübnan bayrağının da sembolü olan Sedir Ağacı en meşhur ağaç çeşididir. Dağlık bir coğrafyaya sahip olan Lübnan'da ulaşım aracı olarak genelde eşekler ve katırlar kullanılmaktadır. Eski çağlardan itibaren günümüze kadar Lübnan ekonomisi hep tarım ve turizm ile dönmüştür ve hala öyledir diyebiliriz.⁶ Tezimizin konusunu oluşturan otonom Mutasarrıflık sistemi, Cebel-i Lübnan (Lübnan Dağı) olarak adlandırılmıştır ki coğrafi özellikler ve idari sınırlar göze alındığında bu isim gayet uygundur. Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığının sınırlarının günümüz Lübnan sınırlarından farklı olması cihetiyle, Osmanlı döneminde idari sınırlar ile eş-değer olan Lübnan coğrafyasını tanıtmaya çalışacağız.

Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı, Suriye vilayetinin batısında bulunmakla beraber Suriye sınırında kuzeydoğu ve güneybatı istikametinde uzanır. Yaklaşık 145 km uzunluğunda ve 45 km genişliğinde olan Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı'nın toplam yüzölçümü yaklaşık 6.500 km²'dir. Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı; en kuzeyde Beyrut Vilayetine bağlı Trablusşam, en doğusunda Ba'albek Kazası, en güneyde Beyrut Vilayeti'nin Sayda kazası ve son olarak batısında da Beyrut ve Akdeniz ile çevrilidir. Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı toplam olarak; 7 kaza, 1 müdüriyet, 46 bucak (nahiye)⁷ ve ayrıca bunlara bağlı olarak da 930 adet köy ve kasabadan oluşmaktadır.⁸

Önceki kısımlarda da belirtildiği üzere Cebel-i Lübnan bölgesinin kendine has bir coğrafi yapısı bulunmaktadır. Dar bir kıyı şeridinin yanında ülke boyunca boylamasına uzanan dağ şeridi ve bu dağ şeridinin doğusunda uzanan platolar sayesinde Cebel-i Lübnan dış dünyadan ve dış etkilerden korunarak bir nevi komün hayatına imkan sağlayarak dış dünyadan izole olmuş farklı mezhepsel ve dinsel grupların yaşamasına olanak tanımıştır. Cebel-i Lübnan'daki heterojen⁹ mezhepsel ve dinsel yapının analizini çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ele alacağız. Kış mevsiminde kar yağışı oranının yüksek olması ve eriyen kar sularının yüksek yerlerdeki kireç taşı yüzeyleri tarafından emilerek bazaltik¹⁰ yüzeylerde ortaya çıkan verimli su kaynakları, bu bölgedeki birçok nehri beslemektedir. Deniz'e doğru akan bu nehirler ise geçtikleri yerlerde vadiler oluşturarak Lübnan Dağını doğal bir stratejik

⁶ Philip K. Hitti, *A Short History of Lebanon*, Macmillan St. Martin's Press, New York, 1965, S. 8, 11, 12, 13, 14.

⁷ İlhan Şahin, "Nahiye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2006, ss. 306-308, S. 307.

⁸ Vital Cuinet, *Syrie Liban et Palestine*, (Editeur: Ernest Leroux), Paris, 1896, S. 203-204.

⁹ Çok yapımlı.

¹⁰ Volkanik.

korunak haline getirmiştir. Tripoli kuzeyde, Sayda güneyde ve Beyrut orta kısımda yer almak üzere bu üç bölge Cebel-i Lübnan Dağı sakinlerinin ticari olarak iletişimde olduğu önemli yerlerdi. Beyrut, Akdeniz'e açılan bir liman olması cihetiyle bölgenin en önemli şehri olarak önemli bir lojistik merkez konumundaydı. Cebel-i Lübnan Dağı sakinlerinin ürettikleri ham ipek ve ipek kozalarını Tripoli, Sayda ve Beyrut gibi önemli merkezlerde satışa sunmaları Lübnan Dağı ekonomisinin çarkını döndürmesini sağlamaktaydı.¹¹

1.2 Cebel-i Lübnan'ın 1861 Nizamnamesine Kadar Genel Bir Kronolojik Tarihçesi

Cebel-i Lübnan'ın içinde bulunduğu Levant Bölgesi ve Ortadoğu coğrafyası eski zamanlardan günümüze kadar hep önemli bir stratejik konum olarak süregelmiştir. Tezimizin konusunu oluşturan Rüstem Paşa'nın Mutasarrıflık dönemini iyi analiz edebilmek için, bölgenin 1861 Nizamnamesi ile kurulan Mutasarrıflık dönemine kadar olan tarihi altyapısını genel bir çerçeve içinde anlamak gereklidir.

Bu bağlamda Lübnan bölgesinin stratejik bir konuma sahip olmasının sebeplerinden birisi de Akdeniz ile bütünleşik kıyı şeridi, Asya ile Avrupa arasındaki köprü olan Türkiye'ye yakın bir bölge olması ve Mezopotamya bölgesine olan coğrafi komşuluk ilişkisi ile önemini her daim korumasıdır. Lübnan bölgesinin tarih sahnesine çıkışı Kenanlıların M.Ö. 3500-2000 yılları arasında Tire ve Sayda şehirlerini oluşturması ile olmuştur. M.Ö. 1200-900 yılları arasında Fenikelilerin bu bölgedeki liman şehirlerinin önem kazandığını görmekteyiz. M.Ö. 900-586 yılları arasında Asurluların yükselişi ile birlikte Kenanlıların ve Fenikelilerin şehir devletlerini kontrol altına almıştır. M.Ö. 586-539 yılları arasında ise Fenikelileri ve Levant bölgesini Babil İmparatorluğuna bağlamıştır. M.Ö. 539-332 yılları arasında Pers İmparatorluğu'nun yönetiminde olan bölgeyi daha sonra M.Ö. 336-323 yılları arasında Büyük İskender yönetimi altında kalmıştır. M.Ö. 63 yılına gelindiğinde artık Tire şehrinin bir Roma kolonisi haline geldiğini görmekteyiz. Roma'nın bölgedeki hükümrancılığı M.S. 324 yılına kadar sürmüştür.¹² İslam'ın doğuşu ve Arap yarımadasında yükselişi ve Hz.

¹¹ Engin D. Akarlı, *The Long Peace Ottoman Lebanon 1861-1920*, University of California Press, Berkeley, 1993, S. 6-7.

¹² Mark Woolmer, *Ancient Phoenicia an Introduction*, Bristol Classical Press, 2011, S. 18-19.

Muhammed'in vefatından sonra M.S. 635-640 yılları arasında bölgedeki Arap yükselişi ile birlikte bölgedeki Hıristiyan üstünlüğü ikinci planda kalmıştır.

Böyle bir tabloda Cebel-i Lübnan, Hıristiyan inancı için bir sığınak görevi görmüştür. Şunu diyebiliriz ki Cebel-i Lübnan'ın heterojen etnik ve mezhepsel yapısının kökleri bu dönemlerde şekillenmiştir.¹³ Cebel-i Lübnan bölgesinde yaşayan Maruniler, Dürziler gibi önemli mezhep gruplarının özel tarihçeleri dinsel yapı başlığı altında verileceğinden bu bölümde genel bir tarihçe sunulacaktır. Marunilerin, Lübnan bölgesine ne zaman geldikleri hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte Maruniler kendilerini 5. yy.'da Suriye'de yaşamış Aziz Marun'a dayandırmaktadırlar.¹⁴ M.S. 661-750 yılları arasında var olan Emeviler¹⁵, başkentleri Şam olmak üzere Hindistan sınırlarından Orta Asya'ya, kuzey Afrika kıyılarından İber Yarımadası'na¹⁶ kadar olan geniş bir bölgede Lübnan da dahil olmak üzere hüküm sürmüştür.¹⁷

Bir dizi zafer sonucu Emevi halifelerini yenerek gücü eline alan Abbasi halifeleri ve Abbasi İmparatorluğu'nun doğuşu İslam dünyasında artık yeni bir yükseliş devrinin başlangıcı olmuştur. Lübnan ve Suriye bölgesinde de egemen olan Abbasi İmparatorluğu, bölgede yaşayan mezhepsel gruplara karşı İslam üstünlüğünü dayatmaktaydı. Abbasi imparatorluğu, Moğolların fethine dek 5 asır boyunca ayakta kalacaktı ve 1258 yılında tarih sahnesinden silinecekti. Cebel-i Lübnan'ın demografik¹⁸ ve siyasi tablosunun en önemli unsurlarından olan Fatimilerin altıncı halifesi El-Hakim (996-1021) döneminde Mısır'da temelleri atılan¹⁹ Dürzilik mezhebi, daha sonra 11. yy.'da Cebel-i Lübnan bölgesinde yayılmaya başlamıştır.²⁰ 1099'da ilk haçlı orduları bölgeye geldiklerinde Maruniler onları sevinçle karşılayıp onlarla bir dayanışma içerisinde olmak istemişlerdir.²¹

¹³ W. B. Fish, "The Lebanon", *American Geographical Society*, (1944) C. 34, No. 2, S. 245.

¹⁴ Yasin Athloğlu, *Savaşta ve Barışta Lübnan Marunileri Aziz Marun'dan İç Savaş'a Maruni Kimliği ve Çatışma*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2014, S. 34.

¹⁵ Müslüman Arap Devleti.

¹⁶ İspanya ve Portekiz devletlerinin yer aldığı yarımada.

¹⁷ Kamal Salibi, *A House of Many Mansions The History of the Lebanon Reconsidered*, I.B.Tauris & CO LTD, Londra, 1988, S. 7.

¹⁸ Nüfusbilimsel.

¹⁹ Yusri Hazran, "Between Authenticity and Alineation: The Druzes and Lebanon's History", *Bulletin of SOAS*, (2009) C: 72, No: 3, S. 463.

²⁰ Charles H. Churchill, *The Druzes and The Maronites Under The Turkish Rule from 1840 to 1860*, Arno Press, New York, 1973, S. 10.

²¹ Salibi, *History of the Lebanon Reconsidered*, S. 3.

1291 yılına kadar süren haçlı seferleri, Tripoli'den itibaren başlayan Memlük müdahalesi ile 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in bölgeyi fethedişine kadar sürecek olan bir Memlük dönemi başlamıştır. Yavuz Sultan Selim Suriye'yi ele geçirdiği zaman bölgeyi 3 vilayet halinde idari şekilde örgütlemiştir. Halep, Şam ve Trablusşam vilayetlerine ayrılan Suriye bölgesinin içerisinde Lübnan, Trablusşam eyaletine bağlı bulunmaktaydı.²² Bölgenin, Osmanlı topraklarına bağlanması zamanına kadar süregelen feodal sistemin içerisinde 18. yy.'a kadar Dürzi ailelerinin güç ve üstünlüğünü görmekteyiz. 18.yy. sonrasında ise bu üstünlük Marunilere geçecektir.

Bu bölümde Cebel-i Lübnan 1861 Vilayet Nizamnamesine kadar genel kronolojik bir tarihçe verilecek olup siyasi ve idari düzenin değişimi bir sonraki bölümde siyasi ve idari yapı başlığı altında incelenecektir. Osmanlı ile birlikte Lübnan bölgesinin iç işlerini düzenleyen sistem olan emirlik dönemine girildiğinde, Şam Valisinin emri ile haçlı ordusuna karşı bölgeyi savunmak üzere Lübnan'a gelen Ma'an ailesi (1120-1697) Dürziliği benimsemiştir. Fakhr ad Din-I ile gücünü yükseltmeye başlayan aile, sonrasında Fakhr ad Din-II önderliğinde zirveye ulaşmıştır.

Ma'an ailesinden sonra ise 1697-1842 yılları arasında etkisini gösteren ikinci büyük aile ise Şihab ailesidir ve II. Beşir ise bu ailenin en bilinen kişilerindendir. Görüldüğü üzere, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın bölgeye gelişi ile birlikte Avrupa devletlerinin Lübnan'da ve Suriye'de çıkarlarını tartışmaya başlayacağı döneme kadar Osmanlı İmparatorluğu, Lübnan bölgesinin yönetim düzeninde nüfuzlu aileleri karşısına almak yerine onların gücünü kullanmıştır. Ayrıca bu dönemde coğrafi olarak şekillenen mezhepsel yapı günümüz Lübnan'ına kadar sürecek biçimde şekillenmiştir. Bu yapıyı genel anlamda kuzeyde Maruniler ve güneyde Dürziler olarak ifade edebiliriz. Zira Grek Ortodokslar, diğer Hıristiyan gruplar, Şiiler ve Sünniler, sayı ve nüfuz olarak Marunilerden ve Dürzilerden aşağı durumdaydılar. Fakat bu heterojen, çoklu etnik ve mezhepsel yapının, Osmanlı millet sistemine uyum sağlaması zorlu bir süreç olacaktı.

Gücü elinde bulunduran ailelerin kendi içlerinde de çatışmalar hüküm sürmekteydi. Aileler ve mezhepler arasındaki çekişmeler idari düzeni de etkilemekteydi. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın yükselişi ve onun kurduğu sanayi

²² Caesar E., Farah, *The Politics of Interventionism in Ottoman Lebanon 1830-1861*, IB Tauris Publishers, Londra, 2000, S. 1.

düzeninin hammadde kaynağı olarak gördüğü Suriye üzerindeki emelleri 1833 yılında imzalanan Kütahya Antlaşması ile gerçeğe dönüşmüştür. Böylelikle Suriye ve dolayısıyla Lübnan bölgesinin idaresi kendisine geçmiştir. Bu durum, aynı zamanda o güne kadar süregelen Dürzi üstünlüğünün artık yerini Marunilerin güç kazanması durumuna bırakması anlamına gelmekteydi.²³

Babıalî'nin Kavalalı Mehmed Ali Paşa krizini yaşadığı sıralarda, kaybettikleri güçlerini yeniden kazanmak isteyen Dürziler, Osmanlı imparatorluğu ile güç birliği yapmak istemişti. Fakat Emir Beşir ve Maruniler ise Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı desteklemekteydiler.²⁴ Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Suriye valisiydi. Marunilerin bölgedeki idaresine karışmadığı için Maruniler bunu fırsat bilerek Dürzilere saldırmaya başladılar ve 1840 yılında Maruni-Dürzi çatışmaları tekrar büyüdü.²⁵

Kavalalı Mehmed Ali Paşa sorununun çözülüp, Suriye ve Lübnan bölgesindeki hegemonyasının sona ermesi, Lübnan bölgesinde yüzyıllardır sürmekte olan emirlik döneminin de sonuna geldiğinin habercisiydi. Kavalalı Mehmed Ali Paşa süreci ile bölgedeki nüfuzlarını arttırmak isteyen Avrupa Devletleri yeni yönetim şekillerine ait fikirlerle bölgeyi karıştırmaktaydı. Bunlardan birisi de Avusturya Başbakanı Metternich'di. Lübnan'ın iki kaymakamlık düzeni ile yönetilmesini öneren Metternich, kuzeyde Maruni kaymakamlığı, güneyde ise Dürzi kaymakamlığı olması ve bu kaymakamların Sayda bölgesi valisine karşı sorumlu olması teklifini, İngilizlerin ve Osmanlı'nın da desteğini alarak öne sürmüştü. Her kaymakamın bir Dürzi ve bir Hıristiyan vekili olacaktı ve bu vekiller de yargı ve vergi rejimini kendi mezhep grupları içerisinde uygulayacaklardı.²⁶ O güne kadar "*Cebel-i Dürüz*"²⁷ olarak anılan yer artık Marunilerin güçlenmesi ile birlikte "*Cebel-i Lübnan*" terimi, Osmanlılar ve diğer devletler tarafından kullanılmaya başlanılacaktı.²⁸

²³ Musa Kılıç, "Bir Ermeni Bürokratin Portresi: Vezaret Rütbesine Ulaşan İlk Gayrimüslim Karabet Artin Davud Paşa", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, (2014), C. 7, S. 37.

²⁴ İrfan C. Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, S. 10.

²⁵ Erdoğan Keleş, "Cebel-i Lübnan'da İki Kaymakamlı İdari Düzenin Uygulanması ve 1850 Tarihli Nizamname", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (2008), C: 27, N: 43, S. 133.

²⁶ Fawwaz Traboulsi, *A History of Modern Lebanon*, Pluto Press, Londra, 2007., S. 24.

²⁷ Dürzi Dağı.

²⁸ Usama Makdisi, *The Culture of Sectarianism Community, History and Violence in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon*, University of California Press, Berkeley, 2000, S. 61.

1858 yılına gelindiğinde Maruni Kazin Şeyhlerine karşı köylülerin başlattığı bir isyan ile birlikte 1860 yılındaki Maruni katliamı ile sonuçlanacak kaotik süreç başlamış oldu.²⁹ Şam'a da sığınan ve büyük kanlı bilançolara sahip bu çatışmaların ardından Avrupa güçlerinin bölgeye müdahale sinyalleri iyice belirginleştiğinde Babıali bölgeye deneyimli diplomat Fuad Paşa'yı yollayarak olayların sert yöntemlerle net bir şekilde bastırılmasını sağladı. Sonrasında ise yine Fuad Paşa'nın önderliğinde Lübnan'ın gelecek yönetim düzeni için uluslararası bir komisyon oluşturuldu. Komisyon'da Fransa, İngiltere, Prusya, Avusturya ve Rusya bulunmaktaydı. 1861 Vilayet Nizamnamesi ile kurulacak olan Mutasarrıflık düzenine giden süreç böylece başlamış oluyordu.

1.3. Cebel-i Lübnan'ın 1861 Nizamnamesine Kadar Genel Bir Bakış Açısı İle Siyasi, İdari, Ekonomik, Sosyolojik ve Dinsel Yapısı

1.3.1. Siyasi, İdari ve Ekonomik Yapı

M.S. 636 yılında Arapların Lübnan bölgesini ele geçirmesiyle birlikte bölgede feodal yönetim yapısı hakim olmuştur. 11. yy.'da Dürzilerin bölgeye gelişi ile birlikte, Dürzi aileler kısa sürede güçlendiler ve Emirlik denilen yönetim tarzını benimseyip bölgede gittikçe söz sahibi olmaya başladılar. Maruniler, Dürzilerden çok daha önce Lübnan bölgesinde yaşamalarına ve nüfus olarak da Dürzilerden fazla olmalarına rağmen 18. yy.'a kadar siyasi, idari ve ekonomik olarak söz sahibi değillerdi. 19. yy. ve sonrasında Fransızların Lübnan'daki gölgesi olacak olan Maruniler ile Fransızların ilk teması ise Haçlı Savaşları sırasında 1099 yılında, Marunilerin yaşadıkları Lübnan dağından inerek onlara yardım etmek istediklerini belirtmeleri ile olmuştur.³⁰

Dürzilerin 18.yy'ın sonuna kadar Lübnan yönetiminde varlıkları belirgindir. Bahsi geçen Feodal Emirlik yapısında ardışık olarak üç tane büyük Dürzi aileden söz edebiliriz. Bunlardan birincisi Buhturi ailesi (Tanuklar) (1040-1507), ikincisi Ma'an

²⁹ Carol Hakim, *The Origins of The Lebanese National Idea 1840-1920*, University of California Press, Berkeley, 2013, S. 67.

³⁰ Kamal S. Salibi, *The Maronites of Lebanon Under Frankish and Mamluk Rule (1099-1516)*, *Arabica*, (Eylül 1957), C: 4, N: 3, S. 290.

ailesi (1507-1697) ve üçüncüsü ise Şihab ailesidir (1697-1840).³¹ Bu feodal yapı içerisinde yönetimdeki aile kim ise ekonomik yaşam üzerindeki tasarruf da ona aitti.

Herhangi bir denetim mekanizmasına sahip olmayan bu yönetim biçiminde haksızlıklar ve zulüm bazen kaçınılmaz olabilmekteydi. Bölgede Sünni, Şii, Yahudi ve çeşitli Hıristiyan topluluklar da bulunmaktaydı. Fakat onlar da Dürzi ailelerinin yönetimleri altına mecburen girmişlerdi. Yavuz Sultan Selim, Mercidabık Savaşı sonrası 1516 yılında Lübnan'ı topraklarına kattığında akıllı bir hamle ile hali hazırda var olan bu feodal yönetim sisteminin atadığı valinin tasarrufunda sürmesine izin vererek, değişimin ortaya çıkarabileceği kaotik sonuçları önlemiş oldu. Bu politika aynı zamanda Osmanlı'nın fethettiği topraklarda sürdürdüğü hoşgörü politikası ile aynı doğrultuydu.

Daha önce bahsi geçen büyük Dürzi ailelerinin dışında başka güç sahibi Dürzi aileler de bulunmaktaydı. Durum böyle olunca bu aileler arasında güç yarışı yaşanması kaçınılmaz bir hal alıyordu. Ma'an ve Şihab aileleri haricinde; Canpolat, Aslan, Talhuk, Abullam ve Abdulmalik gibi diğer etkin ve büyük Dürzi aileleri de bu tablonun içinde mevcuttular.³² Cebel-i Lübnan Bölgesi Osmanlı idaresi altına girdiğinde, 1845 yılındaki iki kaymakamlık idaresine kadar ikta sistemi ile yönetilmiştir. Devletin topraklarını kiralayan mültezimler, devlete asker yetiştirip onların lojistiğini sağlarken sahip oldukları topraklardan aldıkları vergiler ile geçinmekteydi ve aynı zamanda kendi bölgelerindeki asayiş ve sükuneti de sağlamak kendi görevleriydi. Mültezim kişiler Osmanlı Valilerine bağlı idiler. Cebel-i Lübnan bölgesinde yaşayan gayrimüslimler ise Osmanlı'nın millet sistemi içerisinde yer almaktaydılar ve cizye vergisine tabi idiler.³³ İkta veya İltizam sistemini sadece bir vergi sistemi olarak tanımlamak yanlış olacaktır. Zira Mültezim olan kişinin siyasi ve idari açılardan otonom yetkileri ve güç alanı mevcuttu. Siyasi ve idari yetkileri haiz Mültezim kişi doğal olarak kendi bölgesinin ekonomik gücünü ve ekonomik güce bağlı olarak insan gücünü ve bununla birlikte bölgesel ticareti de yönetmekteydi. Bu yapının içerisinde köylü sınıfı en alt düzeyde yer almaktaydı ve özel mülkiyet hakları yoktu. Köylüleri yöneten şefler veya emirler ise zaten Mültezim kişinin otoritesinin

³¹ Samy Swayd, *The A to Z of The Druzes*, The Scarecrow Press, Lanham, 2006, S. (Introduction) 47, 48.

³² İrfan C. Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, S. 7.

³³ Fawwaz Traboulsi, *A History of Modern Lebanon*, S. 3, 4.

sadece öznesi olarak görevlerini yürütmekteydiler. Kendilerine ait hiçbir otonom idare hakları bulunmamaktaydı ve sadece görev adamlarıydılar. Sistemin kendi içinde bir düzene sahip olduğu düşünülse bile bürokratik yapıdan yoksundu, çok başlı bir yapıya ve adem-i merkezîyetçi bir iskelet sistemine sahipti.³⁴

Tanuki aşiretinin bir kolu olan Ma'an ailesi'nin adı Fakhr al-Din-I (1507-1544) ile duyuldu. Kendisinden Memlûkleri desteklemesi istenmiştir fakat o bunun yerine Yavuz Sultan Selim'i desteklemiştir. Babıali yönetimi, vergilerin imparatorluk hazinesine düzenli geldiği sürece onlara bölgede otonom bir yönetim özgürlüğü tanımıştır. Fakhr al-Din-I, Osmanlı yönetimine karşı sadık bir tavır sergilemiştir.³⁵ Osmanlı her ne kadar Dürzi emirlerine geniş bir özgürlük alanı vermiş olsa da merkezi bürokratik yapı eksikliğinden dolayı denge kolayca bozulabilmekteydi. Dürzi emirler zaman zaman otonom özgürlüklerini fazlaca ileri götürebilmekteydi. Osmanlı ise onları kendi sözlerinden çıkmamaları için bazen sert bir tavır ile bazen de psikolojik baskılara maruz bırakarak ikaz etmekteydi. Bu süreç Babıali'ye maddi ve manevi olarak pahalıya mal olduğu için, en sonunda Dürziler ve Osmanlı Devleti arasında bir anlaşma sağlandı ve 1593 yılında Fakhr al-Din-II Sayda Valisi olarak atandı. Böylelikle Ma'an ailesi en kıdemli Dürzi ailesi olarak kendisini göstermişti. Osmanlı'nın ona verdiği idari yetkiler ve ekonomik otonom getiriler sayesinde Fakhr al-Din-II bölgedeki tüm ticari limanları kontrolü altına aldı.³⁶ Onun yönetimi döneminde, Şuf Dağı'ndaki ve Kısra van bölgesindeki ipek üretimi desteklendi ve sonrasında Sayda ve Beyrut limanlarından, üretilen ipeklerin ihracatı bile yapılmıştır. İpek üretimi için gereken insan gücü talep fazlası dolayısıyla Dürzi köylüler tarafından artık karşılanamamaya başlanmıştı. Bu sebeple kuzey Lübnan'dan büyük gruplar halinde güneye doğru bir Maruni göçü başladı. Kuzeydeki Marunileri güneye çekebilmek adına Dürzi şefleri bir çok kolaylık sağlamıştır. Marunilerin yanı sıra bu kolaylıklardan Yunan Katolikler de yararlanmıştır. Bölgeye yerleşen Maruniler, ipek ticaretinde adeta bir monopol olmuşlardır. İpek üretimi, lojistiği, ihracatı ve benzeri ekonomik döngüler bölgedeki ticari hacmi büyütmüş ve hızlandırmıştır. Bu getirilerle beraber bölgedeki yerel Marunilerden oluşan Kazin ailesinin yükselişi böylelikle başlamıştır ve Kazin ailesi Maruni aileleri arasındaki prestijini neredeyse 19. yy.'a

³⁴ Iliya F. Harik, "The Iqta System In Lebanon: A Comparative Political View", *The Middle East Journal*, (1965) C: 19, No: 4, S. 405-408.

³⁵ Samy Swayd, *The A to Z of The Druzes*, s. (Introduction) 49.

³⁶ Engin D. Akarlı, *The Long Peace*, S. 11.

kadar sürdürmüştür.³⁷ Fakhr al-Din-II böylece Cebel-i Lübnan'ın kapılarını Avrupa'ya aralamış oluyordu.

Toskana dükü II. Ferdinand ve Papa VII. Clement gibi önemli kişilerle bağlantısı vardı. II. Ferdinand ikili oynayarak aynı zamanda Halep'teki Canpolat ailesi ile de görüşmekteydi. Ali Canpolat'ın 1607'de ölmesini müteakip Toskana Dükü, Fakhr al-Din-II ile masaya oturdu ve İtalya'ya sürülmesi durumunda kapılarının ona açık olduğunu belirterek, bölgedeki Marunilerin Papa'nın yetkisi ile onun safına çekileceği ve silah yardımı yapılacağı garantisini verdi. Ticaretin bu iyi gidişatı ve vergilerin zamanında ödenmesi, Emir Fakhr al-Din-II'nin Osmanlı ile ilişkilerinin iyi gitmesini sağlamaktaydı. 1613 yılında Babıali ile ters düşen Fakhr al-Din-II Toskana'ya sığındı ve 1618 yılına kadar orada kaldı. Aynı yıl geri döndükten sonra 1627 yılına kadar birçok alanda yükseliş gösteren Fakhr al-Din-II, 1630 yıllarına gelindiğinde Osmanlı'nın gözüne batmaya başlamıştı. Zaman zaman Babıali'ye saldırıları ve görevini yerine getirmemesi süreci onun 1635 yılında Osmanlı devleti tarafından infazına sebep olmuştur. Her türlü olumsuzluğa rağmen Fakhr al-Din-II'nin uzun yönetiminde Cebel-i Lübnan bölgesi bolluk, bereket ve barış ortamını yaşamıştır.³⁸

Ma'an ailesinin yönetimi altında emirlik sınırları 1841'e kadar Sayda ve Beyrut sancaklarının hinterlandı içerisinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir.³⁹ Ma'an ailesinin güçten düşmesi Emirlik kavramının bittiğine delalet etmemekteydi zira Şihab ailesi bayrağı devralacaktı. Yönetimde kimin söz sahibi olacağını kararını veren önde gelen büyük Dürzi ailelerin Şihab ailesini seçmelerinin sebepleri; Ma'an ailesi ile olan akrabalıkları ve güçlü bir grup olan Kayzi grubunu desteklemeleriydi. Şihabi ailesinin döneminde Cebel-i Lübnan bölgesi siyasi olarak stabil bir hale gelmeye başlamış ve o güne kadar süregelmiş olan Feodal sistem revizyona tabi tutulmuştur. Toprak mülkiyeti ile doğru orantılı olarak çoğunluğu Marunilerden teşekkül eden bir elit sınıf

³⁷ Kamal Salibi, *Frankish and Mamluk Rule (1099-1516)*, S. 104, 105.

³⁸ William Harris, *Lebanon A History 600-2011*, Oxford University Press, Oxford, 2012, S. 96, 98, 101, 103.

³⁹ Abdul-Rahim Abu-Husayn, "Problems in The Ottoman Administration in Syria During The 16th and 17th Centuries: The Case of The Sanjak of Sidon-Beirut", *Internatiol Journal of Middle East Studies*. (1992), C. 24, No. 4, S. 673.

meydana gelmiştir ve Maruni Kilisesi Emirlik sınırları içerisinde önemli bir güç olarak kendisini göstermeye başlamıştır.⁴⁰

Şihabi ailesinden olan ilk Emir Beşir-I (1697-1707) Dayr el-Kamar'ı merkez üssü yaptı. Fakat önce gelen kişilerden farklı olarak merkezi bürokratik yapı yoksunluğundan faydalanarak Sayda ve Tripoli valilerine karşı hasmane bir tutum izledi. 1707 yılında Beşir-I zehirlenerek öldürüldü ve yerine geçen Haydar Şihab (1707-1732) döneminde Kayzi ve Yemeni fraksiyonlarının Ayn-Dara'daki savaşlarından (1711) Kayzi grubu zaferle çıktığında, Şihabilerin siyasi ve ekonomik otorite şebekesi daha güçlü hale geldi. Haydar Şihab'ın oğlu Mülhim Şihab (1732-1754) Emirliği devralarak, 1749 yılında Beyrut ve Tripoli bölgesini adım adım Şihabların idaresine bağladı. Şihab ailesinin fikir mirası olarak Avrupalı tüccarların Lübnan'a gelmelerini daha çok teşvik ettiler. Sayda ve Beyrut bu dönemde dış ticaretin merkezleri haline geldi.

Mülhim Şihab'ın oğlu Yusuf Şihab 1770 yılında emirlik görevini devraldığında iki tane rakibi vardı. Birisi Filistin şeyhi olan Zahir al-Umar, diğeri ise Mısırlı bir Memlük olan Ali Bey'di. Zahir, 1750 yılına gelindiğinde Lübnan'a doğru gelen fetih dizisinin son halkasında Akka'yı fethetti. Osmanlı Topraklarına tehlikeli şekilde yaklaşan Zahir'in Babıali'den istediği ünvanlar ve ayrıcalıkları Osmanlı Devleti kabul etmek zorunda kaldı. Osmanlı Devleti aynı dönemde Çariçe II. Katerina ile savaşmaktaydı ve Ruslar Zahir'e bir küçük filo göndererek Zahir Sayda'yı fethetti. Memlüklü Ali Bey Zahir'in doğal bir müttefikiydi fakat Osmanlı Devleti, Suriye ve Lübnan'a kara ve deniz hareketleri düzenleyerek 1775 yılında bölgeyi yeniden ele geçirdi. Kendisini Akka surlarının arkasında güvende zanneden Zahir yanılmaktaydı zira Osmanlı altınlarını kullanarak şehre girdi ve Zahir infaz edildi. Zahir'in kellesi ise hatıra olarak Saray duvarlarını süslemesi için İstanbul'a gönderildi.

Babıali, Zahir'den kurtuluş sürecinde, Hıristiyan bir Bosnalı olan ve o zamana kadar "*Al-Jazzar*"⁴¹ lakabını hak edecek bir geçmişi olan Cezzar Ahmed'in üstün hizmetlerinden de yararlanmıştı ve ödül olarak ona Sayda Valiliği verilmişti.⁴² Cezzar Ahmed, Akka gibi stratejik ve surlarla çevrili önemli bir şehri kalesi gibi kullanarak Beyrut ve Tripoli bölgesini kendi idaresi altına aldı. Bu durum bütün kıyı ticaretinin

⁴⁰ Yusri Hazran, *The Druzes and Lebanon's History*, S. 464, 465.

⁴¹ Arapça kasap.

⁴² Philip K. Hitti, *A Short History of Lebanon*, S. 167-175.

de kendi ellerine geçmesi anlamına gelmekteydi. Suriyeli tüccarlar bu durumdan ne kadar rahatsız olsalar da Cezzar'ın Osmanlı devleti için yaptıkları ve 1799 yılında Akka'yı Napolyon Bonapart'a karşı savunması onu Babiali nezdinde yüksek ve değerli bir noktaya getirdi. 1804 yılında vefat ettikten sonra yerine Süleyman Paşa geldi ve 1818 yılına kadar yönetimi sürdürdü.

Döneme imzasını atacak olan Emir Beşir Şihab-II (1788-1840), 1788 yılından itibaren perde arkasında kendi otoritesini kurma çalışmalarını yürütmeye başlamıştı. Bu konuda onun en büyük yardımcısı da Beşir Canpolat idi.⁴³ 1807 yılından itibaren otoriteyi tam anlamıyla eline alan Beşir Şihab-II, bölgenin en büyük iki gelir kaynağı olan tarım ve ipekçiliği, ekonomik durumu yükseltmek adına kullanacaktı ve zaten yüksek vergiler ödeyen Marunilerin üzerine yeni vergiler yükleyecekti. Bu dönemde ayrıca Beşir Şihabın başa gelmesi ve Marunilerin ipekçilikteki yükselişi ile birlikte bölgede bu zamana kadar süregelen Dürzi üstünlüğü yerini Maruni üstünlüğüne bırakmaya başlamıştır.

Mısır valisi Muhammed Ali'nin sanayi devrimleri ile İpekçilik endüstrisini domine etmeye başlaması ile birlikte Lübnan bölgesi de ekonomik açıdan Mısır'ın etki alanına girmeye başlamıştır. 1820 yılında Beşir Şihab-II'nin, Metn, Kısra ve Kuzeydeki Marunilerin verdiği vergilere zam yapması üzerine bir Maruni köylünün başkaldırısı, bir isyanın fitilini ateşlenmiş oldu. Maruni Piskopos Yusuf İstafan önderliğinde altı bin kişi ayaklanarak standart vergiler hariç bir şey ödemeyeceklerini bildirdiler. Ancak Beşir Şihab bu isyanı Beşir Canpolat'ın yardımıyla bastırdı.⁴⁴ İsyanın başı olan piskopos bu isyanın bedelini hayatı ile ödeyerek Beşir Şihab-II'ye yaptığı bir ziyaret sırasında zehirlenerek öldürüldü.

Beşir Şihab, Beşir Canpolat'la işbirliği içerisinde gözükmese de Beşir Şihab, Beşir Canpolat'ı hükümranlılığını tesis etme yolunda bir engel olarak görmekteydi. 1825 yılında Sünni olan Beşir Şihab, Hıristiyanlığı seçtiğini ilan etti. Böylece güneyde sayıları fazla olan Marunilerin desteğini de arkasına almış oldu. Beşir Canpolat ise Osmanlı Müslüman kimliğinin desteğini kullanmaya çalışarak Beşir Şihab'ın karşı safında yer aldı. Canpolat, Şam valisinin desteğini almaya çalışırken, Şihab ise Akka valisi ile ilişkilerini geliştirmeye devam etti. Şihab, Şam

⁴³ Engin D. Akarlı, *The Long Peace*, S. 18, 19.

⁴⁴ William Harris, *Lebanon A History 600-2011*, S. 134, 135.

valisini ikna ederek Beşir Canpolat'ı Akka'ya getirtti ve burada hapsedirip kellesini vurdurttu.

Cebel-i Lübnan'ın güney bölgesinde o zamana kadar süregelen Dürzi üstünlüğü artık yok olmaya başlamıştı. Güneyde Dürzi kontrolünde olan on iki bölgenin artık sadece ikisi onlara aitti ve gerisinin yönetimi Beşir Şihab tarafından aile üyelerine bırakıldı. Beşir Şihab artık başpiskopos Yusuf Hubeş (1823-1845) önderliğinde yükselişte olan Maruni Kilisesi ile daha yakın ilişkiler içindeydi.⁴⁵ Cebel-i Lübnan bölgesindeki karışıklıklardan dolayı Emir Beşir Şihab-II, 12 Ağustos 1822'de Mısır'a gitti ve Osmanlı Valisi olmasına rağmen, Osmanlı'ya karşı hasmane düşünceler besleyen Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile görüştü ve aralarında bir fikir ortaklığı gelişmeye başladı. Beşir'in kendisine baş sekreter olarak Mehmed Ali Paşa'nın işbirlikçilerinden olan Butros Karam'ı getirmesi, bu fikir işbirliğinin bir yansımasıydı.⁴⁶ Osmanlı'nın asi valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa için Suriye'nin fethi, onun iktidara gelmesinden itibaren aklında olan bir amaçtı. Zira çeşitli defalar bunu hem sözle hem de davranışları ile açıkça belli etmişti. Şam Valiliğinin ona verilmesi veya onun Suriye bölgesini fethetmesi, Mısır'da başlattığı sanayileşme sürecinde hammadde ihtiyacını karşılayacak bir coğrafya olması hasebiyle ve asker ihtiyacını karşılaması için de nüfus yapısı olarak insan gücü anlamına gelmekteydi. Suriye'nin kuzeyindeki ormanlık alanlar ve Mısır'a olan yakınlığı bakımından bölge lojistik açıdan da Mehmed Ali Paşa için önemli arz etmekteydi.⁴⁷

1831 yılında vuku bulacak olan ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından icra edilen Suriye hareketi, Cebel-i Lübnan bölgesinin Suriye ile coğrafi komşuluğu açısından bölgeyi de etkileyecektir. İbrahim Paşa'nın Suriye, Lübnan ve Filistin'i işgal etmesi, Babiali'yi ve bölgede çıkarları olan diğer büyük güçleri endişeye sevk etmişti. Buna örnek olarak 1833 yılında Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan Hünkar İskelesi Antlaşması ilk reaksiyon olarak gösterilebilir.⁴⁸ Cebel-i Lübnan bölgesinin İbrahim Paşa'nın yönetime gelmesiyle

⁴⁵ Fawwaz Traboulsi, *A History of Modern Lebanon*, S. 11.

⁴⁶ Nagib Dahdah, *Evolution Historique du Liban*, Editions Oasis, Londra, 1964, S. 162, 163.

⁴⁷ Khaled Fahmy, *Paşanın Adamları Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, S. 49.

⁴⁸ Ira M. Lapidus, *A History of Islamic Societies Second Edition*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, S. 490.

birlikte Marunilerin nezdinde tüm Hıristiyan grupları desteklemeye başladı fakat bu durum karşısında sıkı bir Müslüman karşı duruşu ile karşılaştı.

İbrahim Paşa'nın merkezileşme politikası zaman zaman zalimce bir hal alabilmekteydi. Beşir Şihab ile başlayan merkezi bürokrasi ivmesi, İbrahim Paşa ile birlikte Marunilerin lehine daha belirgin hale geldi. Önceki zamanlarda, bir hazine gizlemesinden şüphelenirse itiraf edene kadar değnekle dövülen, bir binek hayvanı kullanmasına bile izin verilmeyen Maruniler artık hatları belirginleşmeye başlayan bürokratik ağ yapısı içerisinde lokal yöneticilik, askeri memurluk gibi pozisyonlara alınmaktaydılar. Bu sosyal ve mezhepsel dengelenme olgusu, son zamanlarda Cezzar Ahmed, Beşir Şihab'ın zulümlerinden kaçıp dağ bölgelerinde saklanan Dürzilerin de kıyı şehirlerine dönerek Beyrut limanı ve özellikle Avrupa pazarları ile canlanan ticaret hayatına yeniden atılmalarına sebep oldu.⁴⁹ Marunilerin yanı sıra bu ekonomik gelişme sürecinden Yahudi ve Sünni tüccarlar da yararlanmaktaydı. Fakat Şii'ler ise bu ekonomik gelişmenin dışında kaldıkları için bu pozitif ivme onlara yansımamaktaydı.⁵⁰

Mehmed Ali Paşa'nın Fransız sempatisi ve Levant bölgesini Avrupa ticaretine açma arzularının yansıması olarak İbrahim Paşa, Levant bölgesindeki Avrupa ülkelerinin elçileri ile dostane ilişkiler kurmak adına erken bir hamle ile Sayda ve Filistin'deki başlıca şehirlerde geçerli olmak üzere hac yolundayken ve hac yaptıkları topraklardayken Hıristiyanlardan ve Yahudilerden herhangi bir harç ve vergi alınmasını kesin olarak yasakladı.⁵¹ İbrahim Paşa'nın yönetiminde o zamana kadar süregelen ve son olarak Beşir Şihab'ın hükümranlılığı altında olan lokal, feodal yönetim ve vergi ağı artık tamamen İbrahim Paşa'nın kontrolü altına girmişti. Beşir Şihab artık yönetimde söz sahibi değildi.

İbrahim Paşa lokal yöneticilere Marunilerden alınan ekstra vergilerin derhal iptal edilmesini istedi. İbrahim Paşa artık gayrimüslim grupların dışlanmasını önlemek ve sosyal, politik hayata entegre olmaları adına Marunilere uygulanan her türlü dışlayıcı, aşağılayıcı uygulamalara son verdi. İbrahim Paşa yönetime gelmesinden

⁴⁹ Charles H. Churchill, *The Turkish Rule from 1840 to 1860*, S. 29.

⁵⁰ Hussein M. Garbieh, "Political Awareness of the Shi'ites in Lebanon: The Role of Sayyid 'Abd al-Hussain Sharaf al-Din and Sayyid Musa al-Sadr", *Durham University Centre for Middle Eastern and Islamic Studies*, (Doktora Tezi), Durham, 1996, S. 38.

⁵¹ Abdul L. Tibawi, *A Modern History of Syria Including Lebanon and Palestine*, MacMillan St. Martin's Press, Londra, 1969, S. 72.

itibaren merkeziyetçi reformları hayata geçirmeye başladı. Bu reformlar artık feodal emirlik sisteminin sonuna gelindiğinin habercisiydi.

Bu idari reformlardan birisi de yerel meclislerin kurulmasıydı. Bu meclis, Müslüman veya gayrimüslimlerden olmak üzere bölgenin ileri gelenlerinden veya tüccarlardan oluşmaktaydı. Bu meclis yerel yöneticilerin danıştığı bir meşveret meclisi fonksiyonu görmekteydi fakat son söz yine yerel yöneticininindi. Mecliste idari, ekonomik ve ticari meseleler tartışılmaktaydı ve zaman zaman asliye hukuk mahkemesi görevini de görmekteydi. Tabi bu durum Osmanlının şer'iyye mahkemelerinin ve şer'i hakimlerin nüfuzlarını kaybetmeleri anlamına gelmekteydi.

Beşir Şihab'ın bölgede hala sürmekte olan etkinliği, bu reformların 1840'lara geldiğinde aktif olarak uygulanmasının sebeplerinden birisidir. İbrahim Paşa ilk zamanlarda eşitlikçi bir politika izlemiş gibi görünse ve bazı vergi kalemlerini iptal etse de Babası Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da kurduğu sistemi finanse etmek ve beslemek adına yüksek oranlarda yeni vergiler yürürlüğe koydu ve Lübnan'ın deniz ve kara ticaretinden yararlanmaya çalıştı. Bu bağlamda Lübnan kıyı şeridi üzerindeki etkinliğini artırarak İpek ticaretinin yanı sıra sabun, kahve gibi diğer maddelerin ticaretini de tamamen eline aldı.

İbrahim Paşa'nın bu reformlarından en çok ülkedeki Hıristiyan gruplar yararlandı. Diğer taraftan Dürziler ve diğer gruplar arasında rahatsızlık seviyesi yükselmekteydi. Önceden yerel Emirlerin topladığı vergiler artık tamamen tek merkezde toplanmaktaydı. Asker ihtiyacının karşılanması da yine tek merkezden yapılıyordu. Bu olgular, Hıristiyan harici mezhep gruplarının İbrahim Paşa'nın yönetimine karşı muhalif duruşlarını tetiklemekteydi.⁵² Bölgede yüzyıllardır süregelen, resmi olmayan idare sistemini İbrahim Paşa'nın reformları ve yeni eylemleriyle kökünden sarsması, zaman zaman bozulsan bile o zamana kadar yürütülen denge ve karşılıklı saygı politikasının yozlaşmaya başlamasına sebep olacak ve bölgeyi karışıklığa sürecekti.⁵³ 1838 yılına geldiğinde Havran'da başlayan ve sonrasında Vadi el-Taym'a sığrayan bir Dürzi ayaklanması meydana geldi. Bu ayaklanma Beşir ve İbrahim Paşa müttefikliğinin sonlanmasına giden sürecin ilk

⁵² David D. Grafton, *The Christians of Lebanon Political Rights in Islamic Law*, Tauris Academic Press, Londra, 2003, S. 65-70.

⁵³ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi (A History of The Modern Middle East)*, Çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2015, S. 103.

sinyallerinden birisiydi. Bu ayaklanma suda yayılan dalgalar gibi genişleyerek Filistin ve Suriye’de de etki alanları yarattı.

II. Mahmud’un 1838 yılında öncelikle İngilizlerle ve sonrasında Fransa, Rusya ve Avusturyalılar ile imzaladığı ticari konvansiyonlarla birlikte Avrupalı tüccarlara Lübnan’ın kapısı daha fazla açılmaktaydı. Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın Avrupa nezdindeki imajı prestij kaybetmeye başlamıştı. Kavalalı, tekelci ekonomi politikasının sertliğini hafifletmeye çalışsa da ağırlıklı olarak İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya devletleri, Avrupa statükosunun son noktası olarak görülen Osmanlı’nın safındaydı. Fransa ise, İbrahim Paşa ile yükselişe geçen Marunileri desteklemekteydi. Fakat diplomasi dünyasına karşı nötr davransa da bölgedeki diplomatları, iş adamları aracılığıyla İbrahim Paşa’nın otoritesinin sürmesi adına muhaliflere gizlice yardım etmekteydi. İbrahim Paşa ve Emir Beşir’in yönetimine muhalif olan Dürzileri susturmak adına 1838 yılında İbrahim Paşa, Emir Beşir yönetiminde Marunilerden oluşan gönüllü bir kuvveti Havran’a yolladı. Maruniler üstün geldi fakat Dürzi isyanı bastırıldıktan sonra İbrahim Paşa Marunileri silahsızlandırmak isteyince büyük bir isyan ile karşılaştı. Bu isyanın bir sebebi de alınmaya çalışılan yüksek vergiler altında ezilen Marunilerin sabrının taşmış olmasıydı.

1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile idari ve ekonomik alanlarda eşitlikçilik düşüncesinin yayılması da İbrahim Paşa’nın otoritesine karşı bir psikolojik algı savaşı anlamına gelmekteydi. Suriye’de hala güçlü olan İbrahim Paşa, Emir Beşir’in yardımıyla başlarda isyanı bastırıyor gibi gözükse de isyan zamanla daha belirgin hale geldi. 1840 yılında Osmanlı ordusunun müttefik deniz kuvvetleri desteği ile Beyrut’a inmesinden sonra ise Havran’da Dürzilerin milis kuvvetlerinin saldırmasıyla birlikte artık İbrahim Paşa ve Beşir Emir’in yönetimi sona ermiş oldu. İbrahim Paşa Mısır’a geri döndü ve Beşir Şihab ise sürgüne gönderildi.⁵⁴

Beşir Şihab’tan sonra emirlik görevine getirilen Beşir Kasım Şihab’ı Dürziler istememekteydi. 1841 yılında bir isyan başlatan Dürzilerin başkaldırı hareketi kısa sürede dağlık ve kırsal alana yayıldı. Babiali, olayların dinmesini beklemiş fakat olaylar büyüyünce dış güçlerin müdahalesini önlemek adına 1842 yılında Kasım Şihab’ı görevden almış ve yerine Ömer Paşa’yı bölgeye vali olarak atamıştır. Böylece

⁵⁴ Engin D. Akarlı, The Long Peace, S. 23-24.

valilik Sayda'dan Beyrut'a taşınmıştır. Ömer Paşa, İbrahim Paşa'nın kurduğu meclisin bir benzerini kurduysa da bölgedeki tansiyon dinmeyecektir. Dış güçler artık bölgeye müdahale etmek istiyorlardı ve iki kaymakamlık şeklinde bir düzenin uygun olabileceğini düşündüklerini dile getirerek Osmanlı Devleti üzerinde siyasi bir baskı uygulamaktaydılar. 1842 yılında İstanbul'da toplanan İngiltere, Rusya, Avusturya, Prusya ve Fransa büyükelçileri, Beyrut ile Şam'ı birbirine bağlayan yolun sınır kabul edilerek Kuzeyin Maruni Kaymakamlığı, güneyin ise Dürzi Kaymakamlığı ve ayrıca iki kaymakamlığın da Sayda'daki Osmanlı valisine karşı sorumlu olmasına karar vererek iki kaymakamlık düzeni resmen hayata geçirilmiştir.⁵⁵

Cebel-i Lübnan bölgesi karışıklıktan uzak olmadığı bu dönemde iç ve dış ticaret yoğunluğu başta ipekböcekçiliği ve ipek ticareti adına artış göstermişti. 15. yy.'dan 18. yy.'a kadar bir zanaatkarlık olarak görülen ipekçilik 19. yy. ortalarına gelindiğinde artık bir sektör ve temel ticari öge haline gelmişti. Üretilen ipekler Halep, Şam ve Mısır pazarlarına ihraç edilmekteydi. Öyle ki 1840 ve 1845 yılları arasında Cebel-i Lübnan'dan gönderilen ipek, Fransa'da %19.5, Mısır'da %51.2, Suriye'de %18.45 ve iç pazarda %11.15 alıcı oranına sahipti.⁵⁶ 1840-1845 yılları arasında bölgede üçü Fransızlara, ikisi İngilizlere ait olmak üzere beş İplik fabrikası kurulmuştu.⁵⁷ Bu ticari döngü içerisinde Beyrut ve Beyrut Limanı kilit rol oynamaktaydı. Marunilerin ticari amaçlarla yaptıkları göçler İpekçilik sektörünü büyütürken Beyrut'un jeopolitik konumunu da önemli hale getirmişti.⁵⁸ Öyle ki Cebel-i Lübnan'dan Fransa'ya gönderilen ipeklerin yani bölgenin toplam İpek ihracatının %90'ı Beyrut limanından yapılmaktaydı. İpekçiliğin Cebel-i Lübnan ekonomisindeki dinamo görevini üstlenmesi 19.yy.'dan birinci dünya savaşına kadar devam etmiştir.⁵⁹

Görüldüğü üzere Cebel-i Lübnan ekonomisi artık dışa bağımlı bir hale gelmeye başlamıştı ve bu ekonomik yenilikler bölgede siyasi ve sosyolojik bir dönüşümün de

⁵⁵ Namık S. Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, S. 364-365.

⁵⁶ Henry Guys, *Rélation d'un Séjour de Plusieurs Années à Beyrouth et Dans Le Liban*, Arapçadan Fransızcaya Çev. (Der El Makchouf), 1949, S. 58.

⁵⁷ Boutros Labaki, "La Filature de La Soie Dans Le Sandjak du Mont Liban", *Arabica*, (Şubat 1982), C. 29, No. 1, S. 82.

⁵⁸ Henry Laurens, "Le Liban et L'Occident Récit d'un Parcours", *La Méditerranée Affrontements et Dialogues*, (Ekim 1991), No. 32, S. 28.

⁵⁹ Carolyn L. Gates, *The Merchant Republic of Lebanon*, Centre for Lebanese Studies I.B. Tauris Publishers, Londra, 1998, S. 13, 15.

sinyallerini vermekteydi. Büyüyen ekonomi pastasından pay almak ve gücü elinde tutmak isteyen mezhep grupları birbirleriyle çatışma halindeydiler. 1860 iç savaşından önce meydana gelen 1820 ve 1840 olaylarını da incelediğimizde ana çıkış sebepleri farklı olsa da bu iki isyan, köylü tabakasının üzerindeki ekonomik baskılara karşı reaksiyon olarak ortaya çıkmıştır.

İki kaymakamlık düzenine geçilen Cebel-i Lübnan'da bölgelerin demografik yapıları birbirine uymamaktaydı. Dürzi kaymakamlığı olan bölgede Marunilerin nüfus olarak yoğun olduğu, Maruni Kaymakamlığı olan bölgede Dürzilerin nüfus olarak yoğun olduğu yerler vardı. Bu durum bölgedeki tansiyonun yükselmesine sebebiyet vermekteydi. Cebel-i Lübnan bölgesi zaman içinde adeta diplomatik bir kangren halini almakta ama sorunlar ilerleyen yıllarda bitmeyecek ve dereceli olarak artış göstererek 1860 yılında bir iç savaş ortaya çıkmasına sebep olacaktı. İki kaymakamlık düzeninin kurulmasından iki yıl sonra olaylar patlak verdiğinde Şekip Efendi'nin düzeni tesis etmesi için bölgeye gönderilmesi gündeme geldi ve 1845 yılının eylül ayında Şekip Efendi bölgeye ulaştı. Çalışmaları sonucunda Şekip Efendi 1846 yılının başlarında bölgedeki meclis sistemini revize ederek yeni bir düzen kurdu.⁶⁰

İbrahim Paşa yönetimi süresince Cebel-i Lübnan bölgesi ticari transformasyon geçirmiş ve Fransa'ya doğru artış gösteren ipek ticareti ile aynı zamanda bir sosyoekonomik sınıf değişimi de ortaya çıkmıştır. Ayrıca 19. yy.'da yükselen milliyetçilik fikri akımı ile de Marunilerin ülkeleri farklı bir hal almaya başlayacaktır. Dürziler ise yüzyıllardır süren idari ve askeri üstünlüklerini geri kazanma çabası içerisindeydiler. Osmanlı Devleti ise bölgede huzur ve asayişin sürmesinden yanaydı. Fakat dönem dönem sakinlik ve huzur hakim olsa bile merkezi bir idari yapının yokluğundan dolayı bölge her an patlamaya hazır bir volkan gibiydi. 1858 yılına gelindiğinde ikta sistemi ve mukatacı feodal emirlik sistemine karşı protestolar baş göstermeye başlamıştı. Uzun zamandır ağır vergiler altında ezilen köylü sınıf, şeyhlerine karşı artık seslerini yükseltmekteydiler. 1820 ve 1840 ayaklanmaları gibi bu protestolar da köylü ayaklanması şeklinde başlamıştı.

Okuma yazma bilmeyen bir Nalbant olan Tanyus Şahin ayaklanmanın lideri olarak seçildi. Bir lider seçilmesi ile birlikte organize bir isyana dönen bu hareket Tanyus Şahin'e büyük vasıflar yüklenmesine de sebep olmuştu ve halk onu fazlasıyla

⁶⁰ Erdoğan Keleş, 1850 Tarihli Nizamname, S. 137, 139.

desteklemekteydi. Halk tabakası artık köylü sınıfı ve mukatacılar arasında eşitlik istiyordu. Siyasi bir aydınlanma çağının ilk ışıkları belirmişti ve bunun en büyük tetikleyicilerinden birisi de Tanzimat Fermanında bulunan devlet nezdinde müslim ve gayrimüslim eşitliği olgusuydu. Köylü sınıfı artık hak ve eşitlik istemekle beraber ekstra vergilerin ve angaryanın kaldırılmasını da istemekteydi.⁶¹ Mutasarrıflık düzeni ile sonuçlanacak bu süreç sancılı ve kanlı bir geçiş süreci olacaktı. Marunilerin kendi devletlerini kurma isteklerinin ilk sinyalleri de bu süreçle verilmiş olacaktı. Marunilere arka çıkan yegane devlet olan Fransa'da bu süreçte her zaman perde arkasındaki güç olarak durmaya devam edecekti. 30 Ağustos 1859'da Beyrut yakınlarındaki bir köyde, Bir Maruni ve bir Dürzi arasındaki sözlü tartışma bir çatışmanın fitilini ateşleyecekti.⁶²

Avusturya-Macaristan veliahtının öldürülmesinin koca bir dünya savaşını tetiklemesi gibi bu basit sözlü tartışma 1860 iç savaşına giden süreci tetikleyecekti. 1858 ve 1859 yıllarında bölgede soygun ve yağma olaylarının artıp asayişin bozulması Dürzi ve Maruni gerginliğini körükleyerek iki büyük mezhep grubunu karşı karşıya getirmeye başlamıştı.⁶³ Marunilerin ve Dürzilerin karşılıklı işledikleri cinayet olayları ile birlikte kaos ortamı içerisinde Tanyus Şahin kendisini bir hükümdar yerine koyarak, Maruni Devletinin kurulma fikrini de sübliminal olarak hem Cebel-i Lübnan ahalisine hem de dış güçlere empoze etmekteydi. Bir köylü ayaklanması şeklinde başlayan olaylar dizisi, bilinçli veya bilinçsiz olarak Fransa'nın Cebel-i Lübnan üzerindeki emellerine katkı sağlamaktaydı. Fakat Tanyus Şahin'in bu isyan hareketinin liderliği sadece Marunileri yüceltici bir kapsamdaydı. Zira Dürziler ve Şiiiler katledilerek Maruniler kendilerine, mezhepsel dominantlığın ellerinde olduğu bir coğrafya yaratmak istemekteydiler. Ayrıca, Marunilerin önde gelenleri ve diğer Hıristiyan gruplar da bu olayları endişe içinde izlemekteydi zira Maruniler, bu emelleri sadece kendilerine yontmaktaydılar. Merkezi sistemin ve insan haklarının gelişmesi düşüncesi ile bu zamana kadar ekonomik gücü elinde bulunduran Maruni Khazin ailesi de itibarını kaybetme durumu ile karşı karşıyaydı.⁶⁴

⁶¹ Samir Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, Columbia University Press, New York, 2002, S. 92, 93.

⁶² Yasin Athlioğlu, *Savaşta ve Barışta Lübnan Marunileri*, S. 155.

⁶³ Charles H. Churchill, *The Turkish Rule from 1840 to 1860*, S. 126.

⁶⁴ Ussama Makdisi, "Corrupting the Sublime Sultanate: The Revolt of Tanyus Shahin in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon", *Comparative Studies in Society and History*, (Şubat 2000), C.42, No.1, S. 202, 204, 207.

Kisravan bölgesinde üstünlük gösteren Maruniler karşısında Dürziler de boş durmamaktaydı. 1860 yılı ortalarında Zahle'den gelmiş yaklaşık 3 bin kişilik Maruni kuvveti, Beyrut-Şam yolu civarlarında bir Dürzi kuvveti ile karşılaştı fakat Dürziler bu çatışmada üstün geldiler. Daha sonra Dürziler ilerleyerek Beyrut ve etrafındaki köylerde kıyıma başladılar. Kötü gidişatı fark eden Avrupa Devletlerinin konsolosları Hurşit Paşa'ya başvurarak çatışmalara son vermesini istediler. İki tarafa da yapılan telkinler ile bölgede asayiş nispeten sağlanmış oldu. Fakat Dürziler huzurun sağlanmasına pek taraf değillerdi. Dürziler sürekli Maruni bölgelerine saldırıp askeri yeteneklerinin onlardan üstün olması sebebiyle, Maruniler sayıca fazla ve daha iyi silahlanmış olmalarına rağmen zayıf vermekteydiler.

Şam valisi Ahmet Paşa'da bölgede sükuneti sağlamak adına çözümler aramaktaydı. Dürziler Şiilerin ve Sünni Müslümanların da desteklerini arkalarına alarak Marunilerin yoğunlukta olduğu Dayr el-Kamar bölgesini ele geçirdiler. Dürzilerin ana hedefi Kuzey kaymakamlığının merkezi olan Kisravan'dı. Oraya doğru ilerleyişleri sürerken Hurşit Paşa her iki tarafın temsilcilerini çağırarak, uzun uğraşlar sonucu bir ateşkes tesis edilmesini sağladı.⁶⁵ Bölgede asayiş ve sükunetin tesis edilmesi adına deneyimli diplomat Fuat Paşa "*fevkalade komiser*" sıfatı ile görevlendirildi ve bu süreçte Arabistan ordusu Müşiri Halim Paşa da kendisine refakat edecekti. Bölgedeki Babialı memurlarına verilen talimatta iki taraf da eşitçe yargılanacak ve haksızlık yapılmayacaktı. Zira olayların başlamasında hatası olan taraf Maruniler olmasına rağmen, Dürziler de Marunileri katlederek haksız ve suçlu duruma düşmüşlerdi. Fuat Paşa'ya verilen bu yüksek yetkiler arasında gerekli görüldüğü halde istenilen yerde mahkeme kurularak yargılama ve cezalandırma yetkisi de vardı. Bunun sebeplerinden birisi de bölgenin iç işlerine müdahale etmeye çalışan Avrupa devletlerinin önünün kesilmesiydi.⁶⁶

Fuat Paşa asayışı sert yöntemlerle sağlamaktaydı. İç savaş sırasında görevini yeterli şekilde ifa etmeyen Osmanlı askerleri de cezalarını ağır şekilde görmüşlerdi. Kurulan mahkemelerde suçlu bulunan 4600 Dürzi'den 48'i idam cezasına, 11'i müebbet hapse, geri kalanları ise çeşitli sürelerde hapis cezasına ve sürgüne çarptırıldı. Bölge karanlık ve geleceği belirsiz bir dönemin içindeydi. Fuad Paşa'nın liderliğini

⁶⁵ İrfan C. Acar, Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu, S. 16, 17.

⁶⁶ Emine Gümüşsoy, "Keçecizade Mehmed Fuad Paşa (1815-1869)", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarih Anabilim Dalı, (Doktora Tezi), Ankara, 2006, S. 213, 215.

yaptığı komisyon artık Cebel-i Lübnan bölgesinin siyasi geleceğini tartışmaya açacaktı.⁶⁷ Komisyon aynı zamanda 1860 iç savaşının sebeplerini, sonuçlarını araştırıp sorumluları tespit edip onları cezalandıracaktı. Hıristiyanların uğradığı zararlar da tazmin edilecekti. Bu komisyon görüşmeleri sonucunda ortaya mutasarrıflık düzeni fikri çıkıp daha sonra yürürlüğe konacaktı.⁶⁸

1.4. Dinsel, Sosyolojik ve Kültürel Yapı

1.4.1. Dinsel Yapı

Cebel-i Lübnan bölgesindeki dini yapı ve sınıflandırmasına göre yaygın olarak semavi dinlerin varlığını görmekteyiz. Ahmet Cevdet Paşa'nın mezhepsel ve etnik çeşitlilik açısından "*Nuh'un Gemisi*" olarak nitelendirdiği⁶⁹ Cebel-i Lübnan bölgesinde İslam, Hıristiyanlık ve Yahudiliğin mezhep grupları arasında bölgede en çeşitli olanı Hıristiyanlık dininin mezhepleridir. Bu bölümde gerek tezimizin konusunu oluşturan dönem, gerek Cebel-i Lübnan ve günümüz Lübnan'ının oluşmasının önemli aktörlerinden olan iki mezhep olan Marunilik ve Dürzilik anlatılacaktır. Genel olarak Lübnan siyasi tarihini ve Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı dönemini anlamak açısından dinsel ve sosyolojik yapıyı analiz etmek önem arz etmektedir.

1.4.1.1 Marunilik

Maruniler, Katolik bir Hıristiyan cemaatidir. Maruni tarihçilere göre Marunilerin kökeni 4. yy.'da Kuzey Suriye'de yaşamış olan Aziz Marun'a dayanmaktadır. Aziz Marun 5. yy.'da vefat ettikten sonra Maruniler Lübnan'a göç etmişlerdir zira Lübnan coğrafyası fiziki ve siyasi olarak Maruniler gibi bir çok cemaat ve dini grup için sığınak olmuştur. 451 yılındaki Kadıköy Konsilinden sonra diyofizit

⁶⁷ Philip K. Hitti, *A Short History of Lebanon*, S. 195, 196.

⁶⁸ Ahmet Bağlıoğlu, *Orta Doğu Siyasi Tarihinde Dürziler*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 2006, S. 42.

⁶⁹ Namık S. Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi*, S. 363.

görüşü kabul eden Maruniler Haçlı savaşları sırasında Franklar ile temasları ile Roma Katolik Kilisesi ile yakınlaşmaya başlamışlardır. Zaman zaman Roma Kilisesi ile ilişkileri sarsılsa da 5. Lateran Konsilinden sonra daha sağlam şekilde devam etmiştir. Hem güncel Lübnan tarihinde hem de 1516'dan 1.Dünya Savaşı'na kadar bölgede süren Osmanlı yönetiminde hem siyasi hem dini olarak önemli bir yer tutmuşlardır.⁷⁰

Maruni kilisesinin hiyerarşisinin en üstünde Patrik bulunmaktadır. Marunilerin dini hayat tarzında, manastır yaşamı temel teşkil etmektedir. Patrik seçimi ise soylular ve piskoposlar tarafından oluşan bir meclis ile yapılmaktaydı. Patriklik seçimini onaylayanlar ise ruhban sınıfı ve halk idi. Piskoposluk bölgelerinin yönetiminde Patrik yardımcılarını olarak ise keşişler arasından seçilen 'mutran' isimli sosyal sınıf görev yapmaktaydı. Mutran sınıfı ise Baş Piskoposlar ve Piskoposlardan oluşmaktaydı. İki unvan arasındaki fark ise dini vecibeleri yerine getiren kişi veya kilisenin idari işleriyle ilgilenen kişi şeklinde ikiye ayrılmaktaydı. Görev tanımlarına göre kıyafetleri de değişmekteydi.

Marunilerin haçlı seferleriyle birlikte Roma Katolik Kilisesi ile ilişki kurmasıyla birlikte kilisenin hiyerarşik yapısı ve düzeni Latinleşmeye başlamıştı. Kilisenin geleneksel zihin yapısına sahip mensupları bu durumdan rahatsız olsalar da bu Katolik misyoner süreç artarak devam etmiştir. 1736'da Cebel-i Lübnan'da toplanan sinod'da alınan kararlar günümüze kadar olan süreçte Maruni kilisesinin hiyerarşik yapısının temelini oluşturmuştur.⁷¹

Maruni Kilisesinin kabul ettiği; Qurbono, konfirmasyon, vaftiz, rahip takdisi, tövbe, hastaları yağlama ve evlilik olmak üzere yedi adet ayin şekli bulunmaktadır. Qurbono ayini diğer kiliselerde de uygulandığı üzere Hz. İsa'nın son yemeğini tekrar anmak üzerinedir. Vaftiz ayini de Latin Kilisesi ile aynı şekilde uygulanmaktadır. Tövbe ise, Latin kiliselerindeki günah çıkarma eylemi ile aynı şekilde bildirme ve ilan etme şeklinde yapılmaktadır. Hastaları yağlama ibadeti ise Papaz duasının yanı sıra kutsal yağ ile hastalarının yağlanması onları iyileştireceklerine inandıkları bir ibadet şeklidir. Rahip Takdisi ayini ise dini görevlilerin eylemlerini din adına yapmak

⁷⁰ İsmail Taşpınar, 'Maruniler', *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 28, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2003, ss. 71-72, S. 71.

⁷¹ Yasin Atlioğlu, *Savaşta ve Barışta Lübnan Marunileri*, S.121-124.

için manevi bir yetki almaları ayinidir. Evlilik kurumuna giriş ise yine dini ayinle olmaktadır.⁷²

Fransa'nın Cebel-i Lübnan'daki gölgesi olan Marunilerin, Fransa ile ilk bağlantısı haçlı savaşları sırasında olmuştur. Kurulan bağlar sonucunda 1584'te Roma'da Maruni Koleji açılmıştır. Kolejin yönetimi de Cizvitlere⁷³ bırakılmıştır. 19. yy. başlarında Fransız Katolik misyonerlerin Suriye ve Lübnan coğrafyasına adım atmaları ve bölgedeki güç sahibi Maruni ailelerin ve Emirlerin vasıtasıyla misyonerlik faaliyetleri devam etmiştir. Fransız misyonerlerin en büyük silahı ise eğitim sistemini Hıristiyan doktrinine göre uygulamalarıydı. Bölgede açtıkları okullarda erken yaşlarda çocukları alarak kendi eğitimlerine tabi tutmaktaydılar.⁷⁴ Hatta bu faaliyetler zamanla öyle bir seviyeye gelmiştir ki 1875 yılında Beyrut'ta St. Joseph Üniversitesi kurulmuştur.⁷⁵ Bu misyonerlik ivmesinden yararlanan Lazarist, Karmelit, Kapuçin, Fransisken gibi Katolik tarikatlar faaliyet alanlarını genişlettiler.

Tabi bölgedeki tek misyonerlik faaliyeti Katoliklere ait değildi. Bölgedeki Protestan misyonerlik faaliyetlerinin başlangıcında öncülük edenler ise Amerikalıydı. Protestan misyonerler, başlarda Beyrut'ta kendilerine yandaşlar bulsalar da Katolik güruh ve Maruniler bu durumdan rahatsızdılar. 1840 yılında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın bölgeden çekilmesi ile birlikte faaliyetlerine uygun zemin bulan Amerikan Protestan misyonerler, Marunileri Protestanlığa çekmeye çalışsalar da bunu başaramadılar. Faaliyetlerine karşı bir çok açıdan ciddi bir direniş ile karşılaşan Protestan misyonerler, sonrasında Dürzileri Hıristiyanlığa çekmeye çalıştılar. 1839 Tanzimat fermanı ve sonrasında 1856 Islahat fermanları ile misyonerlik faaliyetleri gerek tüm Osmanlı topraklarında gerekse de Lübnan'da alanını genişletmiştir. Birçok yerde açılan okullar bunlara örnek teşkil edebilir. Katoliklerin ve Protestanların haricinde Grek Ortodoksların da misyonerlik faaliyetlerinde bulunduğunu da görmekteyiz. Grek Ortodoksların misyonerlik faaliyetlerine ise Rusya destek vermekteydi. Bölgedeki misyonerlik faaliyetleri adına

⁷² Ramazan Işık, "Maruni Kilisesi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, (Doktora Tezi), Ankara, 2003, S. 137, 144, 148, 149, 151.

⁷³ İspanyol bir asker tarafından 16. yy.'da kurulan bir Katolik Hıristiyan tarikatı.

⁷⁴ Rüstem Paşa'nın bir yazışmasında bölgedeki Misyonerlik faaliyetlerine karşı Osmanlı Devlet okullarının çoğalmasının gerektiğini belirttiği yazısı için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı*, 473/91.

⁷⁵ Ramazan Işık, "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Marunilerin Lübnan'da Bağımsız Bir Hıristiyan Devleti Kurma Girişimlerinin Fikri Temelleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, No. 2, S. 419.

açılan eğitim kurumları bir süre sonra entelektüel açıdan meyve vermeye başlamıştır. Bu okullardan yetişen özellikle Maruniler, kendi milliyetçiliklerini bina etmeye çalışmışlardır.⁷⁶

Lübnan'ın 1943 yılında bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte profesyonel siyasi yönetim tarzı başlatılmakla birlikte mezhepsel barış politikası ve yeni ekonomik düzenlemeler hayata geçirildi. Bütün mezhep gruplarının yönetimde söz sahibi olması hedeflense de, grupların kendilerini güçlendirme adına silahlanmaları 1975 iç savaşı tablosunun gözler önüne serilmesine sebep olmuştur.

İç savaş sırasında, Maruni milislikten yetişip devlet başkanı olmuş Beşir Cemayel Maruni lider olarak etkisini göstermiştir. Suriye işgaline karşı İsrail ile ittifak kurmuştur. Beşir Cemayel'in vefatından sonra abisi Emin Cemayel görevi devralmıştır. Ülkedeki iç savaşı bitiremeyen Beşir Cemayel yüzünden Maruniler ülkede huzursuz bir duruma düşmüşlerdir. Emin Cemayel 1982'den itibaren İsrail'in başlattığı Lübnan'ı işgal girişimi sürecinde de Amerika'dan yardım istemiştir. İsrail işgalinin bertaraf edilmesinden sonra 2000'li yıllara gelindiğinde Maruni siyaseti stabil bir zemin yakalamış gibi gözüke de tamamen düz bir hale gelememiştir ve 2005'ten sonra taraflaşma devam etmiştir. Günümüz Lübnan'ın da ise hem Maruniler arasında hem de genel siyasi şebekedeki düzensizlik ve stabil olamama durumu mevcudiyetini devam ettirmektedir.⁷⁷

Maruniler, Lübnan'ın önemli tarihi dönemeçlerinde her zaman baş aktör olmuşlardır. Günümüze kadar gelen Lübnan siyasi ve sosyal yapısında geçmişte de ve günümüzde de önemli bir motif olmayı sürdürmektedirler.

1.4.1.2 Dürzilik

Dürzilik mezhebi, Fatımilerin beşinci halifesi olan El Aziz'in oğlu olan Hakim-Bi-Emrillah tarafından ortaya konulmuştur. Hükümdarlığı süresince Sünnilere, Hıristiyanlara ve Yahudilere çok kötü şekilde davranmıştır. Hakim-Bi-Emrillah, batini hareketin taraftarı olan iki kişinin etkisinde kalmıştır. Bunlardan birisi Dürziler

⁷⁶ Yasin Atlioğlu, Savaşta ve Barışta Lübnan Marunileri, S. 171, 172, 175, 178.

⁷⁷ Yasin Atlioğlu, Savaşta ve Barışta Lübnan Marunileri, S. 269, 270, 355, 432.

tarafından dini inançlarının yazarı olduğuna inanılan Hamza ve Dürzilik mezhebinin ismini o kişiden aldığı Derazi'dir. Hamza ve Derazi 1017 yılında Hakim-Bi-Emrillah'ı ilahlığını açıklamak için yüreklendirmişlerdir. Derazi ise misyonerlik faaliyetleri için Suriye'ye gitmiştir fakat orada kendisi çok ünlenince Hakim-Bi-Emrillah'a ihanet edip kendi ismini öne çıkarmıştır. Bu olay Hamza tarafından ifşa edilmiştir.

1020 yılında Hakim-Bi-Emrillah kız kardeşine komplo kurarak onu öldürtmeye çalışmıştır fakat kız kardeşi bunu farketmiş ve onun suikaste kurban gitmesine sebep olmuştur. Bu olaydan sonra Müslümanların Hakim'in takipçilerini öldürmeye başlaması üzerine Hamza artık Dürziliği gizli ve dışarıya kapalı bir cemaat haline getirip yeni insanların bu mezhebe girmesini yasaklamıştır. Bu zamandan sonra Dürziler toplantılarını ve görüşmelerini gizli yapmaya başlamışlardır. Artık, Dürzilik ibaresi bir mezhepten çok bir grup veya ırk'ı tanımlamaya başlamıştır. Ortaçağ'ın kötü şöhretli suikast çetesinin başı olan Hasan Sabbah'da Hakim-Bi-Emrillah'ın takipçilerindedir.⁷⁸

Dürzilik doktrini takiyecilik üzerinedir ve gerektiğinde inanan kişi inancını gizlemektedir veya başka inançtan olduğuna dair yalan söylemektedir. Tebliğ kavramını ve başkalarıyla evliliği yasaklayan bu anlayış, Dürzileri birbirine sıkı bağlarla bağlı ve adanmış bir grup haline getirmiştir. Bunların sonucu olarak da savaşçı yetenekleri ile ün salmışlardır.⁷⁹

Dürzi inanç doktrinine göre Hakim-Bi-Emrillah Tanrı'nın reenkarne olmuş halidir ve Dürziler Sünni inanca göre olan yükümlülükleri reddederler ve sadece yedi esas'a inanırlar. Dürzilerin kutsal kitapları ise Hamza'nın ve Hakim'in kitapları olmak üzere ikiye ayrılır.⁸⁰ Dürzi inancına göre, insanların ruhları bir defalığına yaratılmıştır ve kişi öldüğünde ruhu başka bir bedende yaşam bulur ve bu döngü bu şekilde devam eder. Dürzilikte Hakim'den sonraki en büyük makam 'emr' dir. Bu makam Hamza'ya aittir ve Hamza'nın çeşitli dönemlerde çeşitli kişilerin bedeninde Nuh döneminde Pisagor, İbrahim zamanında Davud gibi yeniden dirildiğine inanılır.

⁷⁸ Joseph T. Parfit, *Among The Druzes of Lebanon and Bashan*, Hunter&Longhurst, Londra, 1917, S. 20-24.

⁷⁹ Nina L. Ostrovitz, "Who Are The Druze?", *World Affairs*, (1984), C.146, No. 3, S. 272-273.

⁸⁰ Pierre J. M. Ruffin, *A Historical Memoir Concerning The Druzes, A People Inhabiting The Mount Lebanon*, Printed for G.G.J.and J. Robinson, Londra, S. 104, 106.

Dürziliğin inanç sistematığının içinde yedi esas büyük bir önem teşkil etmektedir. Bunlardan ilki doğru sözlülüktür ve namaz ibadetinin yerini almış bir esastır fakat gerektiğinde yalan da söylenebilir. İkincisi, din kardeşlerini tehlikelerden muhafaza etmektir. Üçüncüsü ise var olmaya ibadet etmemektir yani; Hakim'den önce Dürzilerin yaptığı tüm ibadetler hükmen geçersizdir. Bu esas oruç ibadetinin yerini almıştır. Dördüncü esas ise iblislerden uzak durmaktır. Bu esas ile anlatılmak istenen maksat geçmiş peygamberlerdir. Dürziler inanç olarak bütün peygamberlerin öğretilerine karşı çıkmaktadırlar çünkü geçmiş peygamberler insanları Hakim-Bi-Emrillah yerine yeryüzüne başka formlarda inemeyen bir ilah'a inanmaları için ikna etmeye çalışmışlardır. Bu esas ise Hac ibadetinin yerini almıştır. Beşinci esas, Hakim-Bi-Emrillah'ın her zamanda her dönemde ilah olduğuna inanmaktır. Bu esas kelime-i şahadet getirmenin yerine konulmuştur. İstisnai durumlarda ise Hakim'i reddetmek veya Hamza'ya inanmamak ve küfürde bulunmak caizdir. Altıncı esas, Hakim'in fiillerine rıza göstermek ve hikmetli olduğuna inanmaktır. Yedinci ve son esas ise, Hakim'in hükmüne tamamen rıza göstermektir.

Dürzilerin Cemaat yapısında misyonerlik kavramı bulunmamaktadır zira Dürziler ezoterik bir topluluktur. Dürziliğe sonradan giriş ve çıkışın yasaklanması bu olguyu koruyabilmek adınadır. Dürzi cemaat yapısında 'ukkal' ve 'cühhal' olmak üzere iki sınıflandırma bulunmaktadır. Ukkal kişiler cemaatin beyin takımını oluşturmaktadırlar. Cühhallere ise genel manada sadece bazı belli başlı ibadetlere iştirak eden avam tabakasını teşkil etmektedirler.⁸¹ Ukkaller arasındaki en yüksek makam ise 'Şeyhü'l akl' denen kişilere aittir. 'Akl' yani akıl kavramı ise Hamza tarafında Tanrı'nın ilahi isteği olarak ifade edilmektedir ve bir Dürzi bu kavramı anlayabilmek için kafa yormalıdır. Şeyhü'l-akl kişiler ise bu öğretiyi pratik eden kişiler olarak da tanımlanabilirler. Dürziler arasında sosyal sınıf açısından ukkallık ve cühhallik haricinde bir hiyerarşik sıralama bulunmadığından Dürzi kişi dindarlık ve riyazet ile diğerlerinden ayrılır. Dürzi topluluğu içerisinde zamanla "Şeyh el-akl" yani ukkallerin şeyhi olabilme kavramı ve kriteri zamanla değişim göstermiştir. 14. yy.'da

⁸¹ Mustafa Öz, 'Dürzilik', *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt.10, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1994, ss. 39-48, S. 41-45.

bu ünvan yönetiminde olan güçlü aileye mensup olup olmamak ile ölçülürken 17. yy.'a geldiğinde kriter olarak kişinin ahlaki karakter yapısı öne çıkmıştır.⁸²

1920 yılında mutasarrıflık düzeni bitip Lübnan'da Fransız mandası tesis edilince Suriye ve Lübnan bölgesindeki Dürziler Fransız hakimiyetine, Ürdün ve Filistin bölgesindeki Dürziler ise İngiliz hakimiyetine girdiler. Bu dönemden itibaren Suriye bölgesinde Dürziler politik olarak etkin oldular. Filistin bölgesindeki bazı Dürziler ise 1940'larda Filistindeki Siyonist yayılcılığa karşı tepki olarak Arap Lejyon kuvvetlerine katıldılar. Fakat bazıları da İsrail devleti kurulunca onlara yakın bir tavır sergilediler. İsrail küçük bir ülke olmasından ve demografik yapısından dolayı Dürzileri askeri anlamda kullanmıştır. 1956 yılında Dürzi erkekler için üç yıl zorunlu askerlik yasası çıkartmaları bu durumu açıklar niteliktedir.

Dürziler, Lübnan'ın 1943 yılında bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Lübnan politik hayatında da kendilerini göstermişlerdir. İlerici Sosyalist Parti başkanı Dürzi Kemal Canpolat ve Başbakan Camille Chamoun zaman zaman karşı karşıya gelmiştir. Bu dönemde Chamoun Amerika'dan yardım etmiştir ve Amerikan ordusunun bölgede yedi ay kalmasıyla sükunet sağlansa da 1975 yılında bir iç savaş patlak vermiştir. 1977 yılında Kemal Canpolat bir suikaste kurban gitmiştir.

1982 yılında İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesi Dürziler için büyük bir sorun teşkil etmişti. Valid Canpolat'ın güçleri İsrail'e karşı savaşarak kaybedilen yerleri geri almıştır. Bu dönemden sonra günümüze kadar Dürzilerin vizyonu kendi mezhepsel yaşamlarını sürdürmek, iyileştirmek ve bölgedeki barışı korumak adına olmuştur.⁸³

Dürziler 18.yy.'dan itibaren siyasi güçlerini kaybetmiş olsalar da Lübnan siyasi ve sosyal tarihinde Maruniler gibi önemli bir figür olmuşlardır.

1.4.2 Sosyolojik Yapı

Mutasarrıflık düzeni kurulana kadar uzun dönemler feodal yönetim altında olan Cebel-i Lübnan'ın sosyolojik yapısı da doğal olarak kural koyucu güçlü aile kim ise

⁸² Judith P. Harik, Shaykh al-'Aql and the Druze of Mount Lebanon: Conflict and Accommodation, *Middle Eastern Studies*, (1994), C. 30, No. 3, S. 465-467.

⁸³ Samy Swayd, *The A to Z of The Druzes*, S. (Introduction) 52, 53.

onların etrafında ve onların yönetimine göre şekillenmiştir. Sosyolojik yapıya etki eden büyük etmenlerden birisi de mezhepsel olgulardır. Ekonomi yönetiminin de lokal kural koyucu ailelerin elinde olması sosyolojik halkanın en alt basamağı olan köylü sınıfını etkilemekteydi.

Cebel-i Lübnan bölgesinde yaşanan isyanlara ve mutasarrıflık düzeninin kurulması sürecini tetikleyen 1860 iç savaşına baktığımızda sebep olarak ya ağır vergiler altında ezilen köylü sınıfının isyanlarını veya mezhep çatışmasını görmekteyiz. Maruniler ve Dürziler çatışma zamanları hariç bir uyum içinde yaşamış olsalar da, her iki tarafın da kendilerine ait bir mezhepsel etnik milliyetçilik fikri ve planları gizli ajandalarında bulunmaktaydı.

Ekonomik yapı bölümünde anlatıldığı üzere 18.yy.'da kuzeyde yaşayan Marunilerin ipek üretimi için artan insan gücü ihtiyacından dolayı güneye göç etmeleri ile Lübnan bölgesinde demografik yapı büyük değişim göstermeye başlayacaktır. Cebel-i Lübnan bölgesindeki sosyolojik yapı zaman içerisinde bölgesel olarak güçlü olan aile, onların düzenlediği vergi alımı, ekonomi, tarım, işgücü ve mezhep dengeleri kavramlarının bir bütünü olarak şekillenmiştir. Cebel-i Lübnan bölgesinde ise Maruni ve Dürziler arasındaki mezhepsel çatışmalar da sosyolojik ve demografik yapıyı yoğunlukla etkilemiştir.

Coğrafyalar farklı olsa bile, mezhep çatışmalarının ülkelerin siyasal ve sosyolojik yapılarını derinden etkilediği aşikardır. Buna örnek olarak 17.yy.'da İrlanda'da yaşanan Protestan ve Katolik çatışmalarını gösterebiliriz. İrlanda'ya gelen Protestanlar Lübnan Marunileri gibi zulme maruz kalmamıştır fakat ilerleyen zamanlarında Dürzi-Maruni çatışmasına benzeyen bir durum İrlanda'da Katolik-Protestan çatışması şeklinde yaşanmıştır.⁸⁴

19.yy.'daki Osmanlı Modernleşmesi ile birlikte milliyetçilik akımının Avrupa'dan başlayarak dalgalar halinde yayılışı, mezheplerin ve etnik grupların gizli ajandalarındaki devlet kurma ve üstünlük sağlama fikri, Avrupalı güçlerin de körüklemesi ile ortaya çıkmıştır. Bu duruma örnek olarak İrlanda'daki olayların

⁸⁴ Elizabeth Crighton-Martha Abel M. Iver, "The Evolution of Protracted Ethnic Conflict Group Dominance and Political Underdevelopment in Northern Ireland and Lebanon", *Comparative Politics*, (1991), C.23, No. 2, S. 129.

haricinde yine uzun süreler Osmanlı hakimiyetinde kalmış Bosna-Hersek de gösterilebilir.⁸⁵

Güneye göç eden Maruniler ipek sektöründe önemli bir yer edinmekle birlikte bölgedeki toprakların da yavaş yavaş hakimi olmaya başladılar. O zamana kadar Dürzilerin hakimiyetinde yaşayan Maruniler ekonomik ve siyasi olarak güçlendikçe sosyal çevre içerisinde de konumları değişmeye başlamıştı. Fransızlar ile iyi ikili ilişkileri olan Maruniler, özellikle Fransız pazarlarına iplik satışında monopol hale gelmişlerdi.⁸⁶

İpek kozası üreticiliği için gereken dut ağacı ekimi de tarım kavramını önemli hale getirmekteydi. Değişen ekonomik çerçevede tarım yapan köylü sınıfın sosyolojik tablodaki yeri de değişmekteydi.

Dürziler ezoterik bir topluluk olsa da, bölgeler arasındaki ailesel dengeler, ekonomik durum ve işgücü gibi unsurlar değiştikçe aileler arasında ilişkileri güçlendirmek adına endogaminin dışına çıkılabiliyordu. Egzogami vasıtasıyla güçler birleştiriliyor ve çeşitli ekonomik ve iktidar gücüne değin alyanslar ortaya konuyordu.⁸⁷

19.yy.'a gelindiğinde Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın diplomatik sahneye kötü şöhreti ile çıkmaya başladıktan sonra oğlu İbrahim Paşa Suriye ve Lübnan bölgesini ele geçirmişti. İbrahim Paşa'nın yönetimi merkezileştirme çabaları ve Cebel-i Lübnan bölgesi ekonomisinin Beyrut limanı ile dış ticarete açılma süreci başladı ve Avrupalı tüccarlar bölgeye akın etmeye başladı. Bu durumdan en çok Fransızlar yararlandı ve Katolikleri himaye etme bahanesi ile Marunileri desteklemeye başladılar. Lübnan'ın birinci kalemdeki ihracat ürünü olan ipek en çok Fransa'ya ihraç edilmekteydi. Marunilerin ipek endüstrisindeki dominasyonu ve Fransızların himayesi ile birlikte sosyolojik yapı içerisinde konumları da geçmişteki kötü dönemlerine göre iyileşme göstermeye başlamıştı. Bu durum Dürzileri rahatsız etmekteydi ve iki grup arasındaki tansiyon gizlice yükselmekteydi.

⁸⁵ Florian Bieber, "Bosnia-Herzegovina and Lebanon: Historical Lessons of Two Multireligious States", *Third World Quarterly*, (2000), C. 21, No. 2, S. 271.

⁸⁶ Richard V. Leeuwen, "Monastic Estates and Agricultural Transformation in Mount Lebanon in The 18th Century", *International Journal of Middle East Studies*, (1991), C. 23, No. 4, S. 605.

⁸⁷ Dominique Chevallier, "Les Cadres Sociaux de L'Economie Agraire Dans Le Proche-Orient au Début du 19eme siècle: Le Cas du Mont Liban", *Revue Historique*, (1968), C. 239, No. 1, S. 92.

Cebel-i Lübnan bölgesinin Mutasarrıflık düzenine kadar olan süreçteki sosyolojik yapısının şekillenmesinde yaşanan 1820, 1840 isyanları ve 1860 iç savaşı önemli bir yer tutmaktadır. Bu olaylar kırılma noktaları olarak değerlendirilebilir. 1820 yılında yaşanan isyan Maruni köylülerin isyanı olmakla birlikte 1840 yılındaki isyan ve çatışma ise İbrahim Paşa ve Emir Beşir'in ağır vergi politikaları, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya yönelen Avrupa devletlerinin müdahalesi, bunun Lübnan'daki yansımaları ve son olarak da 19. yy.'daki Maruni yükselişinden rahatsız olan Dürzilerin tepkisi bir isyan ve çatışmayı ortaya çıkarmıştı. Osmanlı Devletinin bu duruma yaptığı müdahalelerden en çok etkilenenler ise bölgedeki Maruni ve Dürzi şefleriydi.⁸⁸

Cebel-i Lübnan bölgesinin kırılma olan siyasi ve sosyal fay hattını tetikleyen 1840 yılındaki isyan ve çatışma süreci, 1860 yılında iç savaş şeklinde ortaya çıkacak büyük bir depreme sebep olacaktı. 1860 yılındaki iç savaşın sebep olduğu sıkıntılar kısa zaman içerisinde kurulacak olan Mutasarrıflık düzeninin doğum sancıları olarak betimlenebilir. 1840'lı yıllara kadar kapalı kalmış bir toplum yapısı artık bölgeye yerleşen Avrupalılar ile birlikte Avrupalı kültürden etkilenmekteydi. ekonomik ve siyasi yapı kökten değişmekteydi. 19.yy.'ın ikincisi yarısında görülen Müslüman olan tarımcı köylü sınıf, tüccar sınıfını oluşturan gayrimüslim sınıf yapısı ile birlikte dış ticarete açılan bölgede bir market ekonomisi ortaya çıkmıştı.⁸⁹

1845 yılında kurulan iki kaymakamlık düzemi ile uygulanmak istenen ve aynı zamanda İbrahim Paşa'nın da nispeten uygulamaya çalıştığı merkezileşme çabaları ancak 1860 yılındaki iç savaş sonrası Fuad Paşa'nın girişimleri ile kurulacak olan Mutasarrıflık düzeni ile tam olarak uygulanmaya başlanabilecekti. Feodaliteden bürokratik bir merkezileşme sürecine geçiş, bu zamana kadar süregelmiş ailesel değerler bağlamını bireysel değerler bağlamına doğru değiştirecektir. Bürokratik bir hukuk yapısı ile bireysel hakların gelişmeye başlaması süreci, beraberinde toplumsal şuurun ve yapının değişimine de yol açmıştır. Yüzyıllardır süre gelmiş 'Fenikelilik' kimliği artık yerini 'Lübnanlılık' kimliğine bırakmaya başlayacaktır.

⁸⁸ Caesar E. Farah, "The Lebanese Insurgence of 1840 and The Powers", *Journal of Asian History*, (1967), C. 1, No. 2, S. 105.

⁸⁹ Kemal H. Karpat, "The Transformation of The Ottoman State 1789-1908", *International Journal of Middle East Studies*, (Temmuz 1972), C. 3, No. 3, S. 260.

1.4.3. Kültürel Yapı

Lübnan bölgesindeki etnik ve mezhepsel çeşitliliğin doğurduğu farklılıklar çoğu zaman çatışmalara sebep olsa da ‘Lübnanlı’ olmak kavramı her zaman bir alt metin olarak bölgede yaşayan insanların akıllarında bulunmaktaydı.

‘Lübnanlılık’ kavramının kültürel olarak ortaya çıkması için her milletin folkloründe olduğu üzere; dil, hikayeler, efsaneler gibi kültürel öğeler önem arz etmektedir. Lübnan’ın kültürel renkliliği onu çevresindeki komşu ülkelerden farklı kılmaktadır. Lübnan’da Marunilerin Fransa güdümünde yükselişi kültürel kompozisyonu da etkilemiştir. Fransız ve Avrupalı tüccarların bölgeye gelişi, 19. yy.’da artan dış ticaret ile birlikte kültür alışverişleri de yaşanmıştır. Böylelikle Lübnanlılık kavramında dil olarak Fransızcanın ve kültürel olarak Fransız etkisi o dönemlerden başlamak üzere 1920’de ülkenin Fransız mandasına girmesi ile birlikte en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Maruniler de çoğu zaman kökenlerini Fenikelilere uzandırmaya çalışarak bu konunun üzerinde durulmasının önemini vurgulamışlardır.⁹⁰

Lübnan bölgesinde halk arasında kuşaklarca anlatımı süregelen hikayeler daha çok bölgeyi etkileyen siyasi ve ekonomik gelişmelerden etkilenen kültürel olgularla birlikte ortaya çıkmaktadır. Buna örnek olarak İbrahim Paşa’nın Lübnan yönetimine gelmesi ile birlikte bölgede anlatılan hikayelerin de bu gelişmelere göre şekillenip onları etkilemesi örnek gösterilebilir.⁹¹

Kültürel yapının şekillenmesinde en büyük etmenin ipek olduğunu söyleyebiliriz. Zira Lübnan yerel ekonomisinin Avrupa’ya açılmasını sağlayan ve Lübnan’a Avrupa kapitalizmini getiren yegane madde ipektir. Tabi ipek ticaretinin bu ivmesi kültürel yapıyı da etkilemiştir. Bölgede ipek ticareti ile zengin olanların ortaya çıkmasının yanı sıra özellikle Avrupa’ya da büyük ölçüde göç de yaşanmıştır. Bu göçler uzun zamandır ağır vergi politikaları altında ezilen alt sosyal sınıfta yaşanmıştır. Siyasi, hukuki ve kültürel bu değişim rüzgarları onların da etkilemiştir. Değişim sürecinde çalışma hayatındaki cinsiyetlerin rolü kavramı da değişikliğe uğramıştır. Erkeklerin fabrikalardaki çalışma potansiyeli az olduğundan işverenler az para

⁹⁰ Franck Salameh, *Language, Memory, and Identity in The Middle East The Case for Lebanon*, Lexington Books, Lanham, 2010, S. 93.

⁹¹ James A. Reilly, “Past and Present in Local Histories of The Ottoman Period from Syria and Lebanon”, *Middle Eastern Studies*, (1999), C. 35, No. 1, S. 49.

ödeyerek sabırlı şekilde yüksek verim alabildikleri kadınları tercih etmeye başlamışlardır. İpek sektöründeki ekonomik döngü alım gücünü arttırmakta ve yaşam maddelerini daha rahat alan bireylerin refah düzeyi artmaktaydı.

18. yy.'dan başlayıp 19. yy.'da devam eden bu siyasi, idari ve kültürel reform süreci Maruni tabanlıydı. Geçmiş yüzyıllarda ki durum tersine dönmekteydi. Bu durumda geride kalan diğer mezhep grubunun yükselen gruba kin duymasını tetiklemektedir. Maruni altyapılı bu değişim sürecinde de artık Dürziler ikinci planda kalmaktaydı. 19.yy.'daki Lübnan kültür yapısına baktığımızda genel olarak Arap kökenlerinden tam olarak sıyrılmamış fakat "Fenikeli" zihin yapısı ile bir yeni bir kimlik olan "Lübnanlılık" kavramına doğru geçiş sürecinde olan, mezhepsel kökenlerinden vazgeçemeyen fakat ekonomik olarak da kendisi için iyi olanı isteyen, merkezileşme adımları ile birlikte kadınların da artık sosyal ve kültürel yapının içerisinde yer aldığı bir Kültürel yapı tablosu gözümüzün önüne serilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

RÜSTEM PAŞA VE CEBEL-İ LÜBNAN

2.1.Rüstem Bey'in Kişiliğine, Özgeçmişine ve Bürokratik Geçmişine Genel Bir Bakış

Asıl adı 'Lucien Antoine Chimelli de Marini' olan ve aynı zamanda 'Count de Marini – Marini Kontu' olarak da anılan Rüstem Bey, İtalyan kökenli Levanten bir Katolik olup Latin bir ailenin, İtalyan bir babanın ve Rum bir annenin oğludur.⁹² Ortadoğu'daki izlenimlerini anlatan Fransız bir seyyahın 1879 tarihli eserinde ve yine bir Fransız seyyahın Filistin gezisini anlatan bir eserde⁹³ ismi 'Mustafa Rüstem Paşa' olarak geçmektedir. Fakat bu durumun Rüstem Paşa'nın İtalyan ve Katolik kökenlerine rağmen Osmanlı Devleti'ne gönülden bağlı olması ve kendisini Osmanlı'ya mensup görmesine yazarın gönderme yaparak İslami açıdan 'Mustafa' isminin değerine binaen böyle söylediğini öngörmekteyiz.⁹⁴ Ön eğitim hayatını

⁹² M. Morel, *From an Eastern Embassy: Memories of London, Berlin and The East (1920)*, Kessinger Publishing, Whitefish, 1920, S. 3.

⁹³ Ludovic de Vaux, *La Palestine*, Editeur: Ernest Leroux, Paris, 1883.

⁹⁴ Louis de Badicour, *La France au Liban*, Editeur: E. Dentu, 1879, S. 279.

İtalya'da tamamlayan Rüstem Bey'in içinde olduğu finansal durum onu Osmanlı Hariciyesinde çalışmaya yönlendirmiştir ve bu sebeple İstanbul'a taşınmıştır.⁹⁵ 1834-1835 yılları arasında Trablusgarp'a gönderilen orduda Mustafa Necib Paşa'nın katipliğini ve tercümanlığını yapan Rüstem Bey böylece Osmanlı bürokrasisine girmiştir.

Varna Vilayet Tercümanlığı, Pasaport Dairesi Müdürlüğü görevlerinden sonra 1841 yılında Tercüme Odasına girmiştir. Kadrosu burada tutulan Rüstem Bey, Tunus, Mısır ve Rumeli'de Osmanlı Devlet bürokratları maiyetinde görev yapmıştır. 1851 yılında Tahrirat-ı Ecnebiye'ye ilk müdür olarak tayin olmasını müteakip iki yıl sonra Tırhala ve Yanya sancaklarına görevli olarak gönderildiği arşiv belgelerinde geçmektedir fakat 1855 yılında aynı göreve tekrar tayini yapılmıştır.⁹⁶ Tahrirat-ı Ecnebiye odası isminden de anlaşılacağı üzere yabancı dilde olan resmi yazışmaların yapıldığı kurumdur. Bu kurumun müdürlüğüne Rüstem Bey'in atanması tesadüf değildir zira batı dillerindeki yetkinliği, bürokratik zekası ve Osmanlı Devleti nazarındaki liyakat derecesi, mesleki hayatının daha ilk dönemlerinde Rüstem Bey'in önemli mevkilere getirilmesinde rol oynamıştır.

Rüstem Bey İtalyanca, İngilizce Fransızca ve Türkçe bilmekteydi⁹⁷ ve dönemin diploması dili olan Fransızca'yı bilmesi onun için diplomatik ve bürokratik alanda büyük bir artıydı. 1857 yılında Torino Maslahatgüzarlığına atanan Rüstem Bey 1862 yılına kadar bu görevde kalmıştır. 1870 yılında Roma Orta elçiliğine atandıktan sonra aynı yıl yeni bir görevlendirme ile St. Petersburg Büyükelçiliğine atanmıştır. Rüstem Bey bu görev için adının geçtiğini öğrendiğinde Ali Paşa'ya oradaki iklim şartlarının sağlığını olumsuz etkileyeceğini bildirmiştir fakat yine de göreve ataması yapılmıştır. Rüstem Bey Rusya'nın başkentinde büyükelçi sıfatı ile görev yapan ilk Osmanlı diplomatıdır. 1873 yılına kadar bu görevde kaldıktan sonra Cebel-i Lübnan'ın ikinci mutasarrıfı olan Franko Paşa'nın ölümünü müteakip vezaret rütbesini kazanarak bu göreve başladı.⁹⁸ Tezimizin konusunu oluşturan bu dönem ilerleyen bölümlerde detaylı olarak inceleneceğinden burada kısaca değinilecektir.

⁹⁵ As'ad AbuKhalil, *Historical Dictionary of Lebanon*, S. 180, 1998.

⁹⁶ Musa Kılıç, "Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Doktora Tezi), Ankara, 2009, S. 60, 83, 84

⁹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Defterler Evrakı*, 2/100.

⁹⁸ Musa Kılıç, *Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)*, S. 135, 172,

Etnik açıdan heterojen bir yapıya sahip Lübnan Dağının dengeleri hassas bir süreç yaşarken Rüstem Paşa, Osmanlı devletinin iç ve dış sorunlarla sorunlar ile boğuştuğu bir dönemde bu göreve gelmiştir. Bu kadar hassas bir yerde hassas dengeler üzerine kurulu bir göreve getirilmesinin önemli sebeplerinden birisi de Rüstem Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını sonuna kadar korumasıydı. Zira kendisi çoğu durumda 'Plus Turc que Les Turcs'⁹⁹ bir anlayışla davranmaktaydı.¹⁰⁰ Rüstem Paşa nev-i şahsına münhasır bir karakterdi ve sosyal yönü de güçlüydü. Rüstem Paşa'nın Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı olduğu bir dönemde bölgeye giden Fransız seyyahlarından Gabriel Charmes, gezi notlarını Fransızca olarak yazdığı eserinde Rüstem Paşa'nın Beyrut'ta yaptırdığı İngiliz bahçesinden şöyle bahsetmektedir;

“Lübnan'ın şimdiki Mutasarrıfı Rüstem Paşa, bu yolun biraz ötesinde (Beyrut-Şam yolu) erkek ve kadın iki cinsinde elegan olanlarının buluşma noktası olan küçük bir İngiliz bahçesi yaptırmış. Bu minyatür bahçeye Beyrut nehri üzerinde bulunan bir köprüden geçerek geliniyor ki bu köprü geçirdiği ilk sel sonrasında onarılmaktadır. Bugün o köprüünün üzerinden mükemmel hizalanmış tahtadan bağlantılar üzerinde geçtik. Lübnan milisleri (jandarma) hassas kulaklara hitap eden bir müzik çalarken Rüstem Paşa kötü tahtadan yapılmış, sardunya ve petunya çiçekleri ile çevrilmiş bir çardakta oturmaktaydı. Rüstem Paşa orada oturmakta iken şehrin güzel kadınlarının iltifat seline maruz kalmaktaydı ve her iltifata çabucak nezaketle karşılık vermekteydi. Bu davranış şekli onun Hristiyan ahlakına sahip olduğunu ve Mutasarrıflık görevini hak ettiğini göstermekteydi. Fakat bu topluluktan ve müzikten daha ilginç olan bir şey var ise o da bir grup Suriyeli kadının parlak kumaşlı uzun elbiselerinin içinde kaybolmalarıydı. Yanlarında meyveleri ve nargileleri vardı. Onların orada bütün günlerini geçirmelerini sağlayan şey etraflarında dönen dünyayı görmek ve önlerinden geçenlerin dikkatini çekmekti. Rüstem Paşa'nın Beyrut'taki bahçesindeki yol gerçekten ilginçti. Yolun üzeri panjurları yarı kapatılmış, asma yaprakları ve yeşilliklerle örtülmüş beyaz evlerle dolu bir banliyöden geçmekteydiniz. Bu yeşilliğin arasında bazı meraklı gözler yoldan geçen araçları ve atlıları takip etmekteydi. Gittikçe yol dağların eteklerine kadar düz bir hal almaktaydı. Bu düzlük

⁹⁹ Türk'ten daha Türk.

¹⁰⁰ M. Morel, Memories of London, Berlin and The East (1920), S. 4.

şüphesiz ki dünyanın en güzel düzlüklerinden birisiydi. Çam ağaçları, hint incirlerinin adeta çit gibi çevrelediği zeytinlikler, onların direklerinin çam ağacı olduğu yeşillik denizinde yüzen gemiler gibi görünmesini sağlıyordu. Dağların çeşitli şekillerdeki büyük ve uzun kayalıkları her ne kadar Ortadoğu'nun güzelliklerine alışmış olsak bile, gerçekleşmesi imkansız bir renk cümbüşü sunmaktaydı. Rüstem Paşa'nın bahçesini gezmekten yorulduğunuzda yol kenarındaki küçük kafelerden birisine oturup Antep fıstığı yerken rakı ile sulanmış yeşil salatayı bir çırpıda mideye indiriyorsunuz ve yoldan geçenleri izliyorsunuz... ”¹⁰¹

Görevi süresince Lübnan Dağındaki Maruniler, Dürziler gibi büyük mezhep grupları ve Fransız, İngiliz elçilikleri bağlamları arasında denge siyaseti yürütüp 1877 Osmanlı-Rus Savaşı boyunca bölgeyi sakin tutmayı başarmıştır.¹⁰² Sağlığının hassas olmasından dolayı zaman zaman Avrupa'daki termallere sağlık gezilerine gitmesine Babıali izin vermektedir.¹⁰³ Cebel-i Lübnan bölgesi yabancı güçler için önemli bir konum teşkil ettiğinden yeni mutasarrıf belirlenmesi için yapılan toplantıda Rüstem Paşa'nın ismi ortaya gelmişse de ve ayrıca II. Abdülhamid de bu duruma sıcak bakmasına rağmen Rüstem Paşa'nın yönetim şekli Fransızların çıkarlarına ters düştüğünden onların baskısı ile göreve yeniden atanması engellenmiştir ve yerine Vasa Paşa yeni mutasarrıf olarak atanmıştır.

Bu görevden sonra iki yıl zarfında sağlık problemlerinden dolayı Bürokrasi ve Diplomasi sahasından zorunlu olarak uzak kalmıştır.¹⁰⁴ Cebel-i Lübnan'daki başarılı yönetim sürecinden sonra 1885 yılında Rüstem Paşa, diplomat Musurus ailesinin bir ferdi olan Kostaki Musurus Paşa'nın yerine Londra Sefirliğine tayin edilmişti. Yetmiş beş yaşında geldiği bu görev, Rüstem Paşa'nın İtalya, Rusya ve Cebel-i Lübnan görevlerinde elde ettiği başarıların bütününe yansıdığı ve onun yıllanmış Devlet adamı tecrübesinin sergileneceği adeta bir diplomat jübilesi olacaktı. Rüstem Paşa'nın Londra Sefirliği sürecini anlatan eserlerden birisi de Madam Morel'in hatıratıdır.

¹⁰¹ Gabriel Charmes, *Voyage en Syrie Impressions et Souvenirs*, Editeur: Callman Levy, Paris, 1891.

¹⁰² Engin D. Akarlı, *The Long Peace*, S. 41, 42.

¹⁰³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı*, 1529/35.

¹⁰⁴ Musa Kılıç, *Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)*, S. 172, 173.

Madam Morel bu hatıratında Rüstem Paşa'nın gerçek manada bir cemiyet 'Société'¹⁰⁵ adamı olduğunu belirtmektedir. Dönemin Londra Sefaret binasının içinin estetik şekilde döşendiğini belirten Madam Morel, bir tane doldurulmuş ayının hikayesini Rüstem Paşa'nın ona anlattığını belirterek, 1870 yılında St. Petersburg büyükelçiliği görevi sırasında çıktığı bir avda ayının Rüstem Paşa'nın iki parmağını pençe darbeleriyle kopartıp yediğini belirtmektedir. Madam Morel ayrıca Paşa'nın kendi odasında geniş bir kitap koleksiyonu bulunduğundan bunların çoğunun Fransızca ve İtalyanca romanlar olduğundan, duvarda bazı Osmanlı padişahlarının ve II. Abdülhamid'in portrelerinin bulunduğundan, antika eşyaların varlığından, gümüş çerçeveler içerisinde çeşitli kadınların fotoğrafları olduğundan ve Paşa'nın beslediği çeşitli kuşlardan söz etmektedir.¹⁰⁶ Ortamlarda nasıl davranılması gerektiğini bilirdi ve insan ilişkilerindeki iletişim yeteneği üst düzeydeydi. Bulduğu ortam ve konum ne olursa olsun Rüstem Paşa Osmanlı kimliğini sadece Bürokrat ve Diplomat olarak değil tamamen benliğine sindirmiş birisiydi. Bu duruma örnek bir hatıratı Londra Sefaretinde Rüstem Paşa'nın katibi olan Abdülhak Hamid şöyle anlatıyor:

“Londra’ya Nasırüddin Şah gelmiş, Buckingham Sarayı’nda mukim bulunuyor, süfera-yı ecnebiyeyi kabul edecekti...Teşrifat mucebince dizilmiş olan sefirler birer birer takdim olunuyor, kendisi de dolaşıyor ve bizim tarafa yaklaşıyordu. Yanımıza gelince Melkom Han Rüstem Paşa’yı takdim etti ve ilaveten bir çam devirdi: Rüstem Paşa’nın an-asıl bir İtalyan olduğunu söyledi. Rüstem Paşa hiddetle ‘Haşa!’ dedi. ‘İstanbul’da yetiştim, İstanbul’da terbiye aldım, Osmanlıyım’...Merasimden sonra Rüstem Paşa’nın hiddeti geçmemiş, araba ile sefarete avdet ederken ‘İnsan böyle pot kırmak için Melkom Han gibi hem Acem, hem Ermeni olmalıdır’ diyordu”¹⁰⁷

Londra Sefirliği görevinde Floransa’da onun özel sekreterliğini yaparak yanına aldığı Morel Bey ve Abdülhak Hamid, Rüstem Paşa için önemli iki kişiydi. Morel Bey’in Paşa ile yakınlığı zaman zaman acaba Rüstem Paşa'nın gayrimeşru çocuğu olabilir mi şeklindeki tartışmaları ortaya çıkarıyordu.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Cemiyet anlamındaki Fransızca Kelime.

¹⁰⁶ M. Morel, Memories of London, Berlin and The East (1920), S. 4, 5.

¹⁰⁷ İnci Enginün, *Abdülhak Hamid’in Hatıraları*, (Haz. İnci Enginün), Dergah Yayınları, İstanbul, 2013. S. 182, 203.

¹⁰⁸ M. Morel, Memories of London, Berlin and The East (1920), S. 3.

Rüstem Paşa, zaman zaman verdiği davetler onun bir cemiyet adamı olduğunu belirtmekteydi zira sefirlik görevine geldikten sonra verdiği ilk büyük yemekte, yemekleri Paris'teki meşhur restorandan “*Chevet's*” den getirtmişti. Rüstem Paşa'nın verdiği resmi davetler bürokratik çevreler tarafından takdir edilmekte ve sevilmekteydi. Elçilikte görev yapan bir tane imam bulunmaktaydı. “Woking”¹⁰⁹te bulunan cami açılmadan önce dini ritüeller Londra'daki otellerde yapılmaktaydı.¹¹⁰

Rüstem Paşa'nın boş zamanlarında yapmayı sevdiği aktivitelerden birisi de Bryanston Square 1'deki elçilikte bulunan çeşitli kuşları kendi elleriyle beslemektir. Öğleden sonraları ise kendi çalışma masasında kitap okurdu ve çalışırdı. Genelde masa başında uyuya kalırdı zira devlet işlerine harcanmış bir ömür sonrası artık yorgun düşüyordu.¹¹¹ Fakat bu yorgunluk sinyallerini yakın çevresinden başka kimse bilmezdi zira verdiği davetler ve balolar İngiliz sosyetesini tarafından büyük ilgi toplayan bir duayandı. Rüstem Paşa görevinin getirdiği ciddiyet ile yakın arkadaşlıklar kuran birisi değildi fakat bazen gayriresmi ziyaretler yapmayı ve çay partilerini severdi. Kendisi bekardı, bu durum bazen hakkında dedikodular çıkmasına zemin hazırlayabiliyordu. Para konusunda ise savurgan ve dikkatsizdi. Batıl inançları olmamasına rağmen geceleri köpeklerin havlamasından korkardı zira hayvanların insanlara nazaran birçok şeyi önceden hissedebildiklerini düşünürdü.

1894 yılına gelindiğinde Rüstem Paşa'nın sağlığı kötü bir hal almıştır. Paşa görevine devam etmişse bile ömrü vefa etmemiştir ve 23 Kasım 1895'te vefat etmiştir. Rüstem Paşa'nın ölümünden üç gün önce çıkan “*Gil Blas*” adlı Fransızca gazetede Rüstem Paşa'nın durumunun kötü olduğundan ve çevresindekilere bir imam görmek istediğini belirttiğinden söz edilmektedir. Fakat bu bilgiyi veren kişinin kimliği belli değildir ve “*gazetenin çeşitli yerlerdeki muhabirlerinden haberler*” kısmında geçmektedir.¹¹² Morel Bey, Rüstem Paşa ölürken bile onun yanındadır ve elini öperek ona “*hoşçakalın ekselansları*” şeklinde seslenmiştir. İngiliz topraklarına defnedilmesini kendisi vasiyet etmiştir ve İngiliz topraklarında mezarı olan ilk Türk elçisidir. Cenaze merasimi ona layık şekilde olmuştur ve tabutu Türk Bayrağına sarılmıştır.¹¹³ ‘The Tablet’ isimli İngiliz gazetesinde Rüstem Paşa'nın ölümünün

¹⁰⁹ İngiltere'de bir yerleşim yeri.

¹¹⁰ M. Morel, *Memories of London, Berlin and The East* (1920), S. 14, 78.

¹¹¹ M. Morel, *Memories of London, Berlin and The East* (1920), S. 6, 7.

¹¹² Anonim, *Gil Blas*, 20 Kasım 1895, S. 2.

¹¹³ M. Morel, *Memories of London, Berlin and The East* (1920), S. 29, 41, 49-52, 56, 78, 83-84, 86.

ardından çıkan haberde onun yaptığı hizmetler detaylı şekilde anlatılmış ve ondan övgü ile bahsedilmiştir. Galler Prensinden, Lord Salisbury'den, Osmanlı Sultanından, Rus ve Alman Hükümdarlarından taziye mesajları geldiği belirtilmiştir. Haberin son bölümünde ise Lord Salisbury'nin "Rüstem Paşa'nın yerine geçebilecek birisini göremiyorum" cümlesi ile sonlanan, Rüstem Paşa'dan övgü ile bahsettiği bir demeci bulunmaktadır.¹¹⁴

2.2. 1861 Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi, Mutasarrıflığın Kurulma Süreci ve Mutasarrıflık Düzeninin İlk Yılları

Birinci bölümde bahsedildiği üzere, Fuad Paşa'nın *Fevkalade Komiser* sıfatı ile Lübnan bölgesindeki iç savaşı yatıştırıp, donatıldığı yetkileri kullanarak yaptığı yargılamalar ve cezalandırmalar gerginliğin yatışmasına katkıda bulunmuştu. Fakat Cebel-i Lübnan'ın yönetim düzeninin tekrar gözden geçirilip düzenlenmesi gerektiği su götürmez bir gerçektir. 1789 Fransız İhtilali sonrası demokrasi, özgürlük, milliyetçilik kavramları özellikle 19. yy.'da yükselişe geçmişti.¹¹⁵ Sanayi devrimi ile hammadde ihtiyacının çoğalması da büyük güçlerin gözlerini Ortadoğu'ya dikmelerinin sebeplerinden birisiydi. Cebel-i Lübnan bölgesini kontrolünü almak isteyen büyük güçler de bu etnik ve mezhepsel grupların bağımsızlık kazanma isteklerini veya dinsel unsurları kullanarak bölgeye müdahale etmek için fırsat kollamaktaydılar.

Osmanlı'nın bu dönemde Fuad Paşa'yı bölgeye göndermesi bu müdahaleleri önlemek adınaydı. Bölgedeki bu siyasal istikrarsızlık dünyanın bir çok yerine bölgeden göçler olmasına da sebep olmuştur.¹¹⁶ Lübnan'da kurulacak olan yeni düzenin belirlenmesi için artık masada büyük güçler de olacaktı. Bu konuyla ilgili Fuad Paşa'nın başkanlığında bir komisyon kuruldu. Bu komisyon 3 Ağustos 1860, 19 Şubat ve 15 Mart 1861'de Paris'te ve son olarak 9 Haziran 1861'de İstanbul'da toplanmıştır. 1861 Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesinin (*Réglement*

¹¹⁴ The Tablet Catholic News Weekly, <http://archive.thetablet.co.uk/article/23rd-november-1895/24/death-of-a-catholic-ambassador-rustem-pasha>, (Çevrimiçi), 25 Kasım 1895.

¹¹⁵ E. Wilson Lyon, "Dictatorship and Democracy in The 19th Century", *The American Scholar*, (1939), C. 8, No. 4, S. 445.

¹¹⁶ Ceasar E. Farah, *Ottoman Lebanon 1830-1861*, S. 636.

Organique)¹¹⁷ kabul edildiği İstanbul'da yapılan son konferansta masada bulunan altı devletin temsilcileri şu şekildeydi; Fransa'yı temsilen Le marquis de La valette, Avusturya'yı temsilen Prokesch-Osten, İngiltere'yi temsilen Sir Henry Bulwer, Prusya'yı temsilen Baron von der Goltz, Rusya'yı temsilen Prens Lobanoff, ve Babıali'yi temsilen Ali Paşa.¹¹⁸ Böylelikle 1864'teki bir düzenleme ile ve İtalya'nın da garantör devletler arasına girmesi ile birlikte son halini alacak olan 1861 Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi ortaya çıkmış oluyordu. Feodalite dönemlerinde Ma'an ve Şihabi ailelerinin yönetimi ve 1845 yılında kabul edilen iki kaymakamlık düzeninden sonra Lübnan bölgesi yönetimi dördüncü kez değişime uğramaktaydı.¹¹⁹ Nizamname ile Cebel-i Lübnan bölgesi yarı otonom, mezhep gruplarının temsil haklarının olduğu bir Osmanlı Sancağı haline gelmişti.¹²⁰ Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi Sultan Abdülaziz'in fermanı olarak yayınlanıp diğer garantör ülkelere resmi olarak gönderildiğinde yürürlüğe girmiştir.¹²¹ Nizamname metni ise şu şekildedir:

Avatıf-ı Saltanat-ı Seniyyeden Cebel-i Lübnan'a İhsan Buyurulan Nizamnameyi Havi Ferman-ı Alişanın Suret-i Müfidesidir.

Birinci Madde: Cebel-i Lübnan taraf-ı Devlet-i Aliyye'den mensub ve doğrudan doğruya Bab-ı Ali'ye merbut bir Hıristiyan mutasarrıf ile idare olunacaktır. İşbu mutasarrıf kabil-i azl olup yani kayd-ı hayat ile olmayıp idare-i icraiyyenin kaffe-i vezâifini hamil olarak ve Cebel'in her tarafında asayiş ve nizamın hıfzına nezaret ve tekalifi tahsil ve taraf-ı hazret-i şahaneden ahz edeceği ruhsat iktizasınca ve kendi mesuliyeti tahtında olarak idare-i mahalliyye memurlarını nasb ve hükkamı ik'ad edecekve Meclis-i Kebir'i cem ve riyasetini ifa ve sekizinci maddede münderiç olan kuyudun haricinde olarak mahakim tarafından kanunen verilmiş olan ilamatı icra eyleyecektir.

İkinci Madde: Bunun Cebel için Maruni olarak ikisi iki Kisrevan müdürlüğü ve biri Maruni ve biri Dürzi biri Müslüman olarak ve üçü Cezin müdürlüğü ve biri Maruni ve biri Rum ve Dürzi ve biri mütevali olarak dördü Metn müdürlüğü ve yalnız bir nefer

¹¹⁷ Organik Düzen.

¹¹⁸ Nagib Dahdah, *Evolution Historique du Liban*, S. 198.

¹¹⁹ David C. Gordon, *Republic of Lebanon Nation in Jeopardy*, Croom Helm Ltd., Kent, 1983, S. 18.

¹²⁰ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, S. 175.

¹²¹ John. P. Spagnolo, "Constitutional Change in Mount Lebanon: 1861-1864", *Middle Eastern Studies*, 1971, C. 7., No. 1., S. 33.

Dürzi olarak Şuf müdürlüğü ve bir nefer Rum olarak Kur'a müdürlüğü ve yine bir Rum Katoliği olarak Zahle müdürlüğü taraflarından mebus on iki nefer azadan mürekkep bir İdare Meclis-i Kebir'i olacak ve bu İdare Meclisi tevzi-i tekalif ve Cebel'in varidat ve masarifat-ı idaresinin teftişine ve mutasarrıfın kendisine arz edeceği mesail üzerine ali tarikü'l-istişare mütalaasını vermeğe memur olacaktır.

Üçüncü Madde: Cebel-i Lübnan evvela sahil-i bahr'de kain olup ekser ahali ehl-i İslam olan Al-Kalmun nam kasaba hariç olarak aşağı tarafı ve sekenesi Rum mezhebinde bulunan arazi-i mütecavire ile Kur'adan ve saniyen Cebel'ül-Beşri ve Zaviye ve Bilad Batruni havi olan Lübnan'ın Kıta-i Şimaliyyesinden ve salisen Bilad-ı Cibayet ve Cebelü'l-Menitre ve fütuh ve nıfs-ı Kesrivan'dan Nehrü'l-Kelb'e kadar Lübnan'ın Kıta-i Şimaliyyesinden ve rabien Zahle ve arazisinden ve hamisen Sahil-i Nasara ile Katar-ı Bulima arazisini şamil olduğu halde Metn'den ve sadisen Cezin'e kadar Şam tarikinin Canib-i Cenubisinde olan mahalden ve sabien Cezin ve Tefah'dan mürekkep yedi kazaya taksim olunacaktır ve zikr olunan kazaların her birinde ya ahalesinin miktarı nüfusuyla veyahut mutasarrıf olduğu emlak ve arazisinin ehemmiyetiyle galip bulunan mezhepten intihab olunarak mutasarrıf tarafından nasb ve tayin olunmuş birer idare memuru bulunacaktır.

Dördüncü Madde: Kazalar ber-vech takribi mademki iklimlere müşabih surette nahiyelere taksim olunacaktır ve her nahiyede kaza müdürlerinin inhası üzerine mutasarrıf tarafından nasb ve tayin olunmuş birer memur bulunacaktır ve her karyenin ahali tarafından intihab olunarak mutasarrıf tarafından nasb olunmuş birer şeyhi olunacaktır.

Beşinci Madde: Huzur-ı kanununda cümlenin müsavi tutulması ve ayan-ı memleket ve hususiyle mukataacılara ait bulunan bi'l-cümle imtiyazatın fesh ve ilga kılınması mukarrerdir.

Altıncı Madde: Cebel'de herbiri mutasarrıf tarafından mansub bir hakim ve bir vekilden ve cemaat tarafından müntahab altı nefer resmi dava vekillerinden mürekkep birinci derecede üç mahkeme bulunacaktır ve hükümetin merkez-i idaresinde Sünni İslam ve mütevali ve Maruni ve Dürzi ve Rum ve Rum Katoliği cemaat-ı sottesinde mutasarrıf marifetiyle intihab ve tayin olunmuş altı nefer hakimden ve işbu cemaatin her biri tarafından tayin olunmuş altı nefer resmi dava vekillerinden mürekkep bir mahakeme-i Meclis-i Kebir bulunacaktır. Protestan veya Yahudi mezhebinde bulunan

kesandan birinin davası zuhurunda zikr olunan on iki azaya Őu iki mezhepten dahi birer hakim ve resmi dava vekili ilave kılınacaktır. BaŐ mahkemenin riyaseti mutasarrıf tarafından mahsusen tayin olunmuŐ bir memur tarafından icra olunacaktır. İhtiyacat-ı Mahalliyye lazım gosterdiği halde mutasarrıfların birinci derecede mahakimin adedini tazife ve hūkūm suret-i muntazamada cereyanı iĐun marrū'z-zikr birinci derecede mahakim bulunan yerileceği mahallerin Őimdiden tayinine istihkakları olacaktır.

Yedinci Madde: Hakimū'l-sulh vazifesini ifa eden karye Őeyhleri iki yūz kuruŐa kadar olan davaları bila-istinaf hūkm edeceklerdir. İki yūz kuruŐdan yukarı olan devainin rūyeti birinci derecede olan mahakeme meclislerine aid bulunacaktır. Mesalih-i muhtelite yani ikisi bir mezhepte bulunmayan eŐhas beyninde tekevūn eden deavi de tarafeyn-i mūddei-i aleyhin mezhebinde olan hakimū'l-sulhun hūkmūnū kabul etmedikleri halde deavi-i mezkūre her kaŐ kuruŐtan ibaret olur ise olsun derhal birinci derecede bulunan mahakime nakl olunacaktır. Kaffe-i mesalih esasen azanın ekserriyyet- arası ile rūyet olunacak ise mūddei ve mūdde-i aleyh olan taraflar hem-mezhep buldukları halde mezheb-i sairede bulunan hakimi kabul etmemeĐe istihkakları olacak ve fakat bu halde kabul olunmayan hūkkam mahakemede hazır bulunacaktır.

Sekizinci Madde: Mevadd-ı cezaiyye mahakemesinin ūç derecesi olacaktır. Őūyle ki, kabahat hakimū'l-sulh vazifesini ifa eden karye Őeyhleri ve cūnha ve ceraim birinci derecede bulunan mahkemeler ve cinayet Mahakeme-i Meclis-i Kebir'i tarafından rūyet ve mahakeme olunacaktır ve iŐbu Meclis-i Kebir tarafından ita olunacak ilamlar memalik-i mahruse-i Őahanenin sair mahallerinde mutad olan merasim ve muamelat ikmal olunmadıkŐa mevki-i icraya konulamayacaktır.

Dokuzuncu Madde: Mevadd-ı ticariye dair olan bi'l-cūmle deavi Beyrut Ticaret Meclisinde rūyet olunacaktır. Tebaa-i ecnebiyyeden veyahut ecnebi himayesinde bulunan kesandan biriyle Cebel ahalisinden bir kimesne beyninde mevadd-ı adiyeye dair olan dava ile yine meclis-i mezkur marifetiyle rūyet kılınacaktır. Őu kadar ki, Cebel ahalisi ile tebaa-i ecnebiyye beyninde zuhur edecek mūnazaata mūmkūn ise tarafeyn beyninde bade'l ittifak hakem marifetiyle hūkm olunacak ve bu halde Cebel-i Lūbnan memurin-i mahalliyyesiyle dūvel-i fehime-i mūtehabbe konsoloslarının hūkm tarafından verilecek ilamı icra ettirmeleri lazım gelecektir. Mūnazaalarını hakem marifetiyle rūyet ettirmek ūzere tarafeyn beyninde ittihad hasıl olamaması

ciyetiyle davanın Beyrut mahkemesine havalisi takdirde Cebel-i Lübnan mutasarrıfı ve konsoloslar heyeti ile müttefiken tanzim olunarak canib-i Bab-ı Ali'den tasdik olunmuş bir tarife mucebince nakl-i dava masarısını davayı kayb edecek tarafın tediyye etmesi iktiza edecektir. Şurası mukarrerdir ki, tarafının hükm-i ittihazına muvafakatlarını havi olan mukavele senedi usülüne tatbiken tanzim ve imza etmeleri ve Beyrut mahkemesiyle Cebel'in Meclis-i Kebir Mahakemesi'ne kayd ettirmeleri lazım gelecektir.

Onuncu Madde: Hakimler, mutasarrıflar tarafından nasb olunur ve idare meclisi azası karye şeyhi ve sancaklar dahi her bir karyenin ahalisi marifetiyle intihab kılınır. İdare meclislerinin azasının her iki senede bir sülüs-ü tecdid olunarak azalıktan çıkan kesan be-tekrar aza intihab olunabilecektir.

On Birinci Madde: Hükkamın kaffesi muvazzaf olacaktır. Eğer bunlardan birinin irtikab veyahut saffet-i memuriyetine yakışmayacak surette bir hareketi lede'l-tahkik tebyin eder ise işbu hakim azl olunduktan başka irtikab eylediği kabahate göre tedip olunacaktır.

On İkinci Madde: Bi'l-cümle mahakim meclislerinde umur-ı murafaa aleni olarak bir katib-i mahsus tarafından zabt-ı dava kılınacaktır ve bundan maada işbu katib emval-i gayr-ı menkule ferağ ve intikalatına dair olan senedatın bir defterini tutmağa memur olacağından senedat-ı mezkure usulü veçhile işbu defter kayd olundukça muteber tutulmayacaktır.

On Üçüncü Madde: Cebel-i Lübnan ahalisinden sair sancaklar dahilinde irtikab-ı cürm eden müttehemlerin davaları cürmün vuku bulacağı sancakta ve sair sancakların ahalisinden Cebel-i Lübnan dairesinde irtikab-ı cürm eden kimesnelerin davaları Cebel-i Lübnan'da muhakeme ve hükm olunacaktır. Binaenaleyh gerek yerliden ve gerek başka mahaller ahalisinden Cebel-i Lübnan'da yerliden ve gerek başka mahaller ahalisinden Cebel-i Lübnan'da irtikab-ı cürm ederek ahir bir sancağa firar eden müttehemler Cebel-i Lübnan idaresi tarafından vaki olacak işar üzerine derhal ol sancak zabıt tarafından tutulup idare-i mezküre tarafına teslim olunacağı misilli kezalik gerek sair mahaller ahalisinden ve gerek Cebel-i Lübnan ahalisinden aher bir sancak dahilinde bir cürm irtikâbıyla Cebel-i Lübnan'a firar eden müttehemler dahi ol sancak zabıtının işarı üzerine Cebel idaresi tarafından derhal tutularak mezkür sancak tarafına teslim kılınacaktır. Bu makule mütteheminin aid oldukları mahkemelere iadesi

hususuna dair ita olunan evamirin icrasında müsamaha veyahut esbab-ı meşruaya mebni olduğu ispat olunamayacak tehiratı tecviz eden idare memurları haklarında o makule müttehemleri hükümetten ketm ve ihfa iden eşhas misilli ber mucceb-i kanun icra-yı mücazat kılınacaktır. El-hasıl Cebel-i Lübnan idaresiyle civarında bulunan sancaklar idaresi beyninde cüzi ve düsturü'l-amel olan münasebatın aynı olacaktır.

On Dördüncü Madde: Evkat-ı adiyede asayişin muhafazası ve kavaninin icrası bi'l-hassa ahalinin ale't-tahmin bin nüfusu üzerine yedi nefer hesabıyla tahrir olunmuş muhtelit bir fırka-i zabtiyye marifetiyle mutasarrıf tarafından tayin olunacaktır. Hanelerde zabtiyye ikamesiyle havale usülü ilga olunarak onun yerine mahkumun ahz ve habsi gibi esbab-ı icraiyye vaz olunacağından zabıta memurlarına ahaliden gerek nakden ve gerek aynen bir güne ücret talep etmeleri tedibat-ı şedide altında olarak men edilecektir ve zabıtalarm üzerinde bir üniforma veyahut memuriyetlerinin alamet-i farikası olacaktır. Zabtiyye fırkasının adi zamanlarda mahmul olduğu kaffe-i vazifi ifaya muktedir olduğu mutasarrıf tarafından tasdiki olununcaya kadar Beyrut'tan Şam ve Sayda ve Trablus yolları asakir-i şahane ile muhafaza olunacaktır ve bu asker mutasarrıf refakat ve idaresinde bulunacaktır. Ahval-ı fevk aladede ve lede'l-iktiza mutasarrıf idare meclis-i kebirinin reyini aldıktan sonra Suriye'de olan hükümet-i askeriyye tarafından asakir-i muntazamanın muavenetini talep edebilecektir. Bu askerin bi'z-zat kumandasına memur olan zabıt ittihaz olunacak tadabiri mutasarrıf ile karalaştırılacak ve harekat ve nizamat-ı askeriyye misilli sırf askere ait olan mesailde zabıt-i müşarun ileyh muhtar ve müstakil olduğu halde Cebel'de bulunduğu müddetçe mutasarrıfın maiyyetinde olacak ve onun mesulliyeti tahtında hareket edecektir. İlet-i gaiyye vürudu ber-taraf olduğu mutasarrıf tarafından kumandana resmen ifade ve ilan olduğu gibi asakir-i merkume Cebel'den çekilecektir.

On Beşinci Madde: Devlet-i Aliyye Cebel'in el-yevm muayyen olan ve ahvalin müsaadesi hininde yedi bin keseye iblağı caiz bulunan üç bin beş yüz kese akçe vergisini mutasarrıf vasıtasıyla tehsile derkar olan hakkını muhafaza edip şu kadar ki bunun mahsulü her şeyden evvel Cebel'in idaresi ve menafi-i umumiyyesi masarifatına mahsus tutulacak ve ziyadesi olduğu halde hazineye ait olacaktır. İdarenin hüsn-i cereyanına gayetle elzem olan masarif-i umumiyye hasıl tekalifi tecavüz eder ise işbu fazla masarif hazine-i celileden tesviyye olunacaktır. Bahalıklar yani emlak-ı hümayun varidatı vergiye dahil olduğundan varidat-ı mezkure hazine-i celile hesabına olarak Cebel sandığına teslim kılınacaktır. Fakat amal-ı umumiyye

vesair masarîf-ı fevk aladeden kendisinin evvel emirde kabul ve tasdik etmemiş olduklarını saltanat-ı seniyye ifa etmeyecektir.

On Altıncı Madde: Cebel Ahalisinin mahal-be-mahal ve millet-be-millet bir an ikdam tahrir nüfusuna mübaşeret olunacak ve mezru olan kaffe-i arazinin bi'l-hassa haritası yapılacaktır.

On Yedinci Madde: Yalnız manastır ruhbanı ile Kilise babasları efradı beyinde olan kaffe-i deavide maznun veyahud müttehem olan taraflar hükümet ruhbanıye tabi olub meğer ki biskoboshane bunların adi deavi meclisine havalesini taleb ile.

On Sekizinci Madde: Hiçbir emakin-i ruhbanıyye gerek ruhban ve gerek avam-ı nas hükümetin takip ve taharri eylediği eşhasın ilticalarını kabul edemeyecektir. Balada mestur on sekiz madde Cebel-i Lübnan'ın nizam-ı esasisi olarak ali maaşa Allah-ı teala düsturü'l amel tutulup cümle tarafından hurufu be-huruf icra ve infazına kemal-i itina ve dikkat ve hilafından gayetü'l gayet hazer ve mücanebet olunması idare-i kata mülükanem iktizasından bulunduğunu ilanen işbu ferman-ı alışanım sadrolmuşdur.

Tahriren fi'l yevmü'l-rabi aşer min şehri rebü'l-ahir li-seneti'l ahdi ve semanin ve miateyn ve elf.¹²²

Bu Nizamnamenin genel olarak esasları şu şekildeydi; Bölge artık Babıali'nin atayacağı vezirlik rütbesini haiz bir Katolik mutasarrıf tarafından yönetilecekti. Mutasarrıfın atanması veya görevden alınması da Babıali'nin yetkisi dahilinde olacaktı. Mutasarrıfın başkanlık edeceği on iki kişilik bir Meclis kurulacaktı. Bu meclis üyelerinin seçimi mezhep grupları tarafından yapılacak ve üye dağılımı ise bir Sünni Müslüman, dört Maruni, üç Dürzi, bir Rum-Katolik, iki Rum-Ortodoks ve bir Şii (Mütevali) üyeden oluşacaktı. Cebel-i Lübnan Vilayeti yedi kazadan oluşacak, bölgedeki halk çoğunlukla hangi mezhepten ise ona göre bir idare memuru atanacak ve her kazada birer idare meclisi açılacaktı. Kazalar ise alt birim olarak nahiyelere ayrılacak ve nahiye müdürleri kaymakamın teklif etmesi ile mutasarrıf tarafından atanacak ve köylerin yönetiminde ise mutasarrıf tarafından atanan şeyhler olacaktı. Eğer bir bölgede birden fazla mezhep grubu bulunmakta ise her cemaatin ayrı bir şeyhi bulunacaktı. Herkes kanun önünde farksız sayılacaktı. Mutasarrıf bir karar almadan

¹²² Cenk Reyhan, "Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi", *Memleket Siyaset Yönetim*, 2006/1, S. 174-179.

önce bu Meclis'e danışacaktı fakat Meclisin herhangi bir konuda karar alma ya da veto etme yetkisi yoktu. Bu durumda Nihai karar mercii Mutasarrıftı.¹²³

Üç dereceli bir yargı sistemi kurulacaktı. Köylerin başında bulunan şeyhler sulh hakimi görevi ile iki yüz kuruşa kadar olan ceza davalarına bakacaktı. Vilayette birinci derece mahkeme görevini görecek olan üç kaza meclisi bulunacaktı. Bu meclislere mutasarrıf tarafından atanacak olan Sünni, Şii, Dürzi, Maruni, Katolik Rum ve Ortodoks Rum mezhep gruplarından birer hakim ve vekili tayin edilecek ve bu mezhep gruplarınca seçilecek altı tane resmi dava vekili bulunacaktı. Davacı kişi Protestan veya Musevi ise bu mezheplerden birer hakim ve resmi dava vekili ilave olunacaktı. Sancak merkezi olan Dayr el-Kamar'da on iki kişi le yani her kazadan iki temsilcinin bulunduğu Meclis-i Kebir-i Adli isimli bir Temyiz mahkemesi de kurulmuştur. Bu kurum Osmanlı Hukuk tarihi boyunca yalnız temyiz amaçlı kurulmuş ilk yerel mahkeme olma özelliğini taşımaktadır.

Asayişli sağlamak adına ise Mutasarrıfın emrinde bulunani bin kişiye yedi güvenlik memuru düşecek oranda özel üniformalı bir kolluk kuvveti kurulmuştur. Mutasarrıf, olağanüstü durumlarda şayet gerekli görürse Suriye ordusundan takviye alabilecektir. Lübnan'ın 3500 kese olan vergi miktarını Babıali gerektiğinde yükseltebilecek ve mahalli ihtiyaçlar haricinde kalan mebla ise hazine'ye aktarılacaktır ve son olarak yapılan masraflar geliri aştığı takdirde aradaki fark Osmanlı Devleti tarafından kapatılacaktır.¹²⁴ Mutasarrıflığa atanacak olan ilk kişinin seçimi ise hassas bir konuydu. Zira atanacak olan kişi Babıali'ye sadık ve bürokratik işleyişe hakim birisi olmalıydı. Bu sıfatları haiz gayrimüslim ve Katolik olan devlet adamının sayısı azdı. Bu süreçte Babıali seçimini Karabet Artin Davud Paşa'dan yana kullanmıştır ve Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığına Vezaret rütbesi ile Davud Paşa atanmıştır.¹²⁵ 1864 yılında bir konferansta diğer garantör ülkeler ile Nizamname tekrar gözden geçirilmiştir. Bu düzenleme ile Valinin yetkileri genişletilmiş ve Mutasarrıfın emrindeki meclis mezhep grupları açısından daha çeşitli hale getirilmiş ve böylece ruhban sınıfının yönetime karışma olanağı azaltılıyordu.

¹²³ Gaston Decombejean, *Sous Les Cèdres du Liban Les Bienfaits de la Civilisation Chrétienne en Orient*, Editeur Decombejean, 1895, S. 59.

¹²⁴ Ekrem B. Ekinci, Lübnan'ın Esas Teşkilat Tarihçesi, *Amme İdare Dergisi*, (1998), C. 31, No. 3, S. 21-22.

¹²⁵ Musa Kılıç, Davud Paşa, S. 38.

Bu yeni Vilayet kanunu düzenlemesi ile Osmanlı Devleti'ne bağlı diğer eyaletlerinin yönetiminde de büyük güçlerin etkisinin ve müdahale etme ihtimalinin azaltılmasının planlandığı da söylenebilir.¹²⁶ Bu Nizamname ile birlikte Cebel-i Lübnan bölgesi de Osmanlı'nın 'millet' sistemine entegre olmaktaydı. Osmanlı yönetimi altında yaşayan her bireyin dini veya etnik kimliği ne olursa olsun Sultan'ın nezdinde eşit olduğu artık hukuki çerçeve olarak da belirlenmişti.1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanlarının yansıması olan bu süreçte artık her sosyal sınıf Sultan'ın gözünde eşitti ve Sultan'ın halk açısından algılanma şekli de "Herkesin Sultanı" şeklinde eşitlikçi ve Osmanlı vatandaşı olan herkesi, dil, din, etnik köken ayırımı yapmadan kucaklayan bir fikirsel yapı olarak değişmekteydi.¹²⁷ Tuna Vilayetinde uygulandıktan sonra 1864 yılındaki nizamname düzenlemesi tüm Osmanlı Vilayetlerine tatbik edilmeye başlanarak 1871 yılında yayınlanacak yeni nizamname'ye kadar sürmüştür. 1871 yılında yayınlanan *İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi* ile eyaletler vilayetlere dönüşmüştür. Bu düzenleme ile nahiyelerin statüsü de detaylı olarak geliştirilmiştir.¹²⁸ Bu düzenleme, özerk statüsünden dolayı Cebel-i Lübnan'da uygulanmamıştır.

Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı idari olarak yedi kaza'dan (Şuf, Metn, Kısraan, Batrun, Cezzin, Zahle, Kura), bir adet müdürlükten (Dayr el-Kamar), kırk altı adet nahiyeden ve dokuz yüz otuz adet köyden oluşmaktaydı. Böylelikle Mutasarrıftan sonra bürokratik piramit alta doğru ilerlediğinde; kazaların başında yedi kaymakam, Mutasarrıfa bağlı olarak Dayr el-Kamar'ın müdürü, ve kırk altı nahiyenin de ayrıca kırk altı adet müdürü bulunmaktaydı. Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığının merkez bürosu ise dış işleri bürosu ve üç sekreterlikten oluşan çeviri bürosundan oluşmaktaydı. 1884 yılında Kirkor Küpeliyan Efendi Çeviri Bürosunun Müdürü olarak atanacaktır ve aynı zamanda bir evrak odası kurulacaktır.¹²⁹ Birinci büro Türkçe yazışmalar, ikinci büro Arapça yazışmalar ve üçüncü büro da yabancı yazışmalar için kurulmuştu. Merkez

¹²⁶ Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, Çev: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, S. 150.

¹²⁷ Ussama Makdisi, "After 1860: Debating Religion, Reform and Nationalism in The Ottoman Empire", *International Journal of Midde Eastern Studies*, (2002), C: 34, No: 4, S. 606.

¹²⁸ Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2011), C. 2, No. 1, S. 36.

¹²⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Cebel-i Lübnan Evrakı*, 3/185.

büroda ayrıca saymanlık ve arşiv bürolarının yanı sıra posta ve telgraf müdürlüğü de bulunmaktaydı.¹³⁰

2.2.1. Mutasarrıflık Düzeninin İlk Yıllarına Genel Bir Bakış

Vezaret rütbesinin verildiği ilk gayrimüslim olan Ermeni kökenli Karabet Artin Davud Paşa Cebel-i Lübnan'ın ilk Mutasarrıfı olarak göreve başladığında yegane görevi Nizamnameyi uygulamaya geçirmek ve siyasi, idari ve ekonomik istikrarı sağlamaktı. Davud Paşa bu görevinde başarılı olmuşsa da Davud Paşa'yı Mutasarrıflık görevi süresince sıkıntıya düşürecek bir sorun olan Yusuf Karam isyanı baş göstermiştir. Cebel-i Lübnan'ın İhdin kazasının Maruni beylerinden olan Yusuf Karam geçmişte 1860 olaylarındaki tutumu sebebiyle Fuad Paşa'nın takdirini kazanmıştı ve yeni kurulacak idari yapıda Yusuf Karam'a yer verilmesini önermişti. Yusuf Karam Kisravan Müdürlüğü görevini talep etmişti fakat Babıali bu talebi sakıncalı görerek kendisine Hazine müdürlüğünü önermiştir. Bu görevi kabul eden Yusuf Karam ertesi gün aynı görevden istifa etmiştir. Adeta bir Spartaküs edasıyla yaşadığı bölgede Mutasarrıfa ve Mutasarrıflık düzenine karşı ayaklanma çabaları içerisinde olan Yusuf Karam Beyrut'a getirtildikten sonra Babıali tarafından İstanbul'a sürgüne gönderilmiştir. İstanbul'da üç yıllık sürgünün ardından Cebel-i Lübnan'a dönen Yusuf Karam isyan faaliyetleri için örgütlenmeye devam etmiştir. Bu örgütlenmenin asıl sebebi de Davud Paşa'nın görev süresinin beş yıl uzatılmasıdır. Yusuf Karam'ın isyan faaliyetleri bu noktadan itibaren direkt olarak Davud Paşa'ya karşı dolaylı olarak da Mutasarrıflık düzenine karşı olarak şekillenmeye başlamıştır. 1866 yılında İhdin bölgesinde isyan hareketlerini ortaya çıkarmış ise de, sadece bir ay direnebilmiştir. Sonuçta teslim olarak Osmanlı topraklarının dışına sürgün edilmiştir.¹³¹ 1867'de Cezayir'e sürgüne yollanan Yusuf Karam sürgündeyken Lübnan'a dönmek için yabancı güçlerden yardım talep etmek için görüşmelerde bulundu. Aynı dönemlerde Lübnan'a karşı bir askeri hareket düzenlemeye kalkıştı fakat başarısız oldu. Çabaları sonuçsuz kalan Yusuf Karam 1878'de siyasi sahneden çekilip İtalya'ya gitmiştir. 1889 yılının nisan ayında İtalya'nın Razzina kentinde

¹³⁰ Vital Cuinet, Syrie, Liban et Palestine, S. 204, 207, 208.

¹³¹ Musa Kılıç, Davud Paşa., S. 39, 40.

zatürreden vefat etmiştir. Naaş'ı ise İhdim'e köyün kilisesi'ne defnedilmiştir.¹³² Davud Paşa daha sonra Mehmed Reşid Paşa ile ihtilafa düşerek 1868 yılında istifasını sunmuştur. Dönemin Sadrazamı Fuad Paşa istifasını kabul etmiş ve yerine Halep'li Franko Paşa'yı atamıştır.

Franko Paşa'nın ataması için Avrupalı devletlerle de bir protokol imzalanmıştır. Franko Paşa Mutasarrıflık yaptığı sürede Babiali'nin Cebel-i Lübnan politikasına sadık kalmıştır. Avrupalı ülkelerin temsilcileriyle yakın ilişkiler kurmuştur. Şam valisi ile de yakın ilişkileri olan Franko Paşa'ya hem Fuad Paşa hem de Şam valisi desteklerini esirgememişlerdir. Bu durumu da en iyi Şam vilayetinden Cebel-i Lübnan'a aktarılan ödeneklerde görebiliriz. Marunileri kullanarak bölgede söz sahibi olmaya çalışan Fransa'nın bu dönemde yaşadığı Prusya yenilgisi ve iç karışıklıkları sebebiyle Cebel-i Lübnan ile ilgilenememesi Franko Paşa'nın statükoyu sürdürmesini ve bölgede Osmanlı varlığını belirginleştirmesini sağlamıştır. Franko Paşa 1873 yılında vefat etmiştir.¹³³

2.3. Rüstem Paşa'nın Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığına Atanması ve Rüstem Paşa'nın Mutasarrıflık Döneminin İdari ve Siyasi Analizi

2.3.1. Rüstem Paşa'nın Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığına Atanması

Franko Paşa'nın vefatından sonra Fransız Elçisi Vogué, Mutasarrıf olarak bir Ermeni Katolik olan ve Hassun Patrikliğine gönülden bağlı olan Bedros Efendi Kuyumcuyan'ın ismini öne sürmüştü fakat dönemin Hariciye Nazırı Halil Paşa bu isteği geri çevirmişti. Babiali'nin Mutasarrıf adayı olarak düşündüğü kişi Rüstem Paşa idi. Bu olaylar gündeme geldiğinde Rüstem Paşa St.Petersburg büyükelçiliği görevini sürdürmekteydi. Sonuç olarak 22 Nisan 1873'te yapılan bir konferansta büyükelçilerin de ittifakı ile Rüstem Paşa bu göreve atanmıştır.¹³⁴ Konferans sonunda Saffet Paşa ve Cebel-i Lübnan Nizamnamesinde yer alan garantör ülkelerin temsilcileri tarafından bir protokol imzalanmıştır. Bu protokolda Rüstem Paşa'nın görev süresi on yıl olarak

¹³² Yasin Atlıoğlu, *Savaşta ve Barışta Lübnan Marunileri*, S. 168.

¹³³ Engin D. Akarlı, *The Long Peace*, S. 40, 41.

¹³⁴ John P. Spagnolo, *France and Ottoman Lebanon (1861-1914)*, Ithaca Press, Reading, 1977, S. 137.

belirlenmiştir.¹³⁵ Deneyimli ve yetkin bir diplomat olan Rüstem Paşa, Rusya'nın başkentinde son bulan büyükelçilik görevini müteakip Rusya imparatoru tarafından bir nişan ile taltif edilmiştir.¹³⁶

Rüstem Paşa'nın vezaret rütbesini alması ve Meclis-i Vükela kararı ile Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığına tayini Maliye Nezareti'ne şu şekilde bildirilmiştir;

“Açıktaki bulunan Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığına Petersburg Sefiri Dutlu Rüstem Paşa Hazretlerinin uhdesine rütbe-i vezaret tevcihiyle icra me'muriyeti hususuna Meclis-i Mahsus-u Vükela kararıyla bil'a istindat irade-i seniye-i hazreti müşar-ı ileyhi müteallik ve şerefsudur buyrulup ve Bab-ı Ali'ce icaba icra kılınmış olmağla hazinece dahi muamele-i mukteziyenin ifasına himmet buyrulup zat-ı valalarının rütbe-i vezaretle icra-i me'muriyetler hususuna Meclis-i Hass-ı Vükela kararıyla bila istidadına irade-i seniye-i cenab-ı şeyinşahı müteallik ve şerefsudur buyrulamak ve Bab-ı Ali'ce iktizası icra kılınmış olmağla beyan-ı hal olmuştur.”¹³⁷

Osmanlı Bürokrasisinde görev yapan birçok Mutasarrıf gibi Rüstem Bey'in de bu göreve atanması bir terfidir ve kendisi Paşalık Ünvanı alarak terfi etmiştir. Mutasarrıflık görevi için *“Once a governor, always a governor”*¹³⁸ düsturu geçerli olsa da Rüstem Paşa Cebel-i Lübnan görevi sonrası Londra Sefiri olarak atanacaktır.¹³⁹ Paşalık Terfisi ve Mutasarrıf olması ile birlikte Rüstem Paşa'nın maaşı kırk bin kuruş olmuştur.¹⁴⁰ 1874 yılında ise Sultan Abdülaziz, Rüstem Paşa'ya bir ferman yollamıştır. Abdülaziz bu fermanda Rüstem Paşa'nın Vezaret rütbesini haiz olduğunu ve kendi emriyle Rüstem Paşa'ya Mecidiye birinci sınıf ve Osmaniye ikinci sınıf nişanlarının verileceğini belirtmektedir. Sultan Abdülaziz bu fermanda Rüstem Paşa'dan onun saltanatına layık olmasını beklediğini, Lübnan Vilayet Nizamnamesinin düzgün şekilde uygulanmasını ve bölgede yaşayanların barış içerisinde yaşamasını istediğini ve görevini iyi sürdürdüğü sürece aynı görevde kalacağını bildirmektedir.¹⁴¹

¹³⁵ Vital Cuinet, Syrie, Liban et Palestine, S. 296.

¹³⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Hariciye Evrakı*, 259/15474.

¹³⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı*, 447/71.

¹³⁸ Bir kez Mutasarrıf olursan, hep öyle kalırsın.

¹³⁹ Olivier Bouquet, *Sultanın Paşaları (1839-1909)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, S. 420, 422.

¹⁴⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı*, 452/98.

¹⁴¹ Gregory Aristarchis, *Législation Ottomane*, Bureau du Journal Thraky, 1874, S. 210.

2.3.2. Rüstem Paşa'nın Mutasarrıflık Döneminin İdari Analizi

Rüstem Paşa deneyimli ve yetenekli bir diplomattı. İtalyan kontu ve Roman Katolik bir Hıristiyan olmasına rağmen Rüstem Paşa ruhen bir Osmanlı vatandaşı ve diplomatı idi. Rüstem Paşa'nın Osmanlı Devletine gönülden bağlılığını gösteren olgulardan birisi de Lübnan'daki kendi emrindeki Jandarma Kuvveti'nin Üniformalarını Osmanlı askerlerinin üniformasına benzer şekilde düzenlemesiydi.¹⁴² Rüstem Paşa Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı görevine başladığında Osmanlı Devleti dahili ve harici siyasi, idari ve ekonomik bir çok problem ile cebelleşmekteydi. Cebel-i Lübnan'da ise Maruniler Fransa'yı arkalarına alarak bölgede üstünlük kurma çabası ve özerk bir Maruni devleti kurma fikri de gizli de ajandalarında her daim bulunmaktaydı. Bu yüzden Maruniler zaman zaman kendilerine bir tarihsel köken konsepti oluşturma çabası içerisinde Denizi seven, Akdeniz kültürüne hakim, ticari zekası yüksek ve bilge olan Fenikelileri kendi kökenleri olarak benimsemeye ve dış dünyaya bunun böyle olduğunu empoze etmeye çalışmışlardır.¹⁴³

Fakat Rüstem Paşa göreve başlamasından itibaren Lübnan Dağındaki bütün gruplara mesafeli fakat samimi şekilde davranma politikasını benimsemiştir. Onun önceliği her zaman Osmanlı çıkarları idi. Nizamnamenin eksiksiz uygulanarak bölgede barışın, huzurun adaletli biçimde sürdürülmesi ve ekonomik refahın artırılması onun birincil amaçları arasında yer almaktaydı.¹⁴⁴ Rüstem Paşa Beyt el-Din'e geldiğinde Fransız Konsolosu Rustan ve Maruni Piskoposu Yusuf Dibs ile görüşmüştü. İki de Rüstem Paşa'ya Maruni çıkarlarını korumak için fikirler aşılama çalışmaktaydılar. Fransızlar, Rüstem Paşa'nın onların bölgedeki üstünlüğünü kabullenerek buna göre davranacağını düşünmekteydiler. Fransa aslında Davud ve Franko Paşa'yı destekledikleri gibi Rüstem Paşa'yı desteklemeye de hazır dılar. Fakat Rüstem Paşa'nın yönetim anlayışı onlara en baştan itibaren ters düşecekti ve nadiren aralarında anlaşma sağlayacaktılar.¹⁴⁵ Hatta öyle ki dönemin Fransız gazetelerinde Mösyö Roustan'ın görevden alınarak Rüstem Paşa'ya karşı daha

¹⁴² Nagib Dahdah, *Evolution Historique du Liban*, S. 214.

¹⁴³ Asher Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", *Middle Eastern Studies*, (2001), C. 37, No. 1, S. 174.

¹⁴⁴ Engin D. Akarlı, *The Long Peace*, S. 41.

¹⁴⁵ John P. Spagnolo, *France and Ottoman Lebanon*, S. 138.

güçlü bir konsolosun getirilmesini, Dönemin Fransız dışişleri bakanı olan Mösyö Waddington'ın Rüstem Paşa'nın değiştirilmesi için Babıali ile görüşeceğini ve Babıali'nin de Rüstem Paşa yerine Nasri Bey'in göreve gelmesine sıcak bakacağından bahsetmekteydi.¹⁴⁶

2.3.2.1. Ekonomi ve Dış Ticaret

Göreve geldiği ilk zamanlar Rüstem Paşa'nın Cebel-i Lübnan'ın ekonomisini de ihya etme çalışmalarına başlamıştı. Rüstem Paşa'nın bu çabaları Babıali tarafından da takdir edilmekteydi. 9 Temmuz 1873 tarihli, Hariciye Nezaretinden Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığına gönderilen bir yazıda;

“...Cebel-i Mezkur-ü mesalih-i mülkiye ve maliyesinin şu istimalattan naşi beyan-ı izahına dereceye tenezzülü ve me'murunun icra-i vezai-i me'muriyetlerince ihtiyar eyledikte efsa-ı hareketla ebi-l beyanesi hakikaten celb-i esf olmuş ise de işbu ahvalde gayrimarziyyenin re'f ve izalesiyle idare-i celbin daire-i intizam ve merzubutuna idhal-i emrinde taraf olunan, ittihaz olunan tedabir ve ins-i hareket eser-i hüsn-ü muvaffakine olarak bu bab'da mesrufiyet-i himmet-i valalarından dolayı hasıl olan kemal-i memnuniyetin beyanıyla...”

Denilmekte ise de ilerleyen dönemlerde dış faktörler Rüstem Paşa'yı kemer sıkma politikasını uygulamaya mecbur bırakacaktı. Öyle ki, Babıali İmparatorluk hazinesinden Cebel-i Lübnan'a aktarılan yardımı da unutmamasını Rüstem Paşa'dan isteyecek hale gelecekti.¹⁴⁷ Mutasarrıflık düzeninin kurulmasından sonra ve sanayi devrimlerinin de etkisiyle doğu Akdeniz'deki Avrupa kolonyalizmi Beyrut ve Şam eksenini etrafında dönmeye başlamıştı. Cebel-i Lübnan'daki ana ihracat maddesi olan İpek üreticiliğinin yanı sıra Beyrut, Suriye üzerinden gelen malların da ihracatının yapıldığı önemli bir lojistik merkez haline dönüşmüştü. Fakat bu olgunun yanı sıra sanayi devrimi ile birlikte İngiltere'de üretilmiş mallar Cebel-i Lübnan ve Suriye pazarlarını doldurarak, zanaatkarlar ve yerli esnafın dahil olduğu iç ekonomiyi tehdit

¹⁴⁶ H. Ganem, *Journal des Débats*, 10 Şubat 1883, S. 2.

¹⁴⁷ Philip K. Hitti, *A Short History of Lebanon*, S. 202.

etmekteydi. Buna rağmen Beyrut'un lojistik üssü olma olgusu değişmemiş ve hatta 1887 yılında Babıali Beyrut'u Vilayet haline getirmiştir.¹⁴⁸

Osmanlı ekonomisi için iç ve dış ticaret dinamikleri ve yoğunluğunun önem arz etmesinden dolayı Beyrut limanı bu noktada ihracat ve ithalat bakımından Osmanlı ekonomik verilerinde üst sıralarda yer almaktaydı.¹⁴⁹ Buharlı gemilerin Osmanlı karasularına ilk gelişi 1820 yıllarına denk gelmektedir. Buharlı gemilerin oranı ise çeşitli gelişmelere bağlı olarak da artış gösterdi. Gemilerdeki Buhar kuvveti onların taşıdığı tonajı arttırarak ticaret lojistiğinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Öyle ki 1830-1914 yılları arasında Beyrut limanına gelen tonaj 40 bin ton'dan 1.700'e çıkmıştır. Tabii bu tabloda Avrupa nakliyat şirketleri pastanın büyük kısmını almaktaydı fakat Osmanlı armatörlerinin sayısı da göz ardı edilecek kadar küçük rakamlar değillerdi. 19. yy.'da Arap eyaletlerindeki limanların öneminin artmasını, 1840-1860 yılları arasında Irak'ın deniz yoluyla yapılan ticaretinin kıymet itibarıyla iki katına, 1900'e kadarsa dört katına çıkmıştır. Suriye'nin ticareti ise 20 kat artmıştır. 1895-1913 yılları arasında Beyrut'a gelen tonaj iki katına çıkmıştır.¹⁵⁰

Rüstem Paşa'nın görevi devraldığı 1873 yılında İpek ihracatı toplam ihracatın % 82,5'lük kısmına denk gelmekteydi.¹⁵¹ Avrupalıların Cebel-i Lübnan'da kurdukları İpek fabrikaları Marsilya-Beyrut hattında çalışan maliyeti az buharlı gemiler, düşük gümrük vergileri ve Fransızların Maruni vasıtasıyla bölgedeki siyasi etkinlikleri onları Cebel-i Lübnan'ı bir ipek kaynağı olarak görmesine sebep olmuştur.¹⁵² 1877 Osmanlı-Rus Savaşı ve Babıali'nin karşılaştığı gerek ekonomik gerek siyasal sorunlar bölgeye olan yatırımlarda azaltma yaratmıştır. Fransa'nın 1870 yılında Prusya'ya yenilmesinden sonra Cebel-i Lübnan'ın özellikle ipek üretiminde önemli yere sahip olan güney bölgelerinde bu ekonomik düşüş net şekilde hissedilmiştir. Bu durumdan Marunilerden daha çok Dürziler etkilenmiştir. Rüstem Paşa bütçe problemlerinin önüne geçebilmek adına Nizamnamenin dışına çıkarak farklı önlemler almaya

¹⁴⁸ Fawwaz Traboulsi, *A History of Modern*, S. 52, 53.

¹⁴⁹ Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, S. 53.

¹⁵⁰ Halil İnalçık, Donald Quartet, Şevket Pamuk, Bruce McGowan, Suraiya Faroqhi, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, S. 921, 949, 950.

¹⁵¹ Roger Owen, *The Middle East in The World Economy 1800-1914*, Methuen & Co., Londra, 1981, S. 161.

¹⁵² Akram Fouad Khater, "House to Goddess of The House: Gender, Class, and Silk in 19th-Century Mount Lebanon", *International Journal of Middle East Studies*, 1996, C. 28, No. 3, S. 327.

çalışmıştır. 1874 yılında Rüstem Paşa'nın tütün üretimini monopolleştirme çabası ise Meclis tarafından onaylanmamıştır zira tütünün illegal yollarla yakın bölgelere satılması daha yüksek meblalar kazanmaya sebep olmaktadır. 1875 yılında Rüstem Paşa'nın ek gelir kalemi olması isteği ile koymaya çalıştığı pul vergisi de meclis tarafından veto edilmiştir.¹⁵³ Fransızlar bölgedeki yeraltı kaynaklarını kullanarak Babıali garantörlüğünde linyit madeni çıkarmışlar ve bununla ilgili kartografya çalışmalarında da bulunmuşlardır.¹⁵⁴

Bütçeyi döndürme zorluklarından dolayı, kimi zaman Cebel-i Lübnan halkından vergi borcu olanların para yerine erzak ve hayvan vermeyi teklif ettiklerini ve bu tekliflerinin de kabul olunduğu durumlar da yaşanmıştır.¹⁵⁵ Meclis çoğu zaman Maruni çıkarlarına göre karar vermektedir zira çoğunluk onların elindeydi. Mutasarrıf tarafından vergilere yapılan zammı çoğunluk olarak veto etme yetkisini Maruniler Rüstem Paşa'ya karşı silah olarak kullanabilmekteydi. Lübnanlıların vergilerin yükseltilmesine karşı çıkması Osmanlı tarafından bir karşılık bulamamaktaydı zira Osmanlı Devleti'nin o dönemde içinde bulunduğu ekonomik çıkmazlar yüzünden Rüstem Paşa farklı önlemler almaya mecbur kalmaktaydı.

Bu sebeple Rüstem Paşa memurların aylıklarında keskin kısıntılar yapmıştır, bölgesel kolluk kuvvetlerini küçülmüş ve diğer kamusal masraf kalemlerini azaltmıştır. Bu tarz önlemler bütçe açığını nispeten azaltsa da meclis ve Rüstem Paşa arasında gerginlik yaratmıştır. Zamanla Rüstem Paşa meclise hiçbir konuda danışmaz ve onu saymaz olmuştur.¹⁵⁶

2.3.2.2. Bayındırlık Faaliyetleri

Cebel-i Lübnan'daki yol yapım çalışmalarını ilk kez 1858 yılında Fransızlar kendi sermayeleriyle başlatmıştır. Bu çalışmalar 1860 iç savaşı ile sekteye uğrasa da 1863 yılına gelindiğine devam etmiştir.¹⁵⁷ İlk mutasarrıf olan Davud Paşa zamanında

¹⁵³ John. P. Spagnolo, *France and Ottoman Lebanon*, S. 143, 144.

¹⁵⁴ Ek-1'e bakınız.

¹⁵⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı*, 479/17.

¹⁵⁶ Engin D. Akarlı, *The Long Peace*, S. 83, 84, 85.

¹⁵⁷ M. Jouplain, *Question du Liban: Etude d'Histoire Diplomatique & de Droit*, Ulan Press, New York, 2012, S. 548.

bir kilometre yolun ortalama maliyeti 20.000 kuruş, Franko Paşa zamanında 21.000 kuruş, Rüstem Paşa zamanında ise 19.594 kuruştur. Vasa Paşa zamanında ise 17.438 kuruştur.

Davud Paşa'nın Mutasarrıflığında toplamda 8,5 km. yol yapılmış olmakla birlikte giderler ise 170.000 kuruştur. Franko Paşa'nın mutasarrıflığında toplamda 17,75 km. yok yapılmış olmakla birlikte giderler 62.000 kuruştur. Rüstem Paşa zamanında ise toplamda 50,5 km. yol yapılmıştır ve masraflar ise 989.500 kuruştur. Vasa Paşa'nın görev süresinde ise 131,300 km. yol yapılmış ve giderler ise 2.284.500 kuruş olmuştur. 1861 yılından 1892 yılına kadar 33 sene içerisinde toplamda 208,5 km. yol yapılmıştır ve yol yapımına toplamda 3.506.000 kuruş harcanmıştır.

Davud Paşa'nın mutasarrıflığında dört menfez ve otuz sekiz suyolu inşa edilmiştir. Franko Paşa zamanında on sekiz köprü ve otuz beş suyolu inşa edilmiştir. Rüstem Paşa'nın mutasarrıflığında dokuz köprü, sekiz menfez ve iki yüz yirmi suyolu inşa edilmiştir. Vasa Paşa'nın döneminde ise yüz on beş köprü, otuz dokuz menfez, bin yedi yüz on dokuz suyolu inşa edilmiştir. 1861-1892 yılları arasında toplamda yüz kırk iki köprü, elli bir menfez, altı yüz elli bir suyolu inşa edilmiştir. Görüldüğü üzere Rüstem Paşa'nın döneminde ivme kazanan bayındırlık hizmetleri Vasa Paşa zamanında yükselişe geçmiştir.

Cebel-i Lübnan'da inşa edilen yollar makadam yol olmakla birlikte yapı malzemeleri Beyrut'a İngiltere ve Fransa gibi dış ülkelerden gelmekteydi. Yol yapımında boş iken ağırlığı iki ton, tam kapasite çalışırken beş ton olan ve dört katırın çektiği silindir kompresörler kullanılmaktaydı. Yol yapımında kullanılan bazı diğer malzemeler yerine göre yol yapımının olduğu yerde veya Cebel-i Lübnan'daki çeşitli şantiyelerde üretilmekteydi. Satın alınacak malzemeler mutasarrıfın onayına sunulduktan sonra Fransız şefler ve mühendisler tarafından yapıma başlanılmaktaydı. 1891 yılına gelindiğinde Beyrut-Damas ve Damas-Havran demiryolunun ve Sayda-Beyrut-Tripoli tramvay hattının varlığı da mutasarrıflık düzeninin gelmesi ile birlikte bölgede bayındırlık açısından bir artı ivmelenme olduğunu göstermektedir.¹⁵⁸

¹⁵⁸ Vitale Cuinet, Syrie, Liban et Palestine, S. 225-231.

2.3.2.3. Sosyolojik tablo, Göç ve Basın-Yayın

Mutasarrıflık Düzeninin Cebel-i Lübnan bölgesine gelmesi ve eskiye nazaran bir huzur ve barış ortamını tesis etmesi, ekonomik, siyasi ve idari değişim süreçleri şüphesiz ki bölgedeki sosyo-kültürel yapıda da bir transformasyona sebep olmuştur. Feodalitenin biterek Merkezi bürokratik düzenin gelmesi, bireysel haklar ve temsili hakların artması ile bölge halkının vizyonu da değişim göstermekteydi. Ekonomik durum iyi olmasa bile bölgede açılan fabrikaların varlığı, Avrupalı tüccarların bölgeye gelerek aynı zamanda kendi kültürlerini de getirmeleri ve misyonerlik faaliyetleri birleştiğinde sosyal sınıfların alt katmanlarında bulunan köylü ve işçi sınıfını hayatlarına dair yeni hayallere sevk etmeydi. Bu hayallerin bölgedeki güncel refah seviyesi ile uyuşmaması bölge halkının aklına göç fikrini getirmekteydi. Lübnan'ın göç vermesinin ana sebepleri yönetenlerin zulümleri veya maddi sıkıntılar değildi. Onların amaçları hayat kalitelerini yükselterek ailelerine de iyi bir hayat sunmaktı.

Ayrıca o dönemde ortaya atılan Arap nasyonalizmi fikri de Marunilerin büyük oranda Mısır'a göç etmesine sebep olmuştur. Orada kendi istedikleri gibi bir kariyer planlamayı amaçlayarak sağlık ve hukuk gibi alanlara yöneldiler. Bu göç dönemi aynı zamanda Arap nasyonalizmi propagandası yapan gazetelerin de doğuş dönemidir.¹⁵⁹ Maruniler ilerleyen dönemlerde Amerika, Avustralya, Arjantin, Brezilya gibi yaşadıkları topraklardan uzaklara göç etmişlerdir.¹⁶⁰ Cebel-i Lübnan demografik yapısının en büyük porsiyonunu oluşturan Maruniler için göç fikrinin farklı bir ideolojik altyapısı da bulunmaktaydı. Özerklik ve bağımsız devlet kurma fikrini Fransa'nın kışkırtması ile planlarında her daim bulunduran Maruniler için Osmanlı Devleti onların haklarını ve topraklarını gasp eden bir devletti. Bu görüşleri bölge halkına aşlamak adına Cebel-i Lübnan'dan ülkelerine dönen misyonerler ve bazı yabancı yayın organları Osmanlı'nın bölgeyi zulüm ve baskı altında yönettiklerine dair yalan haberler yayınlamaktaydı.

Osmanlı Devletinde gazetelerle ilgili yasa 1865 yılında uygulanmaya başlanmıştı. İskenderiye'de bulunan Reuters-Havas Telgraf Acentası aracılığıyla haber akışı hızlandığı için bölgede bir çok edebi ve politik yayınlar çıkmaya

¹⁵⁹ Jacques Nantet, *Histoire du Liban*, Edition de Minuit Besançon, Besançon, 1963, S. 211.

¹⁶⁰ Akram Fouad Khater, *Inventing Home Emigration, Gender and The Middle Class in Lebanon (1870-1920)*, University of California Press, Berkeley, 2001, S. 70.

başlamıştı. II. Abdülhamid'in tahta geçmesi ve Rusya'nın Osmanlı'ya savaş ilan etmesi üzerine basın sansürü daha sistematik hale gelmeye başlamıştı. Beyrut'da bu konuda yakından izlenmekteydi. Avrupa'da yayınlanıp Levant bölgesine gönderilen Arap gazetelerinden Londra'da yayınlanan “*al-Nahlah*” (1880), “*Hurriyah wa-Istiqlaliyah*” (1881), “*al-Khalifah*” , Paris'te yayınlanan “*al-Huquq*” (1880), “*Munabbih*” (1881), “*Kawkab al-Mashriq*” (1882) gibi gazeteler Osmanlı'nın Avrupa'dan isteği üzerine yasaklanmıştır.

Aynı şekilde Avrupa dillerinden yayın yapan bir çok Türk gazetesi de bu sansüre uğramıştır. Ayrıca Rüstem Paşa'nın Mutasarrıflık dönemine rast gelen 1881-1883 tarihleri arasında aşağıda sayacağımız gazeteler farklı sürelerde yayın durdurma cezalarına maruz kalmışlardır. Şöyle ki; “*al-jannah*” gazetesi Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı hakkında yanlış haber yapmaktan toplamda iki ay, “*al-Misbah*” gazetesi Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı hakkında ön yargılı haber yapmaktan iki ay, “*al-Taqaddum*” gazetesi Dürzileri aşağılamaktan dolayı bir ay ceza almıştır. Son olarak “*Lisan al-Hal*” gazetesi de Cebel-i Lübnan hakkında yanlış ve abartılmış yayın yapmaktan dolayı ceza almışlardır.¹⁶¹

Mutasarrıflık görevine tayin olduğunda Sultan Abdülaziz'in ikinci sınıf Osmaniye Nişanı verdiği Rüstem Paşa'ya 1875 yılında birinci sınıf Osmanlı Nişanı verilmiştir.¹⁶² Lübnan'da bıraktığı hatıralardan birisi de kendi isminin verildiği bahçe olan¹⁶³ Rüstem Paşa'yı Osmanlı yanlısı yönetimi ve zihniyeti dolayısıyla yabancı basında karalama faaliyetleri devam etmekteydi. Buna örnek olarak Ağustos 1875 tarihli “*Le Gaulois*” gazetesindeki bir yazıda Rüstem Paşa'nın Kırım Savaşından önce devletin parasını zimmetine geçirme suçundan dolayı uzun süreli bir ceza aldığı iddia edilmektedir.¹⁶⁴ Kırılgan bir sağlığa sahip olan Rüstem Paşa'nın 9 Haziran 1876 tarihli Fransızca bir belgede, belge tarihinden bir ay önce bir kaza geçirdiği belirtilmektedir. Kazadan sonra yaranın iyileşme göstermediği ve kazanın şokuyla birlikte yorgun düşen Rüstem Paşa'nın Avrupa'ya giderek daha iyi şartlarda tedavi görmesi gerektiği

¹⁶¹ Donald J. Cioeta, “Ottoman Censorship in Lebanon and Syria, 1876-1908”, *International Journal of Middle East Studies*, (1979), C: 10, No: 2, S. 169, 170, 182.

¹⁶² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Dahiliye Evrakı*, 697/48781.

¹⁶³ Georges Samné, *Correspondance D'Orient*, No. 122, 1913, S. 353.

¹⁶⁴ Fabricius, *Le Gaulois*, 30 Ağustos 1875, S. 1.

belirtilmektedir. Belgenin sonunda Beyrut'ta bulunan çeşitli Fransız doktor ve sağlık görevlilerinin imzası bulunmaktadır.¹⁶⁵

2.3.2.4. Yargı Reformları

Yenilikçi bir bürokratik zihniyete sahip olan Rüstem Paşa 1876 yılında yargı alanında düzenlemeler yapmıştır. Öncelikle hem sivil hem ceza davalarına bakan Merkez mahkemeyi yeniden organize eden Rüstem Paşa, bunla yetinmeyip sistemin daha hızlı için sivil ve ceza mahkemelerini ayırmıştır. Sivil mahkemenin başına Maruni, ceza mahkemesinin başına ise Dürzi atamıştır.¹⁶⁶ Bu reform'a baktığımızda Rüstem Paşa'nın bölüm başında belirttiğimiz her gruba eşit mesafede olması ve bölgede huzurun tesisi adına demokratik atılımlar yapmasını gözlemleyebiliriz. Fakat o dönemde yazılan bir Fransızca eserde Maruni yanlısı şekilde Rüstem Paşa'nın bu reformları kendi elini güçlendirmek adına yaptığını ve nizamnamenin dışına çıktığının ve bu durumun illegal olduğu belirtilmektedir.¹⁶⁷

Zira Dürzilerin de artık Cebel'de yeniden söz sahibi olması Marunilerin hoşuna gitmemektedir. Temyiz mercii de olan Merkez Mahkemeyi sivil ve ceza alanı olarak ikiye ayıran Rüstem Paşa ayrıca düzenli yargıçların sayısını da arttırmıştır. Altı büyük mezhepten altı kişi atanmıştır. Sivil mahkeme aynı zamanda bölge mahkemelerinin verdiklerini kararın temyiz edildiği mercii olmuştur. Ceza bölümü de küçük veya büyük ceza davalarının temyiz edildiği yerd.¹⁶⁸ Rüstem Paşanın idari ve siyasi alandaki yenilikçi zihniyet yapısı seleflerine de örnek olacak ve ileriki dönemlerde de bu reformlar korunmaya çalışılacaktır. Bu reformlar incelenirken Rüstem Paşa'nın bu eylemleri İmparatorluğun dahili ve harici problemlerle uğraştığı bir zamanda ekonomik yokluklar içerisinde yaptığı da unutulmamalıdır. Bu durumda Rüstem Paşa'nın kimi kaynaklarda Cebel-i Lübnan'ın ideal Mutasarrıfı olarak nitelendirilmesi mantığa aykırı gelmemektedir.

¹⁶⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Cebel-i Lübnan Evrakı*, 3/168.

¹⁶⁶ John P. Spagnolo, *France and Ottoman Lebanon*, S. 146.

¹⁶⁷ Louis De Badicour, *La France au Liban*, S. 281.

¹⁶⁸ Engin D. Akarlı, *The Long Peace*, S. 137.

2.3.3. Rüstem Paşa'nın Mutasarrıflık Döneminin Siyasi Analizi

2.3.3.1. Rüstem Paşa'nın Maruniler ve Dürziler ile olan ilişkileri

Rüstem Paşa'nın 2 Eylül 1877 tarihli, Hariciye Nazırı Server Paşa'ya gönderdiği belgede Cebel-i Lübnan bölgesindeki durumun gayet tatminkar olduğunu dile getirmektedir. Bölgedeki taraflar arasındaki anlaşmazlıkların buradaki sosyal hayatın bir parçası olduğundan bahseden Rüstem Paşa, bölgede sorun çıkartan elebaşlarını sürgün etme ve cezalandırma yetkisinin Babıali tarafından kendisine verilmesinin meyvelerini aldığını belirtmektedir. Bölgede askeri güce ve kamu düzenine katkısı olması açısından gönüllü bir birlik kurmak adına Dürzi şeflerini toplayarak Babıali'ye karşı düşüncelerinin ne olduğunu anlamak için Beyt el-Din'de onun önderliğinde toplanıldığını fakat sözlerinin ve çabalarının karşılık bulmadığını belirtmektedir.

Cebel-i Lübnan bölgesindeki etnik grupların vatansever bir zihniyet ile değil bireysel ve grupsal çıkarlar doğrultusunda hareket ettiklerini belirten Rüstem Paşa Cebel-i Lübnan'ın kuzeyinde yani Maruni bölgelerinde huzur ve asayişin devam ettiğinden bahsetmektedir. Yusuf Karam'ın geri döneceği bahsinin hep konuşulduğundan fakat Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığının önlem almasını gerektirecek derecede bir olgu olmadığını, bu konuyu dillendiren kişilerinde bazı eski partizanlar ve Karam'ın eski işbirlikçileri olduğunu belirtmektedir. Bunlardan birisinin de fanatik ve hırslı bir karaktere sahip olan Yusuf Dibs olduğunu belirten Rüstem Paşa onun bu faaliyetlerinin kendisinin ilerideki Patrikliği adına yaptığını belirtmektedir. Cebel-i Lübnan bölgesinin güneyinde yaşayan Dürziler nezdinde durumun kuzeydeki gibi iyi olduğunun söylenebileceğini belirten Rüstem Paşa, Suriye vilayetine komşu bölgelerde ve Beka vadisinde de huzurun hakim olduğunu belirtmektedir.

Beka vadisinde yaklaşık iki yüz kişilik bir Şii grubun bölgedeki köylere saldırdığını ve bu saldırının amacının da bölgede çeşitli suçlardan dolayı tutuklu bulunan elebaşlarından birisini kaçırmak olduğunu belirterek Beka vadisinde askeri kışlalar kurulması gerektiğini bildirmektedir. Bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerini önlemek adına beşinci Ordu Müşiri İzzet Paşa'nın yüz elli kişilik bir desteği Lübnan'ın milis gücüne dahil ettiğini belirtmektedir. Anti-Lübnan dağı civarında yaklaşık dört

yüz kişilik bir grubun isyan faaliyeti için toplandığını belirten Rüstem Paşa onlara gereken dersin verileceğine inandığını eklemektedir. Bütçeyle ilgili bilgi veren Rüstem Paşa Babıali'ye yaralı askerlere yardım için metal para halinde yüz bin kuruş yardım gönderdiğini belirterek, ileriki zamanlarda 93 harbinde savaşan kahraman Osmanlı askerleri için elinden geleni yapacağını belirtmektedir. Cebel-i Lübnan'ın kuzey ve güney bölgelerine geziler düzenlediğini belirten Rüstem Paşa bu sayede Maruni ve Dürzi ileri gelenleri ile diyalog kurma fırsatını bulmasının iyi bir şans olduğunu belirtmektedir. Beyrut Piskoposu Yusuf Dibs'in Yusuf Karam ve onun partizanlarının koruyucusu olduğunu belirten Rüstem Paşa Yusuf Dibs'in Osmanlı-Rus savaşından yararlanarak kendisinin bölgedeki Grek Ortodokslarla karşı karşıya gelmesini sağlamaya çalıştığını iletmektedir. Fransa Konsolusu Tricou ve İngiliz Konsolosu Eldridge'in sözlerinin geçtiği gruplara karşı otorite fikrinin aşılmasını takdir ettiğini belirten Rüstem Paşa onlara Babıali nezdinde bölgede sükuneti sağlamak adına sarf ettikleri çabalardan dolayı minnettarlığını iletmiş olduğunu belirtmektedir. Rüstem Paşa belgenin sonunda Server Paşa'dan bu belgeyi Sadrazam ve İçişleri Nazırına da iletmesini rica ederek yazısını sonlandırmaktadır.¹⁶⁹

İngilizlerin 1878 Berlin Kongresini toplayarak düze çıkardıkları Osmanlı-Rus krizinden sonra Osmanlı Devleti'nin yaşadığı prestij kaybı doğal olarak Cebel-i Lübnan'ı da etkilemekteydi. Bu durumdan fırsat bulan Maruniler Yusuf Karam'ın yeniden dönüp isyan hareketine kalkışacağı dedikodularını yaymaktaydılar. Babıali Rüstem Paşa'ya, Şam Valisi Hamdi Paşa ile birlikte hareket ederek bölgede çıkması muhtemel problemleri önlemesini emretmişti. Rüstem Paşa Şam'da bulunan düzenli orduların bir kısmını sorun çıkma ihtimali yüksek olan bölgelere yerleştirdi. Hamdi Paşa ve Rüstem Paşa çıkması muhtemel bir Dürzi-Maruni çatışmasının önüne geçmişlerdi.¹⁷⁰ Cebel-i Lübnan'da yaşayan halk İmparatorluk sorunlarına karşı duyarsız olmakla birlikte daha çok kendi geleceklerini düşünen bir profil sergilemekteydiler. Osmanlı'nın harici sorunlarına askeri olarak yardım etme çabasında olan Rüstem Paşa özellikle Dürziler arasından gönüllü bir birlik toplamaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Bu duyarsızlık sadece Marunilere özgü değildi. Dürziler ve Cebel'de yaşayan Müslümanlar da aynı oranda duyarsız idiler.¹⁷¹ Marunilerin ve bölgedeki Hıristiyanların misyonerlik faaliyetleri, göreve geldiği ilk

¹⁶⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı*, 519/52.

¹⁷⁰ Engin D. Akarlı, *The Long Peace*, S. 42.

¹⁷¹ John P Spagnolo, *France and Ottoman Lebanon*, S. 154, 155.

yıllarda da Rüstem Paşa'nın dikkatini çekmişti. Hıristiyan propagandalarına karşı eğitim alanında Osmanlı Hükümetinin mekteplerinin çoğalmasının elzem olduğunu düşünüyordu. 10 Şubat 1874 tarihli Rüstem Paşa'nın Babıali'ye gönderdiği bir belgede;

“Amerika konsolosundan bu kere aldığım tezkire-i mahsusa da Protestan misyonerlerin kendisine verdikleri mezkurenin mütalaasıyla is'af-ı mes'ul eylemekliğim ricasından ibaret olduğuna nazaran suret- mezkure kıraat olundukta. Zide-i mali-i canib-i hükümetten Cebel-i Lübnan'a tabii Şuf kazasında vaki muhtara karyesinde mektep açıldığının işitildiği ve halbuki karye-i merkumede kendilerinin Cizvit Papazlarının ikisi bab-ı mektepleri bulunduğu ve hatta geçende mezkur mekteplerden birinin mütercimi ancak iki bin kuruştan mütecaviz para sarf ettiklerinden şimdi eğerce canib-i hükümetten mektep açıldığı halde mezkur mekteplerin tatiline ve çocukların oraya nakline sebep olunacağı ve o halde bu ana değin sarf ettikleri emek ve çektikleri müşkilat ve zahmette beyhudeye gitmiş olacağından bahisle hükümet canibinden karye-i merkumede mektep açılmaması hususlarında çakerlerine rica ve ifade eylemesi istidasından ibaret bulunmuştur... Ahali evlatlarının icabet mekteplerine o hallerinin başlıca sebebi Devlet-i Aliye canibinden mektep bulunmadığından neş'et ettiği bedihi olarak zira merkumunun mekteplerine verilen çocukları ya Protestan veyahut Latin medihlerine idhalime teşvik etmekte ve bu nakille beraber kendi efkarlarını eşraba çalışmakta olduklarından... Artık eşyalarımı satacak olsam bile mezkur mektebin küşadını tasvir ve tamim eyledim.”¹⁷²

Bu belgeyle birlikte Rüstem Paşa, Şuf bölgesinde hükümet mekteplerinin çoğalmasının öneminden bahsetmektedir. Zira hükümet açılmadıkça ve çoğalmadıkça ahali halkının çocuklarının misyoner okullarına gitmeye mecbur kalarak onlar tarafından beyin yıkama faaliyetlerine maruz kalacaklarından endişe etmektedir. Düşük bütçeyle bile olsa hükümet okullarını açtığını ve açmaya çalışacağını bildirmektedir.

1878 yılında Kilise'nin bu saldırgan tavırlarına ve planlarına karşı Rüstem Paşa, otoritenin kim olduğunu göstermek adına sert bir hamle ile karşılık vermişti.

¹⁷² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı*, 473/91.

Kendisinin aleyhine eylemlerde bulunan Maruni Piskoposu Bulos Bustani'yi Babiali'den aldığı izinle birlikte 300 kişilik jandarma kuvveti ile evinden alarak Kudüs'e sürgüne yollamıştı. Kudüs'e yürüyerek götürülen Piskopos, aşırı sıcaklardan dolayı Tir'de bir gün, Akka'da iki gün mola vermiştir. Bustani orada ağır bir sürgün süreci geçirmiştir.¹⁷³ Rüstem Paşa, Fransa'nın aracılığı ile Masad Patrikliğinden Bustani adına bir sadakat sözü aldıktan sonra sürgünden dönmesine izin vermiştir. Bustani meselesi Fransızlar için bir prestij kaybı sayılabılırdi. Aynı zamanda bu olayla birlikte Fransa'nın Marunilerle olan bağları artık net bir şekilde açığa çıkmıştı. Fransa'nın Beyrut büyükelçisi olan Tricou'nun yerini almaya hazırlanan Guys, Rüstem Paşa'ya bir "Légion d'Honneur"¹⁷⁴ vadetmişti.¹⁷⁵ Fakat dönemin Fransa dışişleri bakanı Waddington'a göre bu olay Fransa için diplomatik açıdan prestij kaybıydı ve bu sebeple Rüstem Paşa'ya Fransa tarafından şeref nişanı 1880 yılında verilmiştir.¹⁷⁶

4 Temmuz 1878 tarihli, İstanbul gazetesinde yayınlanan bir habere karşılık olarak Fransa'nın yayınladığı bir reddiyenin Osmanlıca tercümesinde;

"13 Temmuz sene 1878 tarihli İstanbul gazetesinde görülen bend-i mahsustan alınan netice-i mefhumda ve resail-i kabinesi Suriye hakkında ettiği fedakarlıkları unuttuğu, su-i eliyle Fransa milleti 1859 tarihinde döktüğü kanları ve sarf ettiği mebaliği unutmamıştır. Hakkı mevcuttur. Binaenaleyh beyan-ı mütalaya mecbur olunuyor. Şöyle ki: Fransızlar Suriye'de ne tüfenk ve ne de top mermisi ettiler. Lübnan'ın öte tarafına dahi kadim nemade-i duhul olmadılar... İhtilala başlayan Maruniler heziye-i mağlubiyet altında kalarak Lübnan muhtariyet idaresi yapıldı. Suçlu suçsuz nice erler Fuat Paşa mersumun himmetleriyle kurşuna dizilmek ve salt olunmak cezalarını gördüler. Biçare Türkler hiçbir şeyde müdahaleleri yokken Fransa ve İngiltere'nin rekabetleri saikasıyla tazminat dahi verdiler..."¹⁷⁷

Bu metinde Fransa'nın çift taraflı diplomatik anlayışını görmekteyiz. Metinde Dürzilerin Cebel'de 1859 yılında Marunileri katlettiği iç savaşa gönderme yapılarak

¹⁷³ Louis De Badicour, La France au Liban, S. 288, 290.

¹⁷⁴ Şeref Nişanı.

¹⁷⁵ John P. Spagnolo, France and Ottoman Lebanon, S. 161, 162.

¹⁷⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Dahiliye Evrakı, 790/64200.

¹⁷⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği Evrakı, 2/46.

Fransa milleti kan dökmüştür denilmektedir. Fransa'nın Marunileri himaye ederek desteklediği ve yönlendirdiği burada açıkça belli olmaktadır. Fransızlar ayrıca bu durumu bahane ederek o dönemde donanmalarını da bölgeye getirmişlerdir. Metinde ayrıca Fuad Paşa'nın bölgeye gelerek düzen sağlama sürecinde sert yöntemler kullandığı eleştirisi yapılmaktadır. “*Biçare Türkler hiçbir şeyde müdahaleleri yokken Fransa ve İngiltere'nin rekabetleri saikasıyla tazminat dahi verdiler*” ibaresi ise tamamen Osmanlı'nın bölgede söz sahibi olmadığını empoze etmeye çalışan ve gerçeklerle örtüşmeyen bir propaganda ürünüdür. Bölgede sadece Fransa ve İngiltere varmış gibi lanse edilmeye çalışılsa da Fuad Paşa'nın Cebel-i Lübnan'daki iç savaşı bitirerek sükuneti sağlaması ve onun önderliğinde bir uluslararası komisyon kurularak Mutasarrıflık düzeninin kurulması Osmanlı'nın bölgede söz sahibi olmak adına yaptığı akıllıca diplomatik manevralar ile bölgenin siyasi ve diplomatik denge unsurlarından birisi olduğunu açığa çıkartmaktadır.

2.3.3.2. Rüstem Paşa'nın Şark-i Rumeli Vilayeti'ne Mutasarrıf ve Erzurum'a Vali olarak Atanması Durumu

Rüstem Paşa'nın Cebel-i Lübnan'da gösterdiği başarı ve Osmanlı-Rus savaşı boyunca bölgeyi sakin tutması gibi etmenler Şark-i Rumeli Vilayeti'nin Mutasarrıflığına Rüstem Paşa'nın getirileceği gibi söylentileri ortaya çıkarmıştır. Rüstem Paşa'nın 1878 yılının Mayıs ayında İstanbul'a çağırılması ise onun Rumeli Vilayetine atanacağı şüphelerini iyice güçlendirmiştir.¹⁷⁸ Bu şüpheleri güçlendiren etmenlerin birisi de Rüstem Paşa hakkında verilen şikayet dilekçelerinin çoğalmasıydı. 1878 tarihli şikayet dilekçesinde¹⁷⁹ Rüstem Paşa'nın despot bir Mutasarrıf olduğundan, Cebel'deki bütün grupların Rüstem Paşa'nın yönetiminden şikayetçi olduğundan, Rüstem Paşa'nın onun yönetimine muhalif olanları tutuklattığından bahsedilmektedir. Dilekçenin sonunda ise gönderen kişi olarak “*Au nom de tous les plaignants*” tüm şikayetçilerin adına denilmektedir. Dilekçeyi yazan ve gönderenin resmi bir mührünün belgede bulunmaması tüzel bir kişi olmadığını belirtmektedir. Ayrıca gönderen olarak net bir isim belirtilmemesi ise dilekçenin abartılmış ve Rüstem Paşa'ya karşı planlı bir hareket dahilinde gönderildiğini göstermektedir.

¹⁷⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Dahiliye Evrakı*, 768/62546.

¹⁷⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı*, 921/26.

1878 yılının sonunda Hariciye Nazırı Karatodori Paşa ve Sadrazam Arifi Paşa arasında geçen resmi yazışmalarda Rüstem Paşa'nın Şark-i Rumeli Vilayetine Mutasarrıf olarak atanacağı ve yerine de Franko Paşa'nın oğlu olan Nasri Bey'in atanacağı ve Fransa'nın da bu duruma sıcak baktığı belirtilmektedir.¹⁸⁰ Ayrıca 28 Aralık 1878 tarihli, Lord Salisbury ile dönemin Osmanlı Londra büyükelçisi olan Kostaki Musurus Paşa arasındaki yazışmada Rüstem Paşa'nın Berlin Antlaşmasının on yedinci maddesine dayanarak Şark-i Rumeli Vilayetine Mutasarrıf olarak atanmasına İngiliz Hükümetinin olumlu baktığı belirtilmektedir.¹⁸¹ Aynı belge sonrasında Osmanlıca'ya tercüme edilerek Hariciye Nezaretine gönderilmiştir.¹⁸²

İstanbul'dan Beyrut'a dönen Rüstem Paşa 06 Ocak 1879 tarihli, Hariciye Nazırı Karatodori Paşa'ya gönderdiği belgede Beyrut'ta yayınlanan gazetelerde kendisinin Şark-i Rumeli Vilayetine atanacağından ve yerine başkasının geçmesi hakkında haberler yayımlandığından bahsetmektedir. Bu konu ile ilgili resmi olarak kendisine hiçbir bilgi gelmediğini belirten Rüstem Paşa, Sultan II. Abdülhamid'den gelecek olan her türlü görevi ne zorlukta olursa olsun severek yerine getireceğini de bildirmektedir. Beyrut'ta kendisinin bilgi aldığı kaynaklara göre Rumeli'deki durumun hala stabil olmadığını ve gelecekte bölgenin ne durumda olacağını şu anda tahmin edilemediğini belirtmektedir. Rumeli'de üstünlük sağlamaya çalışan Rusya'nın aynı zamanda Cebel-i Lübnan Nizamnamesindeki garantör ülkelerden birisi olduğunu ve kendisinin Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı olarak on yıllık bir süreç adına görevlendirildiğini ve bu durumu Rusya'nın bahane ederek Rumeli Vilayetine Mutasarrıf olarak atanmasını engelleyeceğinden bahsetmektedir. Rüstem Paşa atandığı on yıllık sürecin sadece daha altı yılını yerine getirdiğini, yerine gelecek kişinin aynı prestiji yakalayacağını düşünmediğinden bu görevden alınmasının Babiali siyasetine bir yarar getirmeyeceğini belirtmektedir. Rüstem Paşa, Karatodori Paşa'dan dilekleriyle ilgili Arifi Paşa ile konuşmasını isteyerek yazısını sonlandırmaktadır.¹⁸³

21 Nisan 1879 tarihli "*Le Soir*" gazetesindeki bir yazıda Rüstem Paşa'nın Lübnan'da oluşan onun hakkındaki şikayetler yüzünden Babiali tarafından Lübnan'daki Mutasarrıflık görevinden alındığı gibi haberlerin doğru olmadığından,

¹⁸⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı*, 921/28.

¹⁸¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Londra Sefareti Evrakı*, 264/115.

¹⁸² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı Evrakı*, 4/1.

¹⁸³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı*, 921/29.

İstanbul'a çağırılma sebebinin bunlar olmadığından, Cebel-i Lübnan bölgesinde şikayetçi olanların ise belli bir amaçla bunu yaptıklarından ve Babıali'nin de Rüstem Paşa'nın görevindeki başarılarından memnuniyet duyduğundan bahsetmektedir. Yazıda ayrıca Rüstem Paşa'nın Şark-i Rumeli Vilayeti Mutasarrıfı olarak düşünülse de Cebel-i Lübnan görevinin garantör ülkelerle birlikte on yıllık bir süreç olarak planladığı belirtilmektedir. Bu yazıyla ilgili Paris Sefiri Saffet Paşa ve Hariciye Nazırı Karatodori Paşa arasındaki karşılıklı yazışmada Rüstem Paşa'nın Cebel-i Lübnan'daki görevine devam etmesinin Fransız çıkarlarına ters olduğu ve bundan rahatsız oldukları belirtilmektedir.¹⁸⁴

Dönemin Vaşington Sefiri Aristarşi Bey'in 13 Haziran 1879 tarihli, Hariciye Nazırı Karatodori Paşa'ya gönderdiği belgede Rüstem Paşa'nın İstanbul'a gelmesinin sebeplerinin basında çarpıtılarak anlatılmasına karşı gerekenlerin yapıldığından bahsetmekte ve Rüstem Paşa'nın Cebel-i Lübnan'daki konumunun bir analizini yapmaktadır.¹⁸⁵

24 Kasım 1879 tarihli, dönemin sadrazamı Said Paşa'nın kaleme aldığı bir belgede Sultan II. Abdülhamid'in Erzurum valiliğine Rüstem Paşa'nın atanmasını düşündüğünü ve yerine sadakatli ve yetkin birisinin atanması gerektiği durumundan haberdar olduğunu belirten Said Paşa kendisiyle Rüstem Paşa'nın Erzurum valiliğine atanması konusunda görüşmeye gelen İngiliz elçisinden ve yapılması muhtemel bu atamanın garantör ülkelerle birlikte imzalanan Rüstem Paşa'nın bu göreve on yıl süreyle atanmasını havi protokole mugayir olduğunu belirtmektedir. Fransa'nın, Rüstem Paşa'nın Şark-i Rumeli Vilayetine Mutasarrıf olarak atanması gündeme geldiğinde yerine Nasri Bey'i getirmeye çalıştığını belirten Said Paşa Fransa'nın yine bu tarz siyasi kulisler içinde olduğunu eklemektedir. Lord Salisbury'den gelen bir telgrafta ise Aleksandır Karatodori Paşa'nın Rüstem Paşa'nın yerine atanamayacağını belirtildiğini bildiren Said Paşa şu şekilde devam etmektedir;

“Suriye kıt'ay-ı mühimmesinin muhafaza-i asayiş-i esbabından başlıcası Cebel-i Lübnan Mutasarrıfının hüsn-ü harekatı ve hukuk ve menafi-i Devlet-i Aliye'yi muhafazaya sa'y ve gayret-i maddesi olup Rüstem Paşa şimdiye kadar bu maksada göre çalışmış ve eser-i fiili dahi ibraz etmekte bulunmuş olup

¹⁸⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı*, 921/31.

¹⁸⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı*, 921/33.

iz 'an-ı cümle geçende Dürzilerle Maruniler beyanında zuhur eden ve büyük bir mesele şeklini almaya müsteid olan hadisenin te'kininde dahi kendisinin Cebel-i Lübnan'ca olan tecrübe ve malumatından hayli istifade kılınmış olduğundan şimdi İngiltere tarafından teveccüh olunan zevattan gerek Aleksandır Paşa'nın ve gerek yukarıda isimleri geçen sair zevatın tecrübe ve halleri Cebel'in muhafaza-i asayişinin te'minine kafi olabilmesi acizlerine göre meşuk ve gayrikabil olup..."

Bu yazdıkları ile Rüstem Paşa'nın yerine geçmesi muhtemel kişilerin Cebel-i Lübnan'da onun kadar başarılı bir yönetim ve idare tesis edemeyeceklerini belirten Said Paşa Erzurum'daki Müslüman nüfusun diğer din gruplarının nüfusuna nazaran dört misli olduğunu belirterek Rüstem Paşa gibi bir Hıristiyan bürokratin bu göreve getirilmesinin ne ölçüde doğru olacağını zihninin almadığını ve konunun Meclis-i Vükela'da görüşülerek karara varılmasını ve son tahlilde Sultan'ın emirlerine göre davranacağını belirterek yazısını sonlandırmaktadır.¹⁸⁶

2.3.3.3. Rüstem Paşa'nın İngiltere ve Fransa ile olan İlişkileri

29 Ekim 1879 tarihli, Rüstem Paşa'nın Londra sefaretine gönderdiği bir telgrafta Reuters Ajansının Dürzilerin Marunileri katlettiğine dair haberin yalan olduğundan bahsetmektedir. Asıl çatışmanın Havran bölgesinde Dürziler ve Müslümanlar arasında belirtmektedir. Telgrafi alan Londra Sefareti 31 Ekim'de Reuters ajansına ekinde telgraf ile bir yazı göndererek yapılan yanlış haberin Rüstem Paşa'nın telgraftaki direktiflerine göre düzeltilmesini talep etmiştir.¹⁸⁷

12 Ekim 1879 tarihli, Rüstem Paşa'nın Saffet Paşa'ya gönderdiği bir yazıda İngiliz Diplomat ve Arkeolog Sir Henry Layard'ın Beyrut'a geldiğinden bahsetmektedir. Beyrut İngiliz büyükelçisi tarafından Beyrut yakınlarındaki Aalay şehrine Henry Layard ve eşi ile birlikte yemeğe davet edildiğini belirten Rüstem Paşa ertesi gün Beyt el-Din'e dönerken İngiliz büyükelçisinin kendisine eşlik ettiğini belirtmektedir. Yol boyunca çeşitli sempatik gösterilerle karşılandıklarından bahseden Rüstem Paşa geçtikleri bölgelerdeki sivil veya dini ileri gelenlerinin onların

¹⁸⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Resmi Maruzat Evrakı*, 4/71.

¹⁸⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Londra Sefareti Evrakı*, 265/39.

konvoyuna eşlik ettiklerini belirtmektedir. 1 Ekim’de büyükelçi ile kendisinin Beyt el-Din’e ulaştıklarından ve büyükelçinin Cuma’ya kadar burada kalmaya karar verip bölgedeki mahkemeleri, büroları, dükkanları, askeri bölgeleri ve oralarda eğitim yapan askerleri ve atlıların cirit oynamasını büyük ilgiyle izlediğini belirten Rüstem Paşa Dayr el-Kamar ve Sayda bölgesinin Grek Katolik Piskoposlarının, Dürzilerin Ukkal olan şeyhlerinin ve komşu bölgelerin emirlerinin ve şeyhlerinin onu ziyarete geldiğinden bahsetmektedir. Ayrıca büyükelçinin kendisi ile birlikte Şuf bölgesi kaymakamı Emir Mustafa Rustan’ı, Muhtara bölgesindeki Dürzi Canpolat ailesinin beylerini ziyaret ettiklerini belirten Rüstem Paşa büyükelçinin bu bölgede büyük ilgi ile karşılandığını belirtmektedir. İngiliz büyükelçisinin ziyaretlerinde yaptığı konuşmalarda II. Abdülhamid’i övdüğünden ve onun nezdinde Cebel-i Lübnan Mutasarrıfına, bölgedeki yasalara uyulmasını ve bu konuda üzerlerine düşenleri yapmaları gerektiği konusunda salık verdiğinden bahsetmektedir. Büyükelçinin bölgeden ayrılırken ona eşlik etmesi için çeşitli görevliler ve atlı askerler gönderdiğini belirten Rüstem Paşa Sir Henry Layard’ın gördüğü ilgiden memnun kaldığını belirtmektedir.¹⁸⁸

İngiltere ve Fransa’nın Cebel-i Lübnan’da Osmanlı’yı pasifize etme çabalarının arkasında daha büyük bir resim bulunmaktaydı. İngiltere’nin amacı Doğu Akdeniz’in kontrolünü ve önemli limanlarının ele geçirerek Hindistan’dan ham madde ve ticaret akışının kontrolünü eline almak istiyordu. Fransa ise eski zamanlarda da olduğu üzere Suriye’nin ve Filistin’inin kontrolünü ele geçirmek istiyordu. Bölgede diplomatik bir satranç oynanmaktaydı. Bölgedeki değişken dengeler açısından Fransa, Ortadoğu politikasını tekrar gözden geçirmek adına Yüzbaşı Louis de Torcy’yi bölgeye göndererek bir analiz yapmasını istedi.

Bölgeye giden Torcy, siyasi ve askeri açıdan bölgeyi ele geçirme planlarını yapmakta ve bunu Fransız hükümetine rapor şeklinde göndermekteydi. İngiltere’nin planlarını uygulamadan önce Fransa’nın insiyatif alması gerektiğini belirten Torcy, Fransa’nın Dürziler gibi bölgedeki diğer mezhep gruplarını da dikkate alması gerektiğini bildirmekteydi. Lübnan’da Fransa’nın eli olan Marunilerin önemini bu açıdan da raporlarında vurgulamaktaydı.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı*, 921/35.

¹⁸⁹ John P. Spagnolo, *France and Ottoman Lebanon*, S. 163, 164.

Yüzbaşı Torcy'nin siyasi kulis faaliyetleri ile ilgili birçok şikayet alınınca, Divan-ı Hümayun durumu Hariciye Nezareti'ne bildirerek Fransa Sefaretine bir yazı gönderilmesini talep etmiştir. Böylece Paris Sefiri Esad Paşa'ya gönderilen 15 Eylül 1881 tarihli bir telgrafta Torcy'nin Dürzi şeyhlerini Babıali'ye karşı kışkırtmaya çalıştığını bildirmektedir. Bu amaçla Torcy'nin Dürzi şeyhlerine hediye, para veya çeşitli sözler vererek Dürzileri Fransa tarafına çekme faaliyetinde bulunduğu bildirilmekteydi. Telgrafın sonunda ise Esad Paşa'dan konuyla ilgili gerekli girişimlerde bulunması istenmektedir.¹⁹⁰

Rüstem Paşa'nın on yıllık Mutasarrıflık görev sürecinin sonuna yaklaşılırken Avusturya'da Rüstem Paşa'yı bir nişan ile taltif etmişti.¹⁹¹

1882 yılında İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesi üzerine Fransa bölgedeki gücünün sarsılacağından endişe duymaya başlamıştı. Fransa ve dolayısıyla Maruni Kilisesi Rüstem Paşa'yı kendilerine engel olarak görmekteydiler. Rüstem Paşa'nın görev süresinin dolmasına yakın zamanlarda Suriye, Lübnan bölgesindeki ve İstanbul'daki Fransız diplomatlarının Rüstem Paşa'nın yeniden atanma ihtimalini ortadan kaldırmak için yaptıkları çalışmalar Fransızların Rüstem Paşa'ya bakış açılarını ve Rüstem Paşa'nın her zaman Osmanlı Devleti çıkarlarının bir savunucusu olduğunu göstermektedir. Fransa'nın Rüstem Paşa'ya karşı başlattıkları bu yıpratma operasyonunun bir ayağı da Rüstem Paşa hakkındaki birçok şikayet dilekçelerinin İstanbul'daki büyük güçlerin elçiliklerine ve Babıali'ye yollanmaya başlamasıydı.¹⁹²

Babıali'ye yollanan şikayet dilekçelerinde, Rüstem Paşa'nın Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesindeki maddelerin dışına çıkarak yönetim uyguladığı, kendi keyfiyetine göre kararlar verdiği şeklinde iddialar bulunmaktaydı. Şikayet dilekçelerinde ise imzalayanların ismi bulunmamakla beraber sadece bölge ismi verilmekteydi. Dilekçelerde ayrıca Rüstem Paşa'ya hizmet eden bazı kişilerin ellerinde onların haberi olmadan, onların isimlerinin kazındığı sahte mühürler taşıdıklarını ve Rüstem Paşa'yı öven dilekçelere bu mühürleri basarak algı yanıltması ile karışıklık yapmaya çalıştıklarını belirtilmekteydi.¹⁹³ Şikayetlerin sebebini anlamak isteyen Babıali Şam Valisi Ahmet Hamdi Paşa'ya konuyla ilgili ne bildiğini sormuştu.

¹⁹⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı*, 1529/48.

¹⁹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Dahiliye Evrakı*, 826/66547.

¹⁹² Engin D. Akarlı, *The Long Peace*, S. 44.

¹⁹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Sadaret Cebel-i Lübnan Evrakı*, 1/15.

Ahmet Hamdi Paşa cevaben Rüstem Paşa'yı savunarak, Nizamname'nin dışına çıkmasının sebeplerini yargıyı pozitif yönde revize etmek ve alınan ekstra vergilerin ise bayındırlık hizmetlerine harcandığını belirterek Rüstem Paşa'nın her halükarda Lübnan'ın refahı için çalıştığını belirtmekteydi. Şikayet dilekçelerini gönderenlerin Rüstem Paşa'nın tekrar atanmasını engellemeye çalışan Maruniler dolayısıyla Fransa idi. Ahmet Hamdi Paşa'ya göre Rüstem Paşa Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı için ideal bir profildi.¹⁹⁴

15 Ocak 1883 tarihli, Rüstem Paşa'nın Babıali'ye gönderdiği bir yazısında Fransa ve Maruni işbirliği ile kendisine karşı yapılan faaliyetlerden bahsetmiştir. Fransa'nın Marunileri kullanarak Cebel-i Lübnan'da bir nüfuz ortamı yaratmaya çalışarak Osmanlı otoritesini bertaraf etmek istediklerini fakat kendisinin Osmanlı Devleti çıkarlarının her daim vatanperver bir savunucusu olduğunu şu cümlelerle dile getirmektedir;

“Çakerleriyle mezkur piskoposlar ve onların taraftarı olan bir takım müfsitler Beyrut'ta husule gelen ihtilafat ve mebyanatın esbab-ı asliyesi merkumunun Cebel-i Hükümetini taht-ı tasallut ve nüfuzlarında bulundurmak ve sabıkı şehv-i fakir ve fukara ve amel-i saireyi çekinerek ve bu sayede Cebel'de metin bir Maruni vukuu bir Fransız nüfuzu peyda edip Hukuk-u Saltanat-ı Seniye'yi bütün bütün ayak altına almak eftar ve mekasıt-ı batılada bulunmalarından ileri gelip kulları ise Devlet-i Aliye'nin kadim bendesi vatan nimetiyle perverde olmuş sarik kölesi bulunacağım cihette saf aldınız.”

Rüstem Paşa yazısında ayrıca kendisi hakkında verilen şikayet dilekçelerinden bahsederek bu dilekçelerin amacının büyük güçleri Osmanlı Devletine karşı kıskırtmak olduğunu belirtmektedir. Cebel'deki Fransız Konsolosunun *“Ya Rüstem Paşa bi asar yahut ben buradan gidiyorum”* şeklinde sözler söylediğini belirterek müfsidane eylemlerde bulunduğunu anlatmaktadır. Yusuf Karam'ın yönettiği bir matbaada kendisinin aleyhinde yazılar basılıp dağıtıldığını fakat imzasız olan bu kağıtların dikkate alınmayacağını düşündüğünü belirten Rüstem Paşa, bu nüshaların Fransız *“Journal des Débats”* gazetesinde de yayınladığını belirtmiştir. Rüstem Paşa

¹⁹⁴ Engin D. Akarlı, *The Long Peace*, S. 44, 45.

yazısının sonunda kendisinin sadece görev adamı ve Osmanlı Devletinin hizmetkârı olduğunu, Fransa veya bölgedeki başka güçlerin düşmanı olmadığını belirtmektedir.¹⁹⁵

Aynı tarihlerde Şam'da bulunan beşinci Ordu Müşiri Hüseyin Fevzi Paşa Babıali'ye gönderdiği şifreli telgrafta Rüstem Paşa'nın görev sürmesinin bitmesine az kaldığından dolayı yeni bir Mutasarrıf aranmakta olduğunu gazetelerden öğrendiğini belirterek, Rüstem Paşa'nın on yıllık görev sürecinde yetkin bir devlet adamı olduğunu kanıtladığını ve Rüstem Paşa bu görevi devam ettirdikçe dış güçlerin bölgeye müdahale edemeyeceğini ve Rüstem Paşa'nın bu görevde kalması gerektiğini iletmekteydi.¹⁹⁶ Yabancı bir gazetenin 25 Şubat 1883 tarihli bir köşe yazısında Babıali'nin Rüstem Paşa'yı tekrar beş yıllığına atamasının beklendiğini belirtmektedir ve Rüstem Paşa için "*The best ruler The Lebanon has seen since its creation as an autonomous state*"¹⁹⁷ denilmekteydi.¹⁹⁸

Rüstem Paşa 26 Şubat 1883 tarihli, Arifi Paşa'ya yolladığı bir yazıda kendisi hakkında etrafta birçok söylentilerin dolaştığını fakat kendisinin bunlardan haberi olmadığını belirterek Arifi Paşa'dan kendisinin geleceği ile ilgili bürokratik üst yapının ne düşündüğünü kendisine bildirmesini rica etmektedir.¹⁹⁹

Rüstem Paşa hakkındaki genel pozitif görüşlere rağmen Fransa'nın Rüstem Paşa'nın yerine kendi çıkarlarına hizmet edecek birisini atama çabaları sonucunda onun Mutasarrıflık görevinde kalmasını isteyen sadece İngilizler, Ruslar, Şuf Kaymakamı ve Emir Mustafa Arslan'dı. Fransızların Rüstem Paşa'nın yerine düşündükleri adaylar Nasri Bey ve Bedros Kuyumcuyan idi.²⁰⁰ II. Abdülhamid Rüstem Paşa'nın görevde kalmasını istiyordu. Fransa'nın Rüstem Paşa'ya karşı olan keskin tavrı sonucunda Rüstem Paşa'nın görevde kalamayacağı anlaşılınca yerine atacak kişi olarak birçok isim gösterilse de II. Abdülhamid sürecin sonunda Edirne Valisi Müşaviri Vasa Efendi'yi Mutasarrıf olarak atamıştır.²⁰¹

Rüstem Paşa Cebel-i Lübnan gibi kaos'a meyilli, çoklu etnik ve mezhep yapısına sahip bir bölgede Osmanlı'nın dışarıdan ve içeriden çeşitli zorluklar ile baş

¹⁹⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Esas Evrakı*, 44/68.

¹⁹⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Askeri Maruzat Evrakı*, 17/33.

¹⁹⁷ Mutasarrıflığın kurulmasından itibaren şimdiye dek gördüğü en iyi yönetici.

¹⁹⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı*, 58/7.

¹⁹⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı*, 916/6.

²⁰⁰ John P. Spagnolo, *France and Ottoman Lebanon*, S. 167, 168.

²⁰¹ Engin D. Akarlı, *The Long Peace*, S. 45.

etmeye çalıştığı bir dönemde on yıl gibi uzun bir süre Mutasarrıflık yapmıştır. Bu süreçte yaptığı idari reformlar, bayındırlık hizmetleri, eğitim ve bütçe çalışmaları ile Osmanlı çıkarlarını gözeterek bölge halkının refah düzeyini arttırmaya çalışmıştır. Dış güçlerin planlarının içinde bulunan bölgedeki diplomatik dengeleri gözeterek Osmanlı-Rus savaşı ve sonrası gibi dönemlerde bölgeyi huzurlu tutmayı başarmıştır. Rüstem Paşa'nın görev süresi bittiğinde hem Babıali hem yabancı devletlerin bürokratik çevrelerinden Rüstem Paşa'nın görevde kalmasını istemişlerdir. Buna şiddetle karşı çıkan sadece Fransa'dır diyebiliriz. Rüstem Paşa'nın Mutasarrıflık idari işleyiş ağını yenileşmeye tabi tutan ve geliştiren reformlar sonraki dönemlerde muhafaza edilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmanın ilk bölümünde Cebel-i Lübnan'ın yani Lübnan dağı'nın zaman içinde coğrafi bir kavramdan siyasi bir kavrama evrilişi anlatılmış ve ikinci bölümde anlatılan Rüstem Paşa'nın özgeçmişi, kişiliği ve Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı dönemi anlatılmadan önce fikirsel altyapı oluşturulmuştur. İkinci bölümde ise Rüstem Paşa'nın özgeçmişi ve bürokratik geçmişine göz atıldıktan sonra Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı dönemi incelenmiştir. Böylece bu çalışmada Cebel-i Lübnan, 1861 Vilayet Nizamnamesine kadar birçok açıdan incelenmiş ve Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığının kurulması ile birlikte Rüstem Paşa'nın bir devlet adamı olarak yönetim süreci ve bu süreçte Cebel-i Lübnan'ın durumu incelenmiştir. Bu çalışmada Türkçe, İngilizce ve Fransızca yazılı kaynaklardan yararlanılmıştır. Rüstem Paşa'nın Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı dönemi incelenirken temel eserler olarak Engin Deniz Akarlı – The Long Peace ve John P. Spagnolo – France and Ottoman Lebanon (1861-1914) adlı eserlerden, Osmanlıca, İngilizce ve Fransızca arşiv belgelerinden ve dönemin Fransızca ve İngilizce gazetelerinden de yararlanılmıştır.

Lübnan bölgesi eski çağlardan günümüze kadar önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmış kutsal metinlerde de geçen kendine has bir coğrafi yapıya sahip bir bölgedir. Doğu Akdeniz'in önemli limanlarından birisi olan Beyrut eski dönemlerden beri bölge ticaretinin önemli üslerinden birisidir. Cebel-i Lübnan yani Lübnan dağı, Lübnan'ın kuzeyinden güneyine uzanan bir dağ sırasıdır. Kadim dinlerin beşiği olan Ortadoğu içinde yer alan Lübnan'da üç semavi dinden de mensuplar eski dönemden beri bölgede yaşamışlardır. Heterodoks dini gruplar için Cebel-i Lübnan ise fiziki açıdan bir sığınak işlevi görmüştür. Bu sebeple de bu tarz mezhep grupları tarafından tehlikelerden sığınabilecekleri bir güvenli alan haline gelmiştir.

Bölgenin siyasi gelişiminde önemli rolleri olan ve bölge halkının çoğunluğunu oluşturan iki ana mezhep grubu vardır. Bunlar Maruniler ve Dürzilerdir. Maruniler Katolik bir Hıristiyan cemaatidir. Aziz Marun'a dayanan bu cemaatin Cebel-i Lübnan bölgesine gelişleri 5.yy.'a kadar inmektedir. Dürziler ise Fatımilerin beşinci halifesi olan El Aziz'in oğlu olan Hakim-Bi-Emrillah tarafından ortaya konulan bir inanç sistemidir.

M. S. 500'lü yıllarda bölgeye Arapların gelmesi ile başlayan ve 1845 yılına kadar sürecek olan Feodal Emirlik sistemi modern zamanlara kadar Lübnan'ın

yönetim modeli olmuştur. Bölge 1099-1291 yılları arasında süren Haçlı üstünlüğünü bitiren Memlükler uzun bir süre egemen güç olarak Cebel-i Lübnan'a hakim olmuşlardır. 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in bölgeyi fethetmesi ile Lübnan'da Mukata sistemi hakim olmuştu. Fakat merkeziyetçi bir yönetim yapısının yoksunluğu ve ekonomi ve vergi düzenin eşitsizliği, medeni kanun ve yargı yapısının olmaması huzursuzluk ve kargaşa ortamını zaman zaman tetiklemekteydi. 1820 yılındaki vergilere karşı yapılan isyan, 1840 yılındaki, 1860 iç savaşının bir provası olan Maruni – Dürzi çatışması da bu duruma örnek gösterilebilir. 1860'daki iç savaş ise Mutasarrıflık düzeninin kurulması ile sonuçlanarak Lübnan tarihindeki kırılma noktasıdır denilebilir.

Osmanlı'nın asi Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın ajandasında Fransızların da emelleri arasında olduğu gibi Suriye'yi fethetmek bulunmaktaydı. Oğlu İbrahim Paşa ise 1831-1840 yılları arasında Lübnan'da hüküm sürmüştür. İbrahim Paşa döneminde merkezi yönetim sistemine geçiş manevraları yaşanmıştır. Meclis kurulmuş ve bireysel haklar ön plana çıkartılmıştır. Aynı zamanda bu dönemde Beyrut'taki Avrupalı tüccar oranı artış göstermiştir. Fakat köylülerden ağır vergiler yine değişmemekteydi. Kavalalı Mehmed Ali Paşa problemi çözüldükten sonra 1840 yılında bölgede ortaya çıkan Maruni – Dürzi çatışması Osmanlı tarafından engellendikten sonra 1845 yılında iki kaymakamlık yönetimine geçilmiştir.

İki kaymakamlık yönetimi güneyde Dürzi kaymakamlığı, Kuzeyde Maruni kaymakamlığı olmak üzere Lübnan'ı ikiye bölmekteydi. Böylelikle yüzyıllardır süregelen feodal yönetim sisteminin de sonuna gelmiş oluyordu. Merkeziyetçi yönetime geçiş aşamasında iki kaymakamlık dönemi en büyük manevralardan birisidir. Fakat iki kaymakamlık düzeni bölgenin demografik yapısı ile uyuşmamaktaydı. Şöyle ki; Maruni kaymakamlığı sınırları içerisinde Dürzilerin yoğunlukta yaşadığı yerler vardı ve Dürzi kaymakamlığı bölgesinde de Maruniler hakeza aynı şekildeydi. 19.yy.'da Marunilerin ipek üretiminde monopol olmaları ve bu sebeple güçlenmelerinden dolayı o zamana kadar Cebel-i Dürüz yani Dürzi Dağı olarak anılan bölge artık Cebel-i Lübnan yani Lübnan Dağı olarak anılıyordu. 1858 yılına gelindiğinde çatışmalar baş göstermişti. 1860 yılında ise büyük bir iç savaş patlak vermiş ve Dürziler büyük sayılarda Maruni'yi katletmişti. Çalışmamızın birinci bölümde Cebel-i Lübnan bölgesinin eski çağlardan 1861 Cebel-i Lübnan Vilayet

Nizamnamesi'ne kadar olan süreçteki genel tarihçesinin yanı sıra siyasi, idari, ekonomik, sosyolojik, kültürel ve dini yapı gibi birden fazla bağlam anlatılmıştır.

İkinci bölümde ise öncelikle Rüstem Paşa'nın kişisel ve bürokratik özgeçmişinden bahsedilmiştir. Osmanlı Bürokrasisinin içinde yetişen Rüstem Paşa son görevi olan Londra Sefirliğinden önce Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığına atanacaktır. Bölgede emelleri olan Fransa ve İngiltere gibi büyük güçler dini himaye olgusunu bahane ederek bölgeye müdahale fırsatı ararlarken bu iç savaş onlara fırsat olabilirdi. Babıali'nin deneyimli devlet adamı Tanzimat'ın mimarlarından Fuad Paşa bu durumu önlemek adına *fevkalade komiser* sıfatı ile gönderilmişti. Asayişin bozulduğu Cebel-i Lübnan bölgesinde Fuad Paşa iç savaşı sert şekilde bastırarak suçluları yargılayarak adaleti tesis etmiştir. Fuad Paşa'nın başkanlığında bir dizi Uluslararası komisyonlar sonucunda Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi İstanbul Pera'da imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Böylece bölgede 1. Dünya Savaşı'na kadar sürecek otonom bir düzen hüküm sürmeye başlamıştır. Fransızların "*Petit Liban*" yani Küçük Lübnan olarak nitelendirdikleri Lübnan Dağı artık mutasarrıflık düzenine geçmişti. Bu Nizamname'ye göre Mutasarrıf Hıristiyanlar arasından seçilecekti. Bu önemli göreve getirilen ilk kişi Osmanlı Bürokrasisinden yetişmiş Ermeni kökenli Katolik Davud Paşa'dır. Sonrasında ise Franko Paşa Mutasarrıflık görevine atanmıştır. Bölgede üçüncü Mutasarrıf olan Rüstem Bey St. Petersburg büyükelçiliği görevini müteakip vezaret rütbesi ile Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığına Sultan Abdülaziz'in fermanı ve garantör ülkelerin de imzaladığı bir protokol ile on yıllık bir süre için atanmıştır.

Bu çalışmada Rüstem Paşa'nın Mutasarrıflık dönemi İdari ve Siyasi analiz olarak iki bölümde incelenmiştir. Bu bölümde Engin Deniz Akarlı – The Long Peace ve John P. Spagnolo – France and Ottoman Lebanon (1861-1914) eserlerinden ve Osmanlı Arşivindeki Osmanlıca, İngilizce ve Fransızca belgelerden yararlanılmıştır. Rüstem Paşa Mutasarrıflık görevine geldiğinde Osmanlı Devleti çalkantılı bir dönemdedi. 1876 yılında Rüstem Paşa'nın görevinin üçüncü senesinde Osmanlı Devletinde kıtlık baş göstermişti. Bir yandan Mutasarrıflık ile Cebel-i Lübnan'da kurulan meşveret meclisi fonksiyonundaki Meclis Rüstem Paşa'nın bütçeyi düzenlemek adına yaptığı vergi zamlarını veto etmekteydi. Bütçeyi düzenlemekte zorluk çeken Rüstem Paşa yine de bayındırlık hizmetlerinde rakamsal olarak ve yaptığı çalışmalar açısından atılım yapmıştır. Rüstem Paşa Cebel-i Lübnan'daki bütün

gruplara karşı mesafeliydi. Onun birincil önceliği Osmanlı çıkarlarıydı ve adaletli davranmaya çok önem veren bir devlet adamıydı.

Adaletin hızlı işlemesine verdiği önemi yaptığı yargı reformlarından anlayabiliriz. Merkez Mahkemenin iş yükünü azaltıp adaletin daha çabuk sağlanması adına Merkez Mahkemesini Sivil ve Ceza Mahkemeleri olarak ikiye ayırmıştır. Rüstem Paşa ayrıca bölgedeki hükümet okullarının çoğaltılması gerektiğini savunmaktaydı. Zira misyoner okulları eğer bölgede hükümetin kurduğu bir okul yoksa oradaki talebeleri kendilerine çekmeye çalışmaktaydılar.

Rüstem Paşa'nın sürdürdüğü başarılı Mutasarrıflık sürecinden dolayı Babiali onu zaman zaman Osmanlı Toprakları hinterlandının içerisinde karışık olan bölgelere Mutasarrıf veya Vali olarak atanmayı düşünmüştür. Bunlardan birisi Şark-i Rumeli Vilayeti diğeri de Erzurum'dur. Yabancı ve Türkçe literatür incelemelerimizde Şark-i Rumeli Vilayetine Mutasarrıf olarak atanması durumu az sayıda eserde geçmekteyse de Erzurum Valiliğine atanması durumuna yerli ve yabancı literatürde rastlamamış bulunmaktayız. Osmanlı Arşivinden bulduğumuz belgeler yardımıyla bu durumu ilk olarak çalışmamızda nakletmiş bulunmaktayız. Rüstem Paşa'nın ismi bu atamalar için geçtiyse de hem büyük güçler hem de Babiali Rüstem Paşa'yı Cebel-i Lübnan'dan almanın hata olacağını düşünmekteydiler. Bu sebeple Rüstem Paşa Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı görevinde ilk atandığı protokolde denildiği gibi on yıl kalmıştır. Rüstem Paşa'nın Marunilere mesafeli olması ve onların Cebel-i Lübnan'da Fransa'yı arkalarına alarak otorite kurma çabalarının önüne set koyması Rüstem Paşa'yı Fransa ve Maruniler nezdinde istenmeyen adam olmasına sebep olmuştur. Özellikle Rüstem Paşa'nın görev süresinin sonlarına doğru bir çok şikayet dilekçeleri büyük güçlerin İstanbul konsolosluklarına ve Babiali'ye gönderilmeye başlanmıştır. Fakat bu dilekçeler gerçeklerle uyuşmamaktadır. Dilekçelerin üslubunda abartılı bir ajitatif dil kullanılmakla birlikte dilekçeyi verenlerin kimlikleri net olarak belli değildir ve sadece bölge ismi verilmektedir. Ayrıca şikayet dilekçelerinde resmi bir mühür bulunmamaktadır. Bu olgular birleştiğinde verilen şikayet dilekçelerinin Rüstem Paşa'nın Fransa ve Marunilere karşı duruşu olarak nitelendirilebilir.

Rüstem Paşa'nın Fransızlara karşı bu kararlı duruşundan dolayı Rüstem Paşa'nın görev süreci sona yaklaştığında Fransızlar Rüstem Paşa'nın yeniden atanmaması için çalışmışlardır. Sultan II. Abdülhamid Rüstem Paşa'nın görevde

kalmasını istemekteydi. Ayrıca Ruslar, İngilizler ve Cebel-i Lübnan'daki Dürziler de Rüstem Paşa'nın yönetiminden memnundular. Fakat protokole göre görev süresinin bitmesini bahane eden Fransa şiddetle Rüstem Paşa'nın yerine onların çıkarlarına uygun birisinin atanması için uğraşmaktaydılar. Sonuç olarak Rüstem Paşa'nın yerine Vasa Paşa atanmıştır. Rüstem Paşa, daha sonra vefat etmeden önceki görevi olan Londra Sefirliğine atanmıştır. Fakat Rüstem Paşa'nın görevi süresince yaptığı atılımlar ve düzenlemeler 1915'e kadar bölgede sürecek olan Mutasarrıflık düzeninin temel işleyiş biçimini oluşturmuştur ve aynı şekilde sürdürülmüştür. Rüstem Paşa'nın bu başarılı vizyonu sayesinde böylesine yönetilmesi zor kaotik bir bölgenin ideal Mutasarrıfı profilini çizdiğini söyleyebiliriz. Rüstem Paşa bütün bürokratik hayatı boyunca farklı kökenlerine rağmen sonuna kadar Osmanlı çıkarlarını koruyan bir devlet adamıydı. Londra sefirliği görevi sırasında özel sekreterliğini yapan Morel Bey'in annesi Madame Morel'in hatıratında²⁰² Rüstem Paşa için "*Plus Turc que les Turcs*"²⁰³ diye bahsetmekteydi. Rüstem Paşa on yıllık Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı görevinde gösterdiği başarılı yönetim ile Osmanlı Bürokrasisinde takdir edilen bir isim haline gelmiştir.

²⁰² M. Morel, *From an Eastern Embassy: Memories of London, Berlin and The East (1920)*, Kessinger Publishing, Whitefish, 1920.

²⁰³ Türk'lerden daha Türk.

KAYNAKÇA

ABU HUSAYN, A. R., "Problems in The Ottoman Administration in Syria During The 16th and 17th Centuries: The Case of The Sanjak of Sidon-Beirut", *International Journal of Middle East Studies*. 24 (1992), ss. 665-675.

ABUKHALİL, A., *Historical Dictionary of Lebanon*, Scarecrow Press, Lanham, 1998.

ACAR, İ. C., *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

AKARLI, E. D., *The Long Peace Ottoman Lebanon 1861-1920*, University of California Press, Berkeley, 1993.

ANONİM, Anonim, *Gil Blas*, 20 Kasım 1895.

ARISTARCHIS, G., *Législation Ottomane*, Bureau du Journal Thraky, 1874.

ATLIOĞLU, Y., *Savaşta ve Barışta Lübnan Marunileri Aziz Marun'dan İç Savaş'a Maruni Kimliği ve Çatışma*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2014.

BAĞLIOĞLU, A., *Orta Doğu Siyasi Tarihinde Dürziler*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları, 2006.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Defterler Evrakı*, 2/100.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Londra Sefareti Evrakı*, 264/115.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Londra Sefareti Evrakı*, 265/39.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı*, 1529/35.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı*, 1529/48.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı*, 58/7.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı*, 916/6.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı*, 921/26.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı*, 921/28.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı*, 921/29.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı*, 921/31.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı*, 921/33.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı*, 921/35.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı*, 519/52.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Cebel-i Lübnan Evrakı*, 3/168.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Cebel-i Lübnan Evrakı*, 3/185.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Dahiliye Evrakı*, 697/48781.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Dahiliye Evrakı*, 768/62546.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Dahiliye Evrakı*, 790/64200.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Dahiliye Evrakı*, 826/66547.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Hariciye Evrakı*, 259/15474.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Sadaret Cebel-i Lübnan Evrakı*, 1/15.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı*, 447/71.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı*, 452/98.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı*, 473/91.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı*, 479/17.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Askeri Maruzat Evrakı*, 17/33.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Esas Evrakı*, 44/68.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı Evrakı*, 4/1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Resmi Maruzat Evrakı*, 4/71.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği Evrakı*, 2/46.

BIEBER, F., “Bosnia-Herzegovina and Lebanon: Historical Lessons of Two Multireligious States”, *Third World Quarterly*, Vol.21, No.2, 2000, ss. 269-281.

BOUQUET, O., *Sultanın Paşaları (1839-1909)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

CHARMES, G., *Voyage en Syrie Impressions et Souvenirs*, Editeur: Callman Levy, Paris, 1891.

CHEVALLIER, D., “Les Cadres Sociaux de L’Economie Agraire Dans Le Proche-Orient au Début du 19eme siècle: Le Cas du Mont Liban”, *The Economic History of The Middle East*, ed. M. A. Cook, London, 1970, ss.333-345.

CHURCHILL, C. H., *The Druzes and The Maronites Under The Turkish Rule from 1840 to 1860*, Arno Press, New York, 1973.

CIOETA, Donald J., “Ottoman Censorship in Lebanon and Syria 1876-1908”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 10, 1979, ss. 167-186.

CLEVELAND, W. L., *Modern Ortadoğu Tarihi (A History of The Modern Middle East)*, Çev. Mehmet Harmanacı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2015.

CRIGHTON, E. ve M. IVER, M. A., “The Evolution of Protracted Ethnic Conflict Group Dominance and Political Underdevelopment in Northern Ireland and Lebanon”, *Comparative Politics*, Vol.23, No.2, 1991, ss. 127-142.

CUINET, V., *Syrie Liban et Palestine*, (Editeur: Ernest Leroux), Paris, 1896.

DAHDAH, N., *Evolution Historique du Liban*, Editions Oasis, Londra, 1964.

DAVISON, R. H., *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, Çev: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005.

DE BADICOUR, L., *La France au Liban*, Editeur: E. Dentu, 1879.

DE VAUX, L., *La Palestine*, Editeur: Ernest Leroux, Paris, 1883.

DECOMBEJEAN, G., *Sous Les Cèdres du Liban Les Bienfaits de la Civilisation Chrétienne en Orient*, Editeur: Decombejean, 1895.

EKİNCİ, E. B., *Lübnan'ın Esas Teşkilat Tarihçesi*, Amme İdare Dergisi, Cilt 31, Sayı 3, 1998. ss.18-35.

ENGİNÜN, İ., *Abdülhak Hamid'in Hatıraları*, (Haz. İnci Enginün), Dergah Yayınları, İstanbul, 2013.

FABRICIUS, *Le Gaulois*, 30 Ağustos 1875.

FAHMY, K., *Paşanın Adamları Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

FARAH, C. E., "The Lebanese Insurgence of 1840 and The Powers", *Journal of Asian History*, Vol. 1, No. 2, 1967, ss. 105-132.

_____, *The Politics of Interventionism in Ottoman Lebanon 1830-1861*, IB Tauris Publishers, Londra, 2000.

FISH, W. B., "The Lebanon", *American Geographical Society*, Vol. 34, No. 2, 1944, ss. 235-258.

GANEM, H., *Journal des Débats*, 10 Şubat 1883.

GARBIEH, H. M., *Political Awareness of the Shi'ites in Lebanon: The Role of Sayyid 'Abd al-Hussain Sharaf al-Din and Sayyid Musa al-Sadr*, (Doktora Tezi), *Durham University Centre for Middle Eastern and Islamic Studies*, 1996.

GATES, C. L., *The Merchant Republic of Lebanon*, *Centre for Lebanese Studies*, I.B. Tauris Publishers, Londra, 1998.

GENÇOĞLU, M., "1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2011), C: 2, No: 1. ss. 29-50.

GORDON, D. C., *Republic of Lebanon Nation in Jeopardy*, Croom Helm Ltd., Kent, 1983.

GRAFTON, D. D., *The Christians of Lebanon Political Rights in Islamic Law*, Tauris Academic Press, Londra, 2003.

GUYS, H., *Rélation d'un Séjour de Plusieurs Années à Beyrouth et Dans Le Liban*, Arapçadan Fransızcaya Çev. (Der El Makchouf), 1949.

GÜMÜŞSOY, E., *Keçecizade Mehmed Fuad Paşa (1815-1869)*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2006.

HAKIM, C., *The Origins of The Lebanese National Idea 1840-1920*, University of California Press, Berkeley, 2013.

HARIK, I. F., "The Iqta System In Lebanon: A Comparative Political View", *The Middle East Journal*, Vol. 19, No: 4, ss. 405-421.

HARIK, J. P., "Shaykh al-'Aql and The Druze of Mount Lebanon: Conflict and Accommodation", *Middle Eastern Studies*, Vol.30, No.3, 1994, ss. 461-485.

HARRIS, W., *Lebanon A History 600-2011*, Oxford University Press, Oxford, 2012.

HAZRAN, Y., "Between Authenticity and Alineation: The Druzes and Lebanon's History", *Bulletin of SOAS*, Vol.72, No.3, (2009), ss. 459-487.

HITTI, P. K., *A Short History of Lebanon*, Macmillan St. Martin's Press, New York, 1965.

İŞİK, R., *Maruni Kilisesi*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Ankara, 2003.

_____, "Osmanlının Son Dönemlerinde Marunilerin Lübnan'da Bağımsız Bir Hıristiyan Devleti Kurma Girişimlerinin Fikri Temelleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 15, No: 2, (2005), ss. 413-432.

İNALCIK, H., PAMUK, Ş., QUARTET, D., MC GOWAN, Bruce, FAROQHI, Suraiya, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire Vol. 2.*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

JOUPLAIN, M., *Question du Liban: Etude D'histoire Diplomatique & De Droit*, Ulan Press, New York, 2012.

KARPAT, K. H., "The Transformation of The Ottoman State 1789-1908", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 3, 1972, ss.243-281.

KAUFMAN, A., “Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 37, No. 1, 2001, ss. 173-194.

KELEŞ, E., “Cebel-i Lübnan’da İki Kaymakamlı İdari Düzenin Uygulanması ve 1850 Tarihli Nizamname”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 43, ss. 131-157, 2008.

KHALAF, S., *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, Columbia University Press, New York, 2002.

KHATER, A. F., ““House” to “Goddess of The House”: Gender, Class, and Silk in 19th-Century Mount Lebanon”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 28, No. 3, 1996, ss. 325-348.

_____, *Inventing Home Emigration, Gender and The Middle Class in Lebanon (1870-1920)*, University of California Press, Berkeley, 2001.

KILIÇ, M., “Bir Ermeni Bürokratın Portresi: Vezaret Rütbesine Ulaşan İlk Gayrimüslim Karabet Artin Davud Paşa”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. VII, Ankara 2014, ss. 33-45.

_____, *Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)*, (Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, 2009.

LABAKI, B., “La Filature de La Soie Dans Le Sandjak du Mont Liban”, *Arabica* T. 29, Fasc. 1, 1982, ss. 80-90.

LAPIDUS, I. M., *A History of Islamic Societies Second Edition*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

LAURENS, H., “Le Liban et L’Occident Récit d’un Parcours, Vingtième Siècle Revue d’histoire”, No. 32, *La Méditerranée Affrontements et Dialogues*, 1991, ss. 25-32.

LEEUWEN, R. V., “Monastic Estates and Agricultural Transformation in Mount Lebanon in The 18th Century”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol.23, 1991, ss. 601-617.

LYON, E. W., "Dictatorship and Democracy in The 19th Century", *The American Scholar*, Vol. 8., No. 4., 1939, ss. 445-455.

MAKDISI, U., *The Culture of Sectarianism Community, History and Violence in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon*, University of California Press, Berkeley, 2000.

_____, "After 1860: Debating Religion, Reform and Nationalism in The Ottoman Empire", *International Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 34, 2002, ss. 601-617.

_____, "Corrupting the Sublime Sultanate: The Revolt of Tanyus Shahin in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon", *Comparative Studies in Society and History*, Vol.42 (01), 2000, ss. 180-208,

MOREL, M., *From an Eastern Embassy: Memories of London, Berlin and The East (1920)*, Kessinger Publishing, Whitefish, 1920.

NANTET, J., *Histoire du Liban*, Edition de Minuit Besançon, Besançon, 1963.

ORTAYLI, İ., *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

OSTROVITZ, N. L., "Who Are The Druze?", *World Affairs*, Vol. 146, No. 3, 1984, ss. 272-276.

OWEN, R., *The Middle East in The World Economy 1800-1914*, Methuen & Co., Londra, 1981.

ÖZ, M., 'Dürzilik', *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt.10, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1994, ss. 39-48.

PAMUK, Ş., *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

PARFIT, J. T., *Among The Druzes of Lebanon and Bashan*, Hunter & Longhurst, Londra, 1917.

REILLY, J. A., "Past and Present in Local Histories of The Ottoman Period from Syria and Lebanon", *Middle Eastern Studies*, Vol. 35, No. 1, 1999, ss. 45-65.

REYHAN, C., “Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi”, *Memleket Siyaset Yönetim*, 2006/1, ss. 171-181.

RUFFIN, P. J. M., *A Historical Memoir Concerning The Druses, A People Inhabiting The Mount Lebanon*, Printed for G.G.J. and J. Robinson No. 25 Pater-Noster-Row, Londra, 1786.

SALAMEH, F., *Language, Memory, and Identity in The Middle East The Case for Lebanon*, Lexington Books, Lanham, 2010.

SALIBI, K., *A House of Many Mansions The History of the Lebanon Reconsidered*, I.B.Tauris & CO LTD, Londra, 1988.

_____, The Maronites of Lebanon Under Frankish and Mamluk Rule (1099-1516), *Arabica* T. 4, Fasc. 3, 1957, ss. 288-303.

SAMNE, G., *Correspondance D'Orient*, No. 122, 1913.

SPAGNOLO, J. P., *France and Ottoman Lebanon (1861-1914)*, Ithaca Press, Reading, 1977.

_____, “Constitutional Change in Mount Lebanon: 1861-1864”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 7., No. 1., 1971, ss. 25-48.

SWAYD, S., *The A to Z of The Druzes*, The Scarecrow Press, Lanham, 2006.

ŞAHİN, İ., “Nahiye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 32, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2006.

TAŞPINAR, İ., ‘Maruniler’, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 28, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2003.

The Tablet the International Catholic News Weekly,
<http://archive.thetablet.co.uk/article/23rd-november-1895/24/death-of-a-catholic-ambassador-rustem-pasha>, 23 Kasım 1895.

TIBAWI, Abdul L., *A Modern History of Syria Including Lebanon and Palestine*, MacMillan St. Martin's Press, Londra, 1969.

TRABOULSI, F., *A History of Modern Lebanon*, Pluto Press, Londra, 2007.

TURAN, N. S., *İmparatorluk ve Diplomasi Osmanlı Diplomasinin İzinde*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

WAGSTAFF, J. M., “A Note on Some Nineteenth-Century Population Statistics for Lebanon”, *British Society for Middle Eastern Studies*, Vol. 13, No. 1, 1986, ss. 27-35.

WOOLMER, M., *Ancient Phoenicia an Introduction*, Bristol Classical Press, 2011.

ZOUAIN, L., *Notes et Souvenirs d'Un Voyageur Libanais (2e édition)*, Imprimerie de Notre-Dame de Monteglion, Paris, 1901.

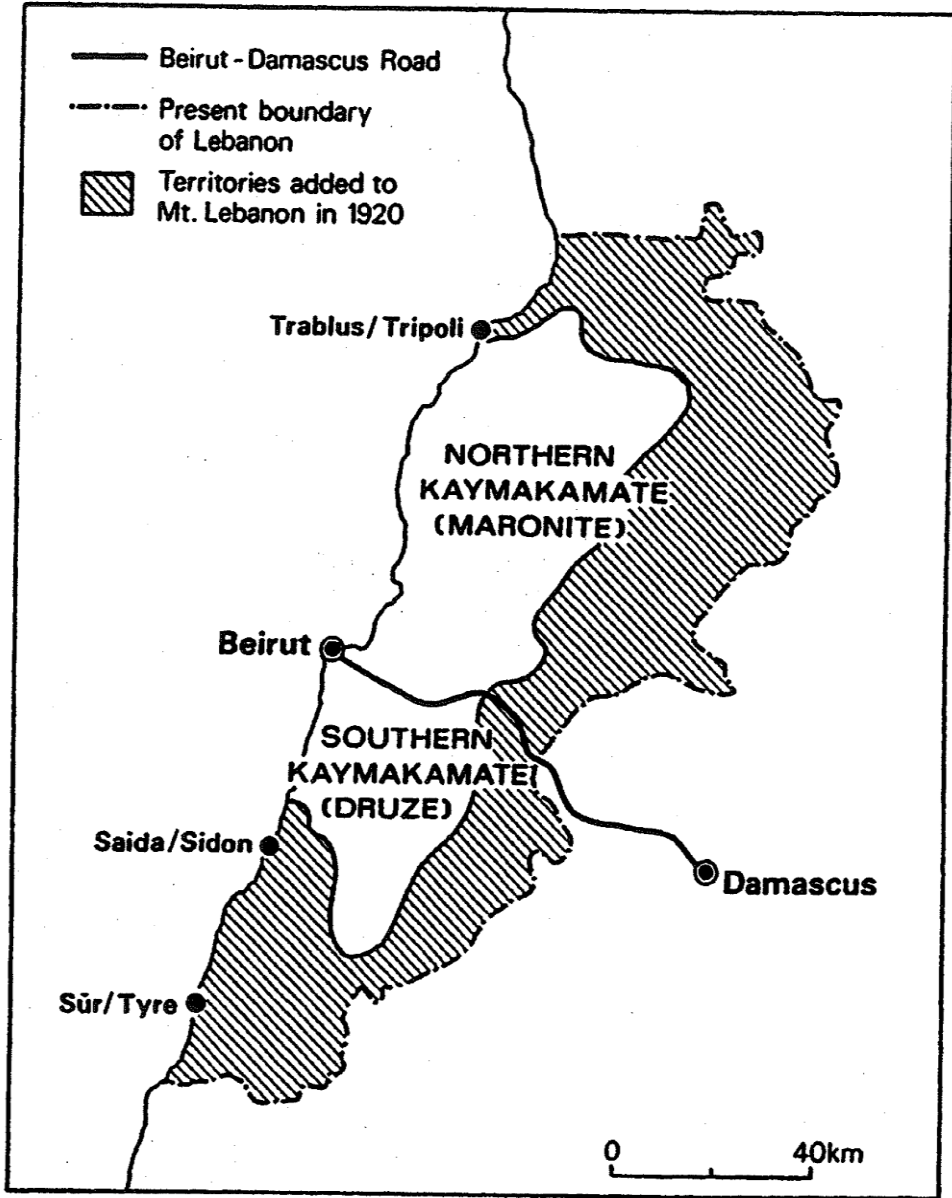
EKLER

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

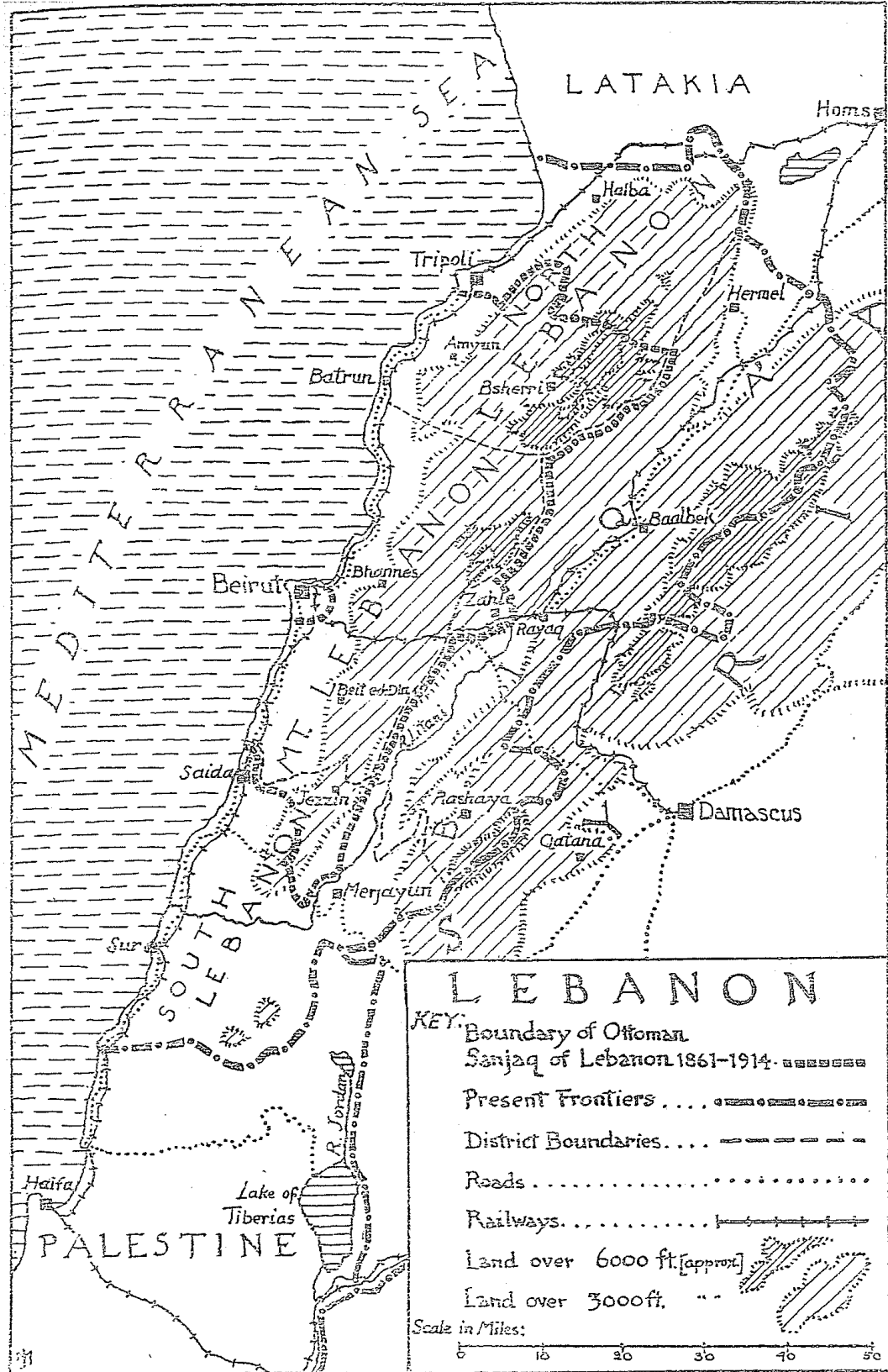
Ek-1: Cebel-i Lübnan'da bulunan zifli yarılmış taş madeni haritası.(Ölçek:1/5000)

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, haritalar, 925.

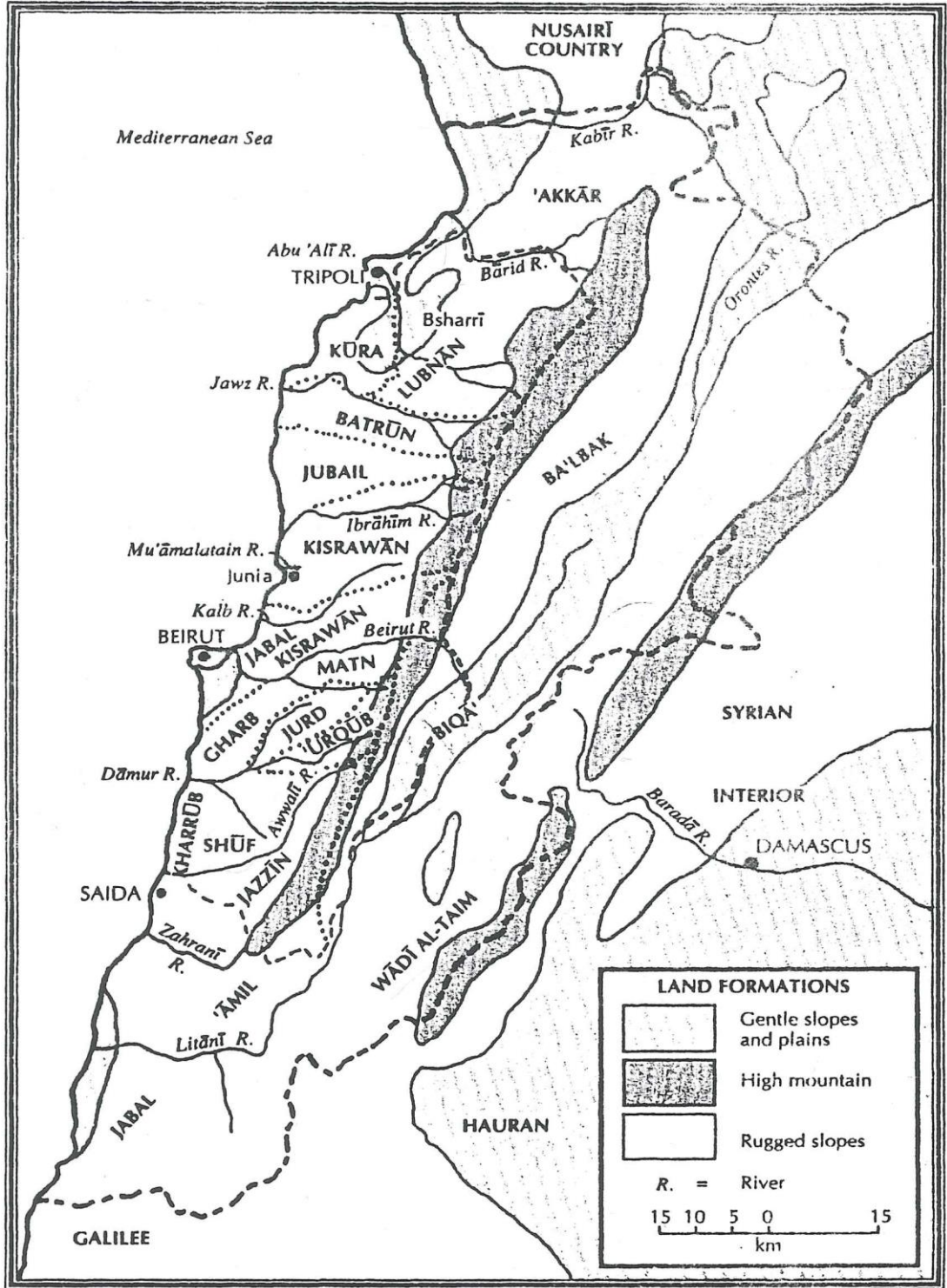
Ek-2: 1845-1861 İki Kaymakamlık düzeni haritası.

Kaynak: J. M. Wagstaff, *A Note on Some Nineteenth-Century Population Statistics for Lebanon*, British Society for Middle Eastern Studies, Vol. 13, No. 1, s. 27-35.

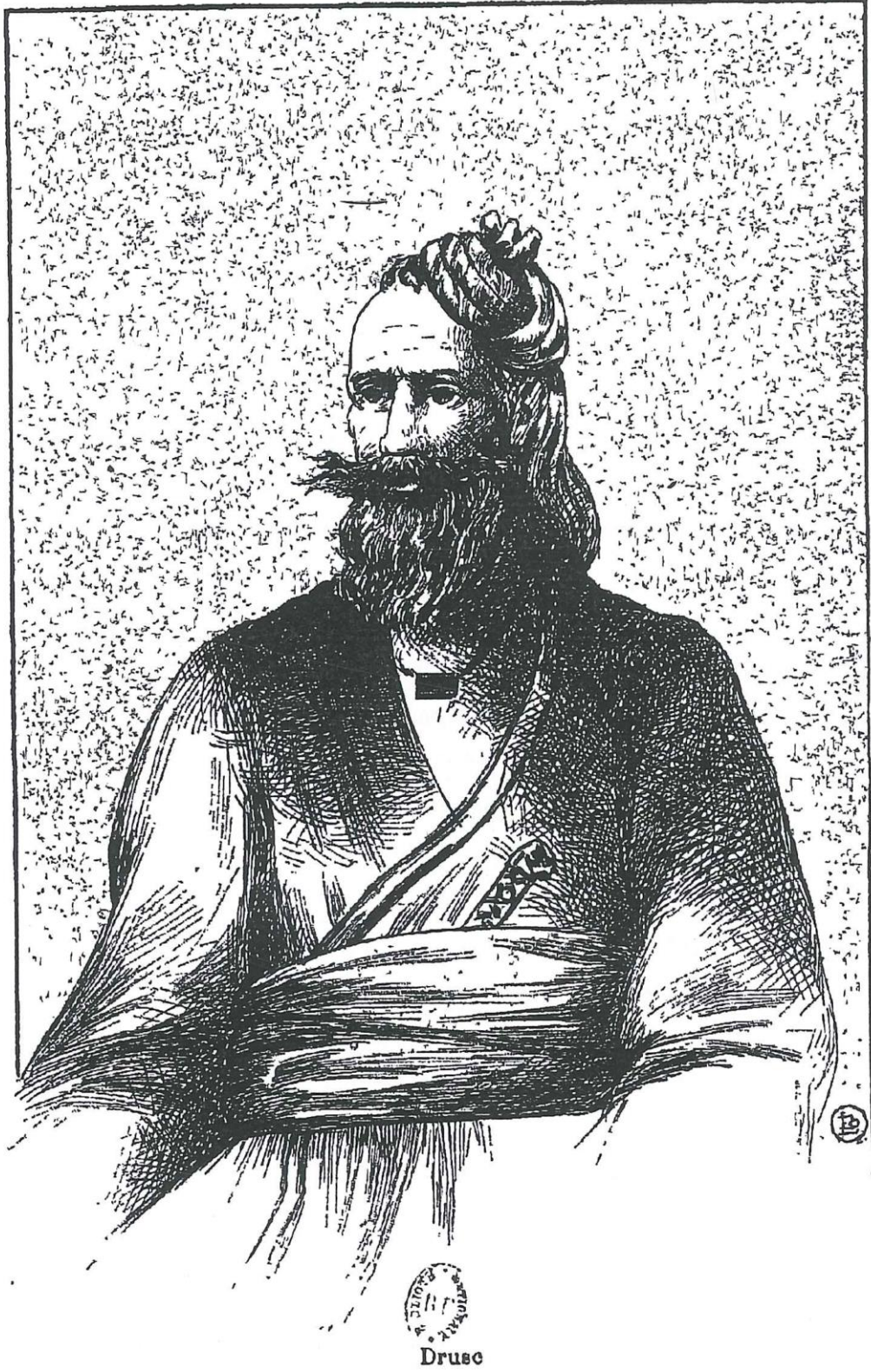
Ek-3: 1861-1914 yılları arasında Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı İdari Sınırları Haritası

Kaynak: Albert Hourani, *Syria and Lebanon*, Oxford University Press, Oxford, 1946.

Ek-4: Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı Fiziki Haritası.

Kaynak: "The Integrative Transformation: Patterns of Sociopolitical Organization in Southern Syria" *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 234, 1979. S. 26. Nakleden: Engin D. Akarlı, *The Long Peace Ottoman Lebanon 1861-1920*, University of California Press, Berkeley, 1993.

Ek-6: Temsili Dürzi Resmi.

Kaynak: Gaston Decombejean, *Sous Les Cèdres du Liban Les Bienfaits de la Civilisation Chrétienne en Orient*, Editeur Decombejean, 1895.

Ek-7: Tamsili Maruni Patriği Resmi.

Kaynak: Gaston Decombejan, *Sous Les Cèdres du Liban Les Bienfaits de la Civilisation Chrétienne en Orient*, Editeur Decombejan, 1895.

Ek-8: Temsili Maruni Resmi.

Kaynak: Gaston Decombejean, *Sous Les Cèdres du Liban Les Bienfaits de la Civilisation Chrétienne en Orient*, Editeur Decombejean, 1895.

RUSTEM PACHA AS A CHILD

Ek-9: Rüstem Paşa'nın Çocukluğu.

Kaynak: M. Morel, *From an Eastern Embassy: Memories of London, Berlin and The East* (1920), Kessinger Publishing, Whitefish, 1920.

RUSTEM PACHA IN EUROPEAN DRESS

Ek-10: Rüstem Paşa'nın Resimi.

Kaynak: M. Morel, *From an Eastern Embassy: Memories of London, Berlin and The East* (1920), Kessinger Publishing, Whitefish, 1920.

RUSTEM PACHA (COUNT DE MARINI), TURKISH AMBASSADOR IN LONDON
FROM 1886—1895

Ek-11: Rüstem Paşa'nın Fotoğrafi.

Kaynak: M. Morel, *From an Eastern Embassy: Memories of London, Berlin and The East* (1920), Kessinger Publishing, Whitefish, 1920.

